

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЕСПАЛЬ ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА

УДК 343.6:343.85

ДИСЕРТАЦІЯ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ
ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІМ'Ї

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Л. Беспаль

Науковий керівник - Коваленко Валентин Васильович, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України

Запоріжжя – 2019

АНОТАЦІЯ

Беспаль О. Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2019.

Дисертацію присвячено комплексному кримінологічному дослідженню злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, і розробці на цій основі системи запобіжних заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру.

Розкрито стан наукової розробки проблеми насильства в сім'ї загалом і злочинів проти життя та здоров'я дітей зокрема, з'ясовано нестачу наукових кримінологічних напрацювань у цій сфері, зокрема комплексних досліджень детермінації такого виду злочинів, на підставі чого можна було би створювати та запроваджувати дієві механізми запобігання подібним суспільно небезпечним діянням.

Аналіз тенденцій розвитку вітчизняного законодавства щодо відповідальності за злочини проти життя та здоров'я дітей засвідчив, що насильство над дітьми є історично й соціально зумовленим. Утім кримінально-правова охорона життя та здоров'я дитини в сім'ї не була належним чином забезпечена жодним з існуючих раніше кримінальних кодексів. Установлено, що саме чинний КК України, порівняно з іншими, значно розширив межі охорони життя та здоров'я дітей.

Проаналізовано низку законів України й положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашньому насильству і боротьбу з цими явищами, спрямованих на запобігання насильству над дітьми, на підставі чого зроблено висновок про необхідність їх удосконалення з метою

подолання прогалин у правовому регулюванні запобіжної діяльності в цьому напрямі.

Розглянуто зарубіжне кримінальне законодавство з охорони життя та здоров'я дітей від злочинів, що вчиняються в сім'ї, і визначено перспективи запозичення зарубіжного досвіду в Україні тих країн, кодекси яких диференціюють кримінальну відповідальність у разі вчинення посягання на життя та здоров'я дитини (зокрема Франції й Ізраїлю).

У результаті зіставлення понять «особа злочинця» та «особистість злочинця» зроблено висновок про доцільність використання останнього. Це надає змогу в межах предмета цього дослідження говорити про злочинця як про особу з певним соціальним статусом (член сім'ї, родич, близька особа), з типовими негативними соціально-моральними ознаками (характеристиками), які за певної життєвої ситуації зумовлюють насильницькі дії щодо дитини в сім'ї.

Здійснена кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї, за соціально-демографічними, кримінально-правовими й морально-психологічними показниками. З'ясовано віктимологічну характеристику дітей, які потерпіли від злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї. Встановлено, що офіційна статистика не відображає кількості дітей, які стали свідками злочинів, що вчиняються в сім'ї. Це при тому, що така статистична форма існує (зокрема, у Міністерстві соціальної політики України), однак у ній наведено нульові показники. Акцентовано увагу на необхідності усунення цього недоліку, який є суттєвою перешкодою на шляху запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті сімейних відносин (у тому числі щодо дітей), а також щодо надання допомоги дітям, які стали свідками вчинення таких злочинів.

З метою вирішення питання щодо статусу «потерпілих» і «постраждалих» осіб запропоновано визначити останніх як фізичних або юридичних осіб, яким унаслідок явища, події або вчинку, у яких не вбачаються ознаки кримінально-правового посягання, було заподіяно істотної шкоди (наслідки морального, фізичного, майнового характеру), або вони спричинили катастрофу. Якщо

заподіяна шкода була спричинена в результаті вчинення злочину, то осіб, яким вона була заподіяна, необхідно визнавати «потерпілими». У зв'язку із цим запропоновано внести відповідні зміни до чинного законодавства, зокрема до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», передбачивши термін не «постраждала особа», а «потерпіла особа».

Встановлено детермінанти вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, які було досліджено на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікрорівні. Поширення злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, зумовлено комплексом взаємопов'язаних причин: соціально-економічних, правових, морально-психологічних, культурних тощо.

На підставі ґрунтовного аналізу вищезазначених чинників запропоновано систему заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї. Проаналізовано поняття «профілактика», «припинення», «попередження», «запобігання», «відвернення», «протидія» та «боротьба» зі злочинністю. Зроблено висновок, що поняття «запобігання злочинності» є комплексним, яке охоплює профілактику, відвернення й припинення злочинності та відповідає положенням ст. 29, 31, 34, 39 Конституції України, а також ст. 1 КК України, одним із завдань якого є запобігання злочинам. За змістом загальносоціальні заходи було поділено на заходи: соціально-економічного, правового, культурно-виховного та морально-психологічного характеру.

Визначено комплекс спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї. До таких заходів віднесено вдосконалення окремих кримінально-правових норм і норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; правове виховання батьків, що включає обов'язкове проходження курсу лекцій, тематичних бесід з питань поводження з дитиною, відповідальності за неналежне поводження з дитиною, невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо збереження життя та здоров'я дитини тощо.

Обґрунтовано необхідність роз'яснення серед інших верств населення (особливо сусідів, знайомих) важливості повідомлення відповідним правоохоронним органам або іншим службам (службам у справах дітей, центрам соціальних служб, органам опіки і піклування тощо) інформації про відомі їм факти насильства щодо дітей.

На підставі узагальнення емпіричних даних виділено десять найбільш типових сімей, у яких вчинювалося насильство щодо дитини, та запропоновано конкретні заходи запобігання, враховуючи специфіку та особливі риси кожного типу сім'ї.

Встановлено, що на індивідуальному рівні запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, важливо залучати заклади освіти різних рівнів з метою корегування неправомірних методів виховання осіб, які отримали в батьківській сім'ї. Рекомендовано працівникам дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, які безпосередньо взаємодіють з дітьми, бути уважними до поведінки останніх, зокрема не залишати поза увагою надмірну агресію або, навпаки, заляканість дитини тощо.

Відзначено, що позитивним кроком у напрямі індивідуального запобігання цим злочинам є створення підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України та запровадження масштабного проекту «Шкільний офіцер поліції». Останній покликаний не лише вирішити проблеми ювенальної превенції в Україні, а й сприяти успішній соціалізації дітей та учнівської молоді. Виявлено недоліки в організації просвітницько-профілактичних занять «Школа і поліція» та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: насильство, життя, здоров'я, діти, кримінологічна характеристика, запобігання.

SUMMARY

Bespal O. L. Criminological characteristics and prevention of crimes against the life and health of children committed in families. - Qualifying paper as manuscript.

A thesis for a Candidate of Law degree (Ph.D.) by speciality 12.00.08 – Criminal law and criminology; criminal executive law. – Classic Private University, Zaporizhzhia, 2019.

Thesis is devoted to the comprehensive criminological study of crimes against life and health of children committed in the family and the development on this basis of a system of precautionary measures of general social, special-criminological and individual character.

A state of scientific research of the problem of violence in families against the life and health of children has been studied and there has been found a lack of scientific criminological developments in this area, in particular complex research of determination of such type of crimes, on the basis of which it would be possible to develop and implement effective mechanisms for preventing such socially dangerous acts.

The analysis of trends in the development of domestic legislation on liability for crimes against life and health of children has shown that violence against children is historically and socially conditioned. However, the criminal law on the protection of the life and health of a child in a family did not receive adequate coverage in any of the previously existing criminal codes. It has been determined that the current Criminal Code of Ukraine, in comparison with other, significantly expanded the boundaries of protection of life and health of children.

The paper analyzes a number of laws of Ukraine and the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence aimed at preventing violence against children as a result, on the basis of which it has been concluded that they need to be improved in order to overcome gaps in legal regulation of preventive actions in this area.

Foreign criminal law on protection of children's life and health from crimes committed in families has been considered, and the prospects of adopting foreign experience in Ukraine of those countries whose codes differentiate criminal liability in the event of an attempt on the life and health of a child (in particular France and Israel).

As a result of comparison of the concepts of «person of the offender» and «personality of the offender», it has been concluded that it is expedient to use the latter. This allows within the scope of our study to speak of a criminal as a person with a certain social status (family member, relative, close person), typical negative social and moral features (characteristics) that, in a particular life situation, cause violent action in relation to a child in a family.

The criminological characteristic of persons who committed crimes against the life and health of children in the family according to socio-demographic, criminal-legal and moral-psychological indicators has been carried out. The victimological characteristic of children who have suffered from crimes against life and health committed in the family has been determined. It was found out that official statistics does not reflect the number of children who witnessed crimes committed in the family. This is despite the fact that such a statistical form exists (in particular in the Ministry of Social Policy of Ukraine), but it gives zero figures. The emphasis is on the need to eliminate this disadvantage, which is a significant obstacle to preventing crimes committed on the basis of family relationships (including those concerning children), as well as providing assistance to children who witnessed the commission of such crimes.

In order to resolve the issue of determining the status of «victims», and «aggrieved», it is proposed to identify the latter as natural or legal persons who, as a result of a phenomenon, event or act, which does not show signs of a criminal offense, suffered major damage (moral, physical, pecuniary), or they caused a catastrophe. If the damage caused was a result of the committed crime, then the persons who suffered the damage should be considered «victims». In connection with this, it is proposed to make appropriate changes to the current legislation, including

the Law of Ukraine On Prevention and Combating Domestic Violence, providing for the term «victim» and not «aggrieved».

The determinants of crimes against the life and health of children committed in families have been investigated at three levels: macro, meso and micro levels. The spread of crimes against the life and health of children committed in families is due to a complex of interrelated causes – socio-economic, legal, moral-psychological, cultural, etc.

Based on a thorough analysis of the above-mentioned factors, a system of measures of general social, special-criminological and individual prevention of crimes against the life and health of children committed in families is proposed. The concepts of «prevention», «termination», «precaution», «deterrence», «avoidance», «counteraction» and «struggle» the crime have been analyzed. It is concluded that the concept of «prevention of crime» is a complex, which encompasses the prevention, deterrence and suppression of crime and corresponds to the provisions of Articles 29, 31, 34, 39 of the Constitution of Ukraine, as well as Article 1 of the Criminal Code of Ukraine, one of the tasks of which is the prevention of crimes. By content, general social measures were divided into the following types: socio-economic, legal, cultural-educational, and moral and psychological nature.

The complex of special-criminological measures aimed at preventing crimes against the life and health of children committed in the families has been determined. These measures include: improvement of certain criminal law norms of the Law of Ukraine On Prevention and Combating Domestic Violence; legal education of parents, which includes compulsory course of lectures, thematic discussions about child management, responsibility for improper treatment of a child, failure to perform or improper performance of duties for the preservation of life and health of a child, etc.

The necessity of clarification among other groups of the population (especially neighbors, acquaintances) of the importance of informing the relevant law enforcement agencies or other services (children's services, social services centers,

care and guardianship agencies, etc.) about facts of violence against children known to them has been demonstrated.

On the basis of the generalized empirical data, there has been outlined ten most typical families in which violence against the child was committed and specific preventive measures have been proposed, taking into account the specifics and specific features of each type of family.

It has been established that at individual level for prevention of crimes against the life and health of children committed in families, it is important to involve educational institutions of different levels with the aim of correcting unlawful upbringing methods used in a family of a person. It is recommended for the employees of pre-school and general educational institutions, who interact directly with children, to be attentive to the behavior of the latter, and not to overlook excessive aggression or, on the contrary, intimidation of a child, etc.

It is noted that a positive step in the direction of individual prevention of these crimes is the creation of juvenile preventive units of the National Police of Ukraine and the introduction of a large-scale project «School Police Officer». The latter is intended not only to solve the problem of juvenile prevention in Ukraine, but also to promote successful socialization of children and young people. The deficiencies in the organization of educational and preventive classes «School and Police» has been identified and the ways of their elimination are proposed.

Key words: violence, life, health, children, criminological characteristic, prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Беспаль О. Л. Запобігання і протидія насильницьким посяганням на життя і здоров'я неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері (за результатами досліджень вітчизняних науковців). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2 (87). С. 215-221.

2. Беспаль О. Л. Кримінально-правова охорона життя і здоров'я неповнолітніх в Україні: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3 (88). С. 189-194.

3. Беспаль О. Л. Життя та здоров'я особи як самостійні об'єкти кримінально-правового захисту: часові межі їх забезпечення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1 (90). С. 101–111.

4. Беспаль О. Л. Злочини, учинені у сфері сімейних відносин: особливості окремих понять. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1 (94). С. 146-154.

5. Беспаль О. Л. Засоби масової інформації, як один із суб'єктів запобігання сімейного насильства щодо дітей. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2017. № 1 (42). С. 156-160.

6. Беспаль О. Л. Детермінанти насильства щодо життя та здоров'я дітей в сім'ї. *Судова апеляція*. 2017. № 3 (48). С. 59-67.

7. Беспаль О. Л. Деякі особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчинили насильство в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей. *Форум права*. 2017. № 4. С. 24–28.

8. Беспаль О. Л. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Інформація і право*. 2018. № 1 (24). С. 159–163.

*Публікації в наукових виданнях іноземних держав,
що включені до наукометричних баз*

9. Беспаль О. Л. Зарубежный опыт уголовно-правовой охраны жизни и здоровья несовершеннолетних. *Российская юстиция*. 2013. № 12. С. 14–17.

10. Беспаль О. Л. Проблеми кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей. *Economic and law paradigm of modern society*. 2017. № 2. С. 130–134.

Матеріали конференцій

11. Беспаль О. Л. Міжнародно-правові акти, що захищають дітей від насильства в сім'ї. *Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи* : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-теоретич. конф. (м. Київ, 16 жовтня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 192–193.

12. Беспаль О. Л. Вітчизняні нормативні та програмні документи, як основа запобігання фізичному насильству щодо дітей в сім'ї та їх науково-правова оцінка. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. Ч. 1. С. 211–212.

13. Беспаль О. Л. Проблемні питання законодавчих новел щодо запобігання насильства в сім'ї. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні* : зб. матеріалів підсумкової наук.-теорет. конф. (м. Київ, 15 квітня 2014 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 26-27.

14. Беспаль О. Л. Законодавчі новели щодо протидії насильству в сім'ї. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України* : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 12 берез. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. Ч. 2. С. 11–12.

15. Беспаль О. Л. Сп'яніння, як одна з причин сімейного насильства щодо дітей. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали VI Всеукр. наук.-практич. інтернет-конф. у рамках відзначення Всеукраїнського тижня права, присвяченого річниці проголошення Загальної декларації прав людини та Дню прав людини (м. Київ, 24 груд. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 125-127.

16. Беспаль О. Л. Особливості змісту окремих кримінологічних термінів щодо сімейного насильства. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 берез. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 106-109.

17. Беспаль О. Л. Синдром струсу немовляти як один із видів фізичного насильства в сім'ї щодо дітей. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку*

юриспруденції у світовій науці: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Словацька Республіка, м. Сладковічево, 28–29 жовтня 2016 р.). Сладковічево : Ун-т Данубіус, 2016. С. 148-150.

18. Беспаль О. Л. Діти-свідки насильства в сім'ї: проблемні питання в законотворчості. *Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 62–64.

19. Беспаль О. Л. Административная ответственность родителей или лиц, их заменяющих за насильственное деяние в отношении детей. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика*: матеріали II Міжнарод. заочної науч. конф. (Республіка Беларусь, г. Минск, 19 мая 2017 г.). Минск : Могилев. ин-т МВД Республики Беларусь, 2017. С. 39-41.

20. Беспаль О. Л. Щодо визначення понять «потерпілий», «постраждалий», «жертва» в злочинах проти життя та здоров'я щодо дітей, що вчиняються на ґрунті сімейних відносин. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Львів, 10 листопада 2017 р.). Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 17-18.

21. Беспаль О. Л. Діти – жертви насильства в сім'ї. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Польща, м. Краків, 29 лист. – 01 груд. 2017 р.). Краків, 2017. С. 78-79.

22. Беспаль О. Л. Дискусійні питання законодавчого визначення поняття «фізичне насильство». *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 23 лютого 2018 р.). Тернопіль : Вектор, 2018. Т. 1. С. 295-297.

23. Беспаль О. Л. Окремі соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя

доктора юридичних наук, професора Н. І. Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ ; Маріуполь, 2018. С. 37–39.

24. Беспаль О. Л. «Вікно життя» як один із способів збереження життя». *«Від громадянського суспільства – до правової держави» за тематикою «Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри»*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 89–92.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ	
ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІМ'Ї.....	26
1.1. Стан наукової розробки проблематики запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї	26
1.2. Генеза кримінального законодавства України щодо відповідальності за злочини проти життя та здоров'я дітей ..	40
1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони життя та здоров'я дітей.....	58
Висновки до розділу 1	74
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ	
ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІМ'Ї.....	77
2.1. Поняття та кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї	77
2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї.....	91
2.3. Віктимологічна характеристика дітей, які потерпіли від злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї	110
2.4. Детермінанти злочинів проти життя та здоров'я дитини, що вчиняються в сім'ї.....	127
Висновки до розділу 2	152
РОЗДІЛ 3. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЖИТТЯ	
ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІМ'Ї	158
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї	158
3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї	184

3.3. Індивідуальні заходи запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.....	211
Висновки до розділу 3	222
ВИСНОВКИ.....	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	230
ДОДАТКИ.....	265

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна республіка Крим

АТО – антитерористична операція

ДБСТ - дитячі будинки сімейного типу

ДОП - дільничний офіцері поліції

ЗМІ – засоби масової інформації

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЛГБТ-сім'ї - лесбійські, гомосексуальні, бісексуальні або трансгендерні сім'ї

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ООН – Організація об'єднаних націй

СК – Сімейний кодекс

СНД – Співдружність незалежних держав

ССН - синдром струсу немовляти

США – Сполучені штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР - Українська Соціалістична Радянська Республіка

ЦК – Цивільний кодекс

ЮП - ювенальна превенція

гл. - глава

п. – пункт

ст. – стаття

ч. - частина

ВСТУП

Актуальність теми. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3), держава гарантує охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ст. 51), а також захист дітей від насильства (ст. 52). Однак, незважаючи на державні гарантії, проблема насильства в сім'ї щодо дітей є в Україні гостро соціальною та такою, що потребує адекватних заходів реагування на неї на різних рівнях. Проблеми насильства щодо дитини в сім'ї тривалий час не було прийнято обговорювати за межами сім'ї, зважаючи на відносну ізоляцію сімейних відносин від суспільства й на переконання, що вибір методів виховання – це особиста справа кожної родини. Втім, на сучасному етапі міжнародна спільнота визнала таке насильство однією з найпоширеніших форм порушення природних прав дитини.

Дитинство – це один із найважливіших етапів розвитку людини, коли закладаються фундаментальні моральні якості, основи взаємодії особистості із соціумом (у сім'ї, у закладах освіти, у майбутньому – з трудовим колективом тощо). Тому вчинення насильства щодо дітей становить велику загрозу не лише для їх фізичного та психічного здоров'я, а й загалом для їх подальшої нормальної соціалізації. Насильство щодо дитини в сім'ї закладає, крім іншого, і великі ризики формування девіантної поведінки такої дитини, є велика ймовірність, що вона перенесе цей негативний досвід у власні сімейні відносини, використає подібну модель поведінки батьків у стосунках зі своїми дітьми.

Насильницькі злочини проти особи досліджували такі вітчизняні вчені, як: Ю. В. Александров, К. С. Босак, В. В. Голіна, О. М. Гумін, О. Л. Гуртовенко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. О. Загороднюк, А. П. Закалюк, А. О. Йосипів, О. М. Ігнатів, К. В. Катеринчук, В. В. Коваленко, Л. А. Наконечна, Р. В. Перелигіна, О. Л. Тимчук, О. М. Храмцов та ін. Кримінологічні та/або

кримінально-правові аспекти сімейного й побутового насильства були предметом дослідження в працях О. М. Бандурки, А. Б. Благої, В. Є. Боднара, І. П. Васильківської, О. М. Джужи, Г. В. Дідківської, І. П. Катеринчука, О. В. Ковальової, О. Д. Коломойця, Л. В. Крижної, Ю. М. Крупки, Ю. В. Лисюка, В. О. Меркулової, Л. В. Самарай, В. А. Тулякова та ін.

Окремі питання охорони дітей від злочинних посягань (зокрема на життя та здоров'я) розглянуто в юридичній, психологічній, педагогічній та соціальній літературі. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені: О. В. Безпалько, О. І. Белова, В. М. Бондаровська, А. І. Брайловська, В. В. Вітвіцька, Б. М. Головкін, М. В. Євсюкова, В. І. Женунтій, Т. В. Журавель, С. Г. Киренко, О. Г. Коломієць, О. О. Кочемировська, І. П. Криницька, Л. В. Левицька, Г. А. Махмадамінова, Ю. Л. Приколотіна, М. Ю. Самченко, І. С. Семенюк, О. Л. Старко, О. М. Ткаленко, Г. О. Христова, В. В. Шаблистий, О. В. Шевченко, О. В. Шевченко-Бітенська, Н. С. Юзікова, Я. І. Юрків та ін.

Однак зазначені автори аналізували переважно сам феномен насильства щодо дітей, не акцентуючи уваги на злочинах проти життя та здоров'я щодо них. Крім того, у юридичній науці відсутнє комплексне дослідження детермінант та напрямів запобігання цій категорії злочинів щодо дітей. До того ж праці вчених базувались на законодавстві, яке зазнало суттєвих змін або було скасоване у зв'язку з прийняттям нових законів, зокрема Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 р. № 2227-VIII і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. З огляду на ці нововведення актуалізувалася необхідність комплексного дослідження з питань запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційна робота ґрунтується на положеннях Державної цільової соціальної

програми «Молодь України» на 2016–2020 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148), Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (закон України від 21 листопада 2002 р. № 228-15), Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 р. № 230-р), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 рр., затвердженої Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.; виконана в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету на тему «Вплив правової інтеграції на кримінально-правову, кримінально-виконавчі системи та запобігання злочинності в Україні» (державний реєстраційний номер 0116U008203).

Мета і задачі дослідження. *Метою дослідження є комплексна кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, включаючи їх детермінацію, особистість злочинця, жертву, і розроблення заходів із запобігання цим злочинам.*

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- з'ясувати стан наукової розробленості проблеми насильства в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей;
- дослідити тенденцію розвитку вітчизняного законодавства щодо відповідальності за вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей;
- проаналізувати зарубіжне законодавство щодо охорони життя та здоров'я дітей від злочинних посягань і визначити можливості запровадження зарубіжного досвіду в Україні;
- здійснити кримінологічний аналіз злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї;
- надати кримінологічну характеристику осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї;

– надати віктимологічну характеристику дітей, які потерпіли від злочинів проти життя та здоров'я, що вчинялися в сім'ї;

– визначити детермінанти, що сприяють вчиненню злочинів проти життя та здоров'я дітей у сім'ї;

– розробити систему загальносоціальних, спеціально-кримінологічних і індивідуальних заходів запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням злочинів проти життя та здоров'я дітей у сім'ї та їх запобіганням.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика й запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети, завдань, об'єкта й предмета. У ході дослідження використано такі методи: *діалектичний* – для повного, всебічного розкриття об'єкта дослідження (усі розділи роботи); *історичний* – для аналізу розвитку вітчизняного законодавства щодо охорони життя та здоров'я дітей від злочинних посягань; *порівняльно-правовий* – для зіставлення українського й зарубіжного законодавства у сфері захисту дітей від злочинів проти життя та здоров'я, зокрема від вчинення насильства в сім'ї щодо них; *формально-догматичний (догматичний)* – для аналізу положень вітчизняного й зарубіжного законодавства; *системно-структурний* – для пізнання властивостей і якостей об'єкта, виявлення ознак та основних характеристик осіб, які вчиняють злочини проти життя й здоров'я дітей, причин і умов їх вчинення, для визначення шляхів запобігання цим злочинам; *статистичний* – для встановлення соціальних закономірностей, вимірювання показників досліджуваних явищ, а також узагальнення одержаних результатів; *соціологічні (анкетування, експертні оцінки, аналіз документів тощо)* – для з'ясування думок фахівців, окремих груп населення щодо явищ кримінологічного характеру, а також для отримання кримінологічно значущої інформації.

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики за 2013–2017 рр.: Генеральної прокуратури України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства соціальної політики України, Державної служби статистики України, Національної поліції України; матеріали судової практики, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, – 243 вироки судів України у кримінальних провадженнях (справах) (вироки, ухвалені упродовж 2007–2017 рр. у різних регіонах України); архівні матеріали 36 кримінальних проваджень (справ); зведені дані анкетування: 317 працівників служб у справах дітей районних державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських рад дев'яти областей України (Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Черкаська), 346 учнів 9–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва та Київської області, м. Житомира, м. Суми, м. Хмельницького.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним кримінологічним дослідженням, в якому з'ясовано й проаналізовано комплекс факторів, що детермінують посягання на життя та здоров'я дитини в сім'ї, узагальнено кримінологічний портрет особистості такого злочинця, на підставі чого розроблено напрями запобігання їм на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях. Найбільш важливими результатами, що відображають наукову новизну дисертаційної роботи, є такі положення:

вперше:

- обґрунтовано доцільність диференціації кримінальної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї в присутності дитини або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітньої особи (кваліфікуючі ознаки), вчинення насильства повторно або групою осіб, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності, або щодо малолітньої особи (особливо кваліфікуючі ознаки) та запропоновано нову редакцію ст. 126-1 КК України;

– узагальнено ознаки й наведено визначення злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, як умисних злочинів, передбачених

розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України, вчинених щодо дитини (до 18 років), з якою винний перебуває в сімейних відносинах (споріднення або будь-які форми влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування);

- запропоновано для отримання реальних показників щодо ситуації з насильством у сім'ї з метою розроблення ефективних заходів запобігання вчиненню злочинів проти життя та здоров'я дитини відображати в офіційних статистичних відомостях уповноважених органів (зокрема Міністерства соціальної політики України) інформацію, диференційовану за віком потерпілих і видом насильства (фізичне, психічне, сексуальне чи економічне);

удосконалено:

– класифікацію груп сімей, у яких вчиняються злочини проти життя та здоров'я дітей, а саме: 1) сім'ї, у яких застосовують недопустимі методи виховання; 2) сім'ї, у яких нехтують потребами дітей; 3) сім'ї з негативними (хворобливими) залежностями (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, ігрова залежність тощо); 4) сім'ї, члени яких мають розлади психіки та поведінки; 5) сім'ї військових та інших осіб, які перебували в зоні бойових дій; 6) сім'ї, які мають вікові особливості батьків (молоді або похилого віку); 7) сім'ї, у яких батьки або особи, що їх замінюють, відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі; 8) сім'ї, у яких діти є небажаними або з особливими потребами; 9) сім'ї з прийомними дітьми, дітьми-вихованцями або над якими встановлена опіка чи піклування; 10) інші сім'ї, до яких віднесено неповні, багатодітні та ЛГБТ-сім'ї, що дозволило комплексно підійти до дослідження детермінації цих злочинів, а також заходів запобігання з урахуванням особливостей кожної сім'ї;

– критерії розмежування понять «потерпіла особа» та «постраждала особа», згідно з якими особа визнається потерпілою в разі заподіяння їй шкоди в результаті вчинення щодо неї злочину; постраждалою – якщо внаслідок явища, події або вчинку, у якому не вбачаються ознаки кримінально-правового

посягання, було заподіяно їй істотної шкоди (наслідки морального, фізичного, майнового характеру), або вони спричинили катастрофу;

- підходи до формування й реалізації загальносоціальних, спеціально-кримінологічних і індивідуальних заходів запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, зокрема запропоновано шляхи їх удосконалення;

набуло подальшого розвитку:

- положення про необхідність внесення змін до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України в частині посилення кримінально-правової охорони осіб віком до 18 років, щодо яких вчинено злочин, виключивши слово «малолітньої» та виклавши в такій редакції: «вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо дитини або у присутності дитини», що надасть змогу однаковою мірою охороняти осіб віком до 18 років, щодо яких або в присутності яких було вчинено злочин;

– пропозиція внести зміни до статей розділу II «Злочини проти життя і здоров'я особи» Особливої частини КК України, передбачивши кваліфікуючу ознаку в п. 2 ч. 2 ст. 115 – «дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності»; у ст. 120–122, 125–127, 129 передбачити кваліфікуючу ознаку – «щодо неповнолітнього» та особливо кваліфікуючу ознаку – «щодо малолітнього», що надасть змогу посилити кримінально-правову охорону життя та здоров'я дітей;

– обґрунтування пропозиції виключити зі ст. 173-2 КУпАП положення щодо відповідальності за вчинення домашнього насильства, залишивши адміністративну відповідальність за «невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення»;

- обґрунтування доцільності уніфікації в нормативно-правових актах термінів «малолітній», «неповнолітній», «дитина» з метою уникнення плутанини та підміни понять шляхом внесення змін до ст. 3 КПК України, визначивши так: малолітній – це особа до 14 років, неповнолітній – це особа від 14 до 18 років, дитина – це особа до 18 років;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані й використовуються в:

– *законотворчій діяльності* – при вдосконаленні адміністративного, кримінального законодавства, нормативно-правових актів, що визначають повноваження спеціалізованих і неспеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам щодо дитини в сім'ї;

– *правозастосовній діяльності* – при вдосконаленні практики застосування кримінально-правових норм (довідка про впровадження Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 06 травня 2018 р. № 020888-4/18);

– *навчальному процесі* – при проведенні занять з кримінального права, а також при підготовці підручників та навчальних посібників (акт впровадження ПрАТ «Вищий навчальний заклад “Міжрегіональна Академія управління персоналом”» від 11 травня 2017 р. № 202);

- *науково-дослідній сфері* – при подальшому дослідженні проблематики кримінально-правової охорони життя та здоров'я дитини й запобігання вчиненню щодо них злочинів у сім'ї.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, таких як: «Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2013 р.); «Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Київ, 2013 р.); «Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 2014 р.); «Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України» (м. Київ, 2015 р.); «Стан дотримання прав людини в

умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти» (м. Київ, 2015 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 2016 р.); «Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці» (Словацька Республіка, м. Сладковічево, 2016 р.); «Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Київ, 2017 р.); «Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика» (Республіка Білорусь, м. Мінськ, 2017 р.); «Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах» (м. Львів, 2017 р.); «Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства» (Польща, м. Краків, 2017 р.); «Сучасна університетська правова освіта і наука» (м. Київ, 2018 р.); «Теорія і практика судової експертизи і криміналістики» (м. Київ, 2018 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 2018 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 24 наукових публікаціях, з яких: 8 – статті в наукових фахових виданнях України, 2 – статті в зарубіжних виданнях, 14 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (320 найменувань) та 21 додаток. Повний обсяг дисертації становить 294 сторінки, з яких: основний текст – 213 сторінок, список використаних джерел – 35 сторінок, додатки – 30 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІМ'І

1.1. Стан наукової розробки проблематики запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї

Основним Законом України передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [120]. Діти, як особлива категорія, перебувають під винятковою опікою держави та сім'ї. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя [222]. Відповідно до Сімейного кодексу (далі – СК) України, батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток (ч. 2 ст. 150), забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини (ч. 7 ст. 150) [243].

Втім сім'я не завжди й не скрізь забезпечує дітям належні умови для їх фізичного та психічного розвитку, нерідко самі батьки (або особи, що їх замінюють) є суб'єктами злочинів, перш за все, проти життя та здоров'я дітей (вчинюють протиправні дії щодо своїх дітей, нерідко заподіюючи шкоду здоров'ю дітей, або й посягають на їх життя). Не можна заперечувати

виконання державою конкретної роботи щодо запобігання злочинам щодо дітей, що вчиняються в сім'ї, проте, як свідчить практика, кількісні та якісні показники цих злочинів викликають серйозне занепокоєння й потребують негайного вирішення відповідних проблем шляхом розроблення науково обґрунтованих заходів запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

Проблематика розроблення ефективних заходів запобігання насильству (у тому числі на ґрунті сімейних відносин, а також щодо дітей) була предметом перманентних наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених. На особливу увагу заслуговують напрацювання в цій сфері за часів незалежності України, викладені в монографіях, дисертаціях, статтях, навчальних посібниках тощо. Аналіз наукових праць надає змогу виокремити з-поміж них такі:

1) присвячені проблемі кримінального насильства загалом (О. М. Голіна [72], О. М. Гумін [81], О. Л. Гуртовенко [82], А. О. Йосипів [103], Л. А. Наконечна [176], О. М. Храмцов [288] та ін.);

2) присвячені питанням сімейного та (або) побутового насильства (А. Б. Блага [42], Б. М. Головкін [74], Л. В. Крижна [126], Л. В. Самарай [238] та ін.);

3) присвячені висвітленню окремих кримінально-правових або кримінологічних аспектів охорони дітей від злочинних посягань (О. І. Белова [13], А. І. Брайловська [49], В. В. Вітвіцька [65], С. Г. Киренко [110], Л. В. Левицька [138], Ю. Л. Приколотіна [201], М. Ю. Самченко [240], І. С. Семенюк [242], О. Л. Старко [252], О. В. Шевченко [295], Н. С. Юзікова [302] та ін.).

У навчальному посібнику «Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи» (1997 р.) [72] В. В. Голіна надав кримінологічну характеристику тяжких насильницьких злочинів проти особи в Україні, навів основні кримінологічні риси особи злочинця й потерпілого, дослідив кримінологічні фактори, які детермінують тяжкі насильницькі

злочини проти життя та здоров'я особи, а також заходи запобігання цим злочинам на загальносоціальному й спеціально-кримінологічному рівнях, залишивши поза увагою індивідуальні заходи. Однак у цьому посібнику автор не сформулював визначення насильницької злочинності, на відміну від А. О. Йосипів, О. М. Гуміна, О. М. Храмцова, які зробили це, а також розкрили це поняття в кримінально-правовому та кримінологічному аспектах.

У дисертації «Психічне насильство у кримінальному праві України» (2008 р.) О. Л. Гуртовенко використовує термін «психічне насильство», а не «психологічне насильство». Автор розглянув питання необхідності й достатності використання категорій психології в кримінальному праві, дослідив структуру акту кримінального психічного насильства, запропонував виділяти такі конститутивні ознаки об'єктивної сторони акту психічного насильства, як: психічний вплив, психічна шкода й необхідний причинний зв'язок між ними [82].

Пропозицію використовувати саме «психічне», а не «психологічне» насильство підтримали й деякі інші вчені, зокрема, О. М. Гумін, О. М. Храмцов. У зв'язку із цим варто погодитись з твердженням О. М. Храмцова, що термін «психічний» стосовно насильства є більш правильним, оскільки вказує на сам об'єкт злочинного посягання – психіку іншої людини [287, с. 84].

Зауважимо, що в словниках та енциклопедіях є вказівка на фізичне та психічне, а не психологічне насильство. Отже, видається некоректним називати один із видів насильства «психологічним» (оскільки психологія – це наука), доцільніше вживати термін «психічне насильство» [29, с. 151], у зв'язку із чим необхідно внести відповідні зміни до нормативно-правових актів України.

Зокрема, Л. А. Наконечна в дисертації «Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття» (2016 р.) також вживає термін «психічне насильство», проте автор у своїй роботі пішла далі: вона обґрунтовано пропонує взагалі не поділяти насильство на фізичне й психічне. Вчена вважає, що потрібно розглядати насильство виключно як фізичний вплив, а термін

«психічне насильство» замінити на «психічний вплив», який охоплює широкий спектр відмінних від насильства за своїм характером впливу і ступенем суспільної небезпеки проявів [176, с. 8]. Також заслуговує на увагу визначення поняття «насильство», а саме як протиправного умисного фізичного впливу на фізичну цілісність та (або) особисту свободу іншої істоти, що здійснюється шляхом діяння, незалежно від того, чи воно усвідомлюється адресатом, і спричиняє чи може спричинити фізичну (людині чи хребетній тварині) та (або) психічну шкоду (людині) [176, с. 7].

У дисертації «Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ» (2009 р.) А. О. Йосипів, розглядаючи проблему психічного насильства, зауважує, що до нього варто відносити не лише всі види погроз, а й образу, а в низці випадків – брехню та гіпноз, якщо його використовують зі злочинною метою, електронну стимуляцію мозку, яку застосовують для того, щоб підкорити людину чужій волі, а також застосування наркотичних та інших одурманюючих засобів [103, с. 12]. Пропозицію А. О. Йосипів відносити до психічного насильства застосування наркотичних та одурманюючих речовин підтримав і О. М. Храмцов, зазначивши, що для позаінформаційної форми психічного насильства характерний вплив на психіку особи різноманітними одурманюючими речовинами, технічними засобами (спеціальні генератори частот) або гіпнозом [288, с. 12].

Зважаючи на велику кількість визначень поняття «насильство», яка існує в науковій літературі, О. М. Храмцов наголосив, що в більшості з них або відсутня вказівка на особливості мотивів таких злочинів, або такими мотивами називаються мотиви заподіяння шкоди, якими не можна характеризувати суб'єктивну сторону насильницьких дій. У зв'язку із цим учений запропонував власне визначення насильства як кримінально-правової категорії, під якою необхідно розуміти навмисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, вмотивований ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією, який здійснюється фізичними та (або) інформаційними діяннями (дією чи бездіяльністю) усупереч чи поза волею людини й впливає на свободу її

волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення [287, с. 66]. З такою позицією важко погодитись, оскільки перелічені мотиви є незрозумілими й потребують додаткового тлумачення. Також постає питання: чи можна у визначенні назвати всі існуючі мотиви вчинення насильства? Тому вважаємо, що така дефініція є занадто переобтяженою й містить оціночні поняття.

Заслуговує на увагу думка О. М. Храмцова, викладена в дисертації «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства (теорія та практика)» (2015 р.), про недоцільність використання термінів «економічне» й «сексуальне» насильство як кримінально-правових категорій, оскільки всі прояви насильства, що мають значення для кримінально-правової оцінки дій, охоплюються поняттями «фізичне насильство» або «психічне насильство» [288, с. 5]. Також як позитивний момент у науковій праці вченого потрібно відзначити комплексне дослідження норм Загальної та Особливої частин КК України, які передбачають відповідальність за злочини, пов'язані з насильством, зокрема насильство в злочинах проти життя та здоров'я особи.

Щодо наукових праць другої групи, які присвячені проблемі злочинів у сфері сімейно-побутових відносин, можна зробити висновок, що більшість авторів не проводили комплексного аналізу злочинів проти життя та здоров'я дітей, а досліджували в цілому насильницькі злочини у сфері сімейно-побутових відносин, де дітей – жертв злочинів розглянуто в загальній структурі насильницької злочинності (А. Б. Блага, Б. М. Головкін, Л. В. Крижна, Л. В. Самарай).

Зокрема, Л. В. Крижна одна з перших (у період незалежності України) на дисертаційному рівні провела дослідження проблеми сімейно-побутових злочинів («Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин», 2000 р.). Вчена надала кримінально-правову й кримінологічну характеристику злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин, кримінологічну характеристику осіб, які вчинюють такі злочини,

проаналізувала фактори, що зумовлюють вчинення злочинів, та безпосередні обставини, які викликають конфлікт у сфері сімейно-побутових відносин, запропонувала загальносоціальні, спеціальні й індивідуальні заходи запобігання злочинам, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин [126].

У своїй праці Л. В. Крижна до групи злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин, віднесла навмисне убивство, навмисне заподіяння тілесних ушкоджень різної тяжкості, погрозу убивством, доведення до самогубства, побиття та мордування, квартирне (побутове) хуліганство, образу, наклеп та багато інших насильницьких і ненасильницьких злочинних діянь, що виникають між злочинцем і потерпілим на ґрунті конфліктних сімейно-побутових стосунків [126, с. 7].

Однак, чи варто акцентувати увагу саме на «квартирному (побутовому) хуліганстві»? Відповідно до ч. 1 ст. 382 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), квартирою є ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання [290]. Таким чином, можна зробити висновок: якщо хуліганські дії будуть вчинені, наприклад, у житловому будинку (відповідно до ч. 1 ст. 380 ЦК України, житловим будинком є будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання [290]), але за межами квартири (наприклад, коридор), то це діяння не буде охоплюватися поняттям «квартирне (побутове) хуліганство», і його не можна вважати таким, що входить до групи злочинів, які вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин. Тому доцільніше виокремлювати не «квартирне (побутове) хуліганство», а «побутове хуліганство» [26, с. 217].

Так, Б. М. Головкін у монографії «Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері» (2004 р.) [73] надав розгорнуту кримінологічну характеристику вказаної категорії злочинів; дослідив причини й умови умисних вбивств і тяжких

тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері, сімейно-побутовий конфлікт, конкретну життєву ситуацію та її роль у вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи в сімейно-побутовій сфері, а також віктимологічний аспект детермінації цих злочинів. Автором запропоновано заходи запобігання тяжким насильницьким злочинам проти особи в сімейно-побутовій сфері на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Однак, учений не приділив достатньо уваги дітям – жертвам від цієї категорії злочинів, які становлять значну частину потерпілих від насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері.

Л. В. Самарай в дисертації «Кримінологічні засади запобігання кримінальній агресії в сім'ї» (2014 р.) [237] досліджено соціальну-правову природу кримінальної агресії в сім'ї; проведено кримінологічний аналіз насильницьких злочинів у сім'ї; визначено характерні ознаки особи, яка вчиняє насильницькі злочини в стані агресії в сім'ї, жертви від таких злочинів, а також причини та умови вчинення насильницьких злочинів у стані агресії в сім'ї. Проте, під час дослідження питання запобігання кримінальній агресії в сім'ї (загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи), поза увагою автора залишились індивідуальні заходи.

На окрему увагу заслуговує монографія А. Б. Благої «Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання)» (2014 р.) [43]. У цій роботі подано комплексний аналіз насильства в сім'ї, зокрема проведено історико-порівняльний аналіз сім'ї та насильства в українському суспільстві; проблеми визначення поняття й змісту насильства в сім'ї; кримінологічні чинники насильства в сім'ї макrorівня, мезорівня та макrorівня; запобігання насильству в сім'ї.

Характеризуючи жертв насильства в сім'ї, дослідниця достатньо широко розкрила це питання, не обмежуючись лише дорослими особами – жертвами насильства в сім'ї (дружина, чоловік, батьки, повнолітні діти тощо), до речі, на відміну від більшості авторів, які в основному робили акцент на жінці – жертві

від сімейного насильства, А. Б. Блага дослідила також дітей-жертв від цієї категорії злочинів. Крім того, вона запропонувала власні визначення окремих понять, зокрема «насильство в сім'ї», під яким варто розуміти умисне протиправне діяння (дія чи бездіяльність) дискримінаційного характеру щодо члена сім'ї чи особи, з якою існували або існують сімейні відносини, вчинене з використанням переваги шляхом нав'язування своєї волі всупереч або поза волею потерпілого [43, с. 66]. З таким визначенням важко погодитись, оскільки зауваження про те, що особа-насильник має перевагу щодо жертви, є зайвим, адже й так зрозуміло, коли вчиняється будь-який вид насильства (фізичне, психічне, економічне, сексуальне), то винна особа має перевагу щодо жертви (наприклад, фізичну перевагу або використовуючи зовнішні фактори – знаряддя чи засоби).

Щодо третьої групи досліджень, у яких розкрито окремі кримінально-правові або кримінологічні аспекти охорони дітей від злочинних посягань, то необхідно констатувати: автори досліджували переважно всі види злочинного насильства щодо дітей (зокрема фізичного, психічного, економічного та сексуального) (О. І. Белова, В. В. Вітвіцька, С. Г. Киренко, Л. В. Левицька, М. Ю. Самченко, Н. С. Юзікова).

Так, Н. С. Юзікова в дисертації «Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх» (1999 р.) порушила проблему недостатньої кримінально-правової охорони дітей від злочинних посягань, зокрема з боку батьків або інших осіб, на яких покладено функції з їх виховання. У зв'язку із цим вчена запропонувала передбачити в окремих складах злочинів кваліфікуючу ознаку – «вчинення батьками або іншими особами, на яких покладено функції по вихованню неповнолітніх», а також доповнити КК України нормою «Невиконання обов'язків по вихованню неповнолітніх» [302]. Вважаємо, що на той час ці пропозиції були достатньо прогресивними, разом з тим вони не втратили актуальності на сьогодні й у певній частині можуть бути враховані для внесення змін до чинного КК України.

У дисертації В. В. Вітвіцької «Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх» (2002 р.) умовно поділено всі злочини, які посягають на моральний та фізичний розвиток дітей, на чотири групи:

а) злочини, які посягають на моральний розвиток неповнолітніх (ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ст. 304 КК України);

б) злочини, які посягають на фізичний розвиток неповнолітніх (ст. 135, ст. 136, ст. 150, ч. 3, 4 ст. 152, ч. 2, 3 ст. 153, ст. 155, ст. 156, ст. 166, ч. 2 ст. 181 КК України);

в) злочини, які посягають на волю особи неповнолітніх (ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ст. 148, ч. 2, 3 ст. 149, ст. 168, ст. 169 КК України);

г) злочини, які посягають на матеріальні права неповнолітніх (ст. 164, ст. 167 КК України) [65, с. 10].

Однак, необхідно зауважити, що вчена до другої групи злочинів, які посягають на фізичний розвиток дітей, не включила ті, які посягають на їхнє здоров'я, що є невід'ємною складовою нормального фізичного розвитку дітей, це, зокрема: тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України).

Також В. В. Вітвіцька акцентує переважно на соціально-демографічних якостях дітей-жертв злочинів, недостатньо уваги приділяючи віктимологічній характеристиці дітей. Вважаємо такий аналіз украй важливим, адже вивчення морально-психологічних і соціальних характеристик жертви, що впливають на її вразливість, і ситуації, що передують злочину, надасть змогу виявити кореляційні зв'язки між поведінкою дитини та злочинця. Таким чином, ця інформація допоможе об'єктивно дослідити механізм конкретного злочину й за наявності всіх необхідних даних дасть можливість запобігти вчиненню нових злочинів проти дітей.

У дисертації С. Г. Киренка «Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України» (2003 р.) аналізу злочинів проти життя,

здоров'я та волі дітей присвячено окремий розділ [110, с. 6]. Втім варто зауважити, що в цьому розділі автором не охоплено всього переліку злочинів, які посягають на вищевказані суспільні відносини. Зокрема, відсутній аналіз таких злочинів, як неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, підміна дитини, експлуатація дітей.

Дисертація Ю. Л. Приколотіної «Злочинне фізичне насильство, що чинять батьки щодо малолітніх та неповнолітніх дітей на ґрунті сімейних відносин» (2013 р.) [201] присвячена фізичному насильству батьків щодо дітей. Однак, автор дещо звузила коло винних осіб, не охопивши опікунів, піклувальників та інших осіб, які замінюють батьків. Зважаючи на непоодинокі випадки застосування фізичного та психічного насильства щодо дітей саме цією категорією осіб, про що свідчать статистичні дані, вважаємо необхідним розглянути їх як суб'єктів злочинів.

Аналіз вказаних та інших публікацій дає підстави говорити, що сьогодні в науці кримінального права дискусійним є використання понять «малолітній» і «неповнолітній». Деякі автори (В. В. Вітвіцька, Л. В. Левицька, М. Ю. Самченко) пропонують з метою уніфікації цих категорій внести уточнення в низку статей Особливої частини КК України. Так, Л. В. Левицька пропонує поняття «неповнолітній» викласти таким чином, щоб у диспозиції був вказаний конкретний вік. Наприклад, у ч. 3 ст. 152 КК України передбачити відповідальність за зґвалтування неповнолітнього чи неповнолітньої віком від 14 до 18 років, а в ч. 4 ст. 152 КК України – відповідальність за зґвалтування неповнолітнього чи неповнолітньої віком до 14 років [138, с. 7]. Зокрема, А. І. Брайловська в дисертації «Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» (2012 р.) наголошувала на необхідності замінити термін «неповнолітній» на термін «діти» у диспозиції ст. 137 КК, який є більш широким за змістом, що відповідатиме меті кримінально-правової охорони всіх осіб від початку їх життя і до досягнення 18 років [49, с. 7].

Такі пропозиції заслуговують на увагу, оскільки, дійсно, у чинному КК України має місце змішування понять «дитина», «малолітній», «неповнолітній». У багатьох випадках поняття «малолітній» підміняють поняттям «неповнолітній». При цьому важливо пам'ятати, що запропоновані зміни щодо уточнення віку дитини мають бути внесені в усі статті КК, в яких ці поняття використано.

У зв'язку з тим, що малолітні та неповнолітні особи не однаковою мірою охороняються кримінальним законом, деякі вчені (Л. В. Левицька, М. Ю. Самченко, Н. С. Юзікова) у своїх дисертаційних роботах висловлювали пропозицію доповнити КК України обставиною, яка обтяжує покарання, – вчинення злочину щодо неповнолітнього. У свою чергу, С. Г. Киренко запропонував безпосередньо в п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України слова «малолітньої дитини» замінити на «неповнолітнього» [110, с. 7]. Як слушно зауважив автор, це «дозволить, з одного боку, призначати покарання, яке відповідає тяжкості скоєного, а з іншого - буде суворою пересторогою тим, хто захоче посягнути на життя неповнолітнього. Оскільки досягнення особою 14 чи 15 років не означає, що вона перестала бути безпорадною перед злочинцем, оскільки розвиток кожного неповнолітнього має свої індивідуальні особливості і стверджувати, що особа за своїми фізичними та розумовими якостями дійсно перестала бути дитиною, можна, як правило, по досягненні нею 18 років» [110, с. 7].

Ефективна протидія злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, неможлива без дієвих заходів запобігання цим злочинам, утім, у деяких дисертаційних роботах цьому питанню було приділено недостатньо уваги, або взагалі воно залишилося поза увагою. Так, М. Ю. Самченко [238] було розкрито загальносоціальні заходи запобігання сімейному насильству щодо дітей, але не було досліджено спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання. У дисертаціях Ю. Л. Приколотіної [201], Л. В. Самарай [238] та О. М. Храмцова [288] не висвітлено індивідуальних заходів запобігання злочинам.

Доволі цікавою є пропозиція деяких учених (В. В. Вітвіцької, Л. В. Крижної, Н. С. Юзікової) щодо створення окремого розділу в КК України, яким би було передбачено кримінально-правовий захист дітей. Однією з перших, хто на дисертаційному рівні в незалежній Україні висунув цю пропозицію, була Н. С. Юзікова, яка в своїй роботі наголосила на необхідності виділення окремої глави «Злочини проти неповнолітніх». До цієї глави мали входити склади злочинів проти неповнолітніх, що посягають на життя, здоров'я та майнові права неповнолітніх; статеві злочини проти неповнолітніх; посягання на особисту свободу неповнолітніх; втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність, у вживання шкідливих речовин. Родовим об'єктом визначеної глави є нормальний фізичний, психічний, моральний розвиток і свобода неповнолітнього [302, с. 8–9].

Така пропозиція була підтримана й набула подальшого розвитку в дисертації О. І. Белової, яка запропонувала виокремити в Особливій частині КК окремий розділ «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» [13, с. 8]. Такий розділ, на думку автора, має об'єднувати посягання на сімейні відносини та відносини щодо нормального розвитку неповнолітнього. До складу цього розділу необхідно включити посягання на такі безпосередні об'єкти, як: особисті немайнові сімейні відносини, майнові сімейні відносини та відносини щодо нормального фізичного, психічного, статевого й духовного розвитку неповнолітніх. Цей розділ має бути розташований після розділу V Особливої частини КК «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» [13, с. 15–16].

Отже автор пропонує перемістити окремі норми, які розташовані в різних розділах Особливої частини КК України (ст. 137, 148, 150, 166, 168, 169, 304, 323, 324 КК України та ін.), в один розділ - «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх». На нашу думку, така пропозиція видається недостатньо обґрунтованою, оскільки не зрозуміло, яким чином ці зміни позначаться на стані кримінально-правової охорони та розробленні заходів запобігання злочинам проти дітей.

Власна позиція із цього питання була викладена в публікації [26, с. 219–220], тож і надалі ми переконані в тому, що без внесення конструктивних змін до статей КК, які передбачають відповідальність за вказані вище злочини, пропозиція щодо суто технічного переміщення статей з одного розділу до іншого є такою, що не буде мати будь-якого прагматичного сенсу в аспекті вдосконалення кримінально-правових заходів запобігання вчиненню злочинів щодо дитини.

Відзначимо низку публікацій, присвячених проблемі кримінальної відповідальності та запобігання вбивству новонароджених як одному з різновидів злочинів проти життя дитини. Цю проблематику висвітлено в дисертаційних роботах О. Л. Старко «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» (2007 р.) [252], О. В. Шевченко «Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» (2011 р.) [295] та І. С. Семенюк «Відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн» (2017 р.) [242].

У межах виконання досліджень учені акцентували на складнощях визначення часових меж вчинення злочину, а саме «під час пологів» та «відразу ж після пологів». Так, О. Л. Старко пропонує визначати період «під час пологів» як проміжок часу, який триває з моменту появи будь-якої частини тіла дитини з утроби матері до завершення пологового процесу; «відразу після пологів» – як проміжок часу, що настає після пологів, момент закінчення якого слід визначати у кожному конкретному випадку [252, с. 4]. Водночас О. В. Шевченко пропонує під словосполученням «під час пологів» розуміти проміжок часу, коли вчиняється посягання на життя дитини в процесі народження під час пологів природних, природних передчасних, штучно викликаних передчасних, а також при кесаревому розтині при строку вагітності понад 22 тижні (коли існує об'єктивна можливість впливу на тіло новонародженого) – аж до повного відокремлення посліду. Словосполучення

«відразу після пологів» у диспозиції ст. 117 КК автор пропонує замінити на поняття «після пологів» – період, який розпочинається з моменту повного вигнання (відокремлення) посліду і триває протягом 28 діб [295, с. 183]. Вважаємо, що це занадто довгий проміжок часу, який не охоплюється поняттям «відразу ж після пологів» та обставинами, що пом'якшують покарання, що виникають унаслідок впливу пологового процесу. Заслуговує на увагу думка І. С. Семенюк про необхідність заміни в диспозиції ст. 117 КК України термінологічного звороту «відразу після пологів» на «протягом двадцяти чотирьох годин з моменту народження» [242, с. 104]. Однак, як видається, таке уточнення необхідно робити не в самій статті, а, наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [227], оскільки в КК України немає жодної статті, де встановлено чіткі часові межі, які вираховуються годинами, тому доцільніше було б таку конкретизацію передбачити в новій постанові про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи, оскільки нинішня (від 07.02.2003 № 2) вирішує далеко не всі проблемні питання кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, у зв'язку із чим виникла необхідність у розробці нової постанови.

Багато дискусій серед учених викликає обставина, у зв'язку з якою злочин, передбачений ст. 117 КК України, віднесено до привілейованих, а саме: «особливий психофізичний стан». Диспозиція цієї статті не передбачає обов'язку встановлення такого стану в породіллі, важливим для кваліфікації є час вчинення злочину – під час пологів або відразу після пологів. Причому О. Л. Старко встановила, що особливий психофізичний стан наявний у всіх випадках вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів [252, с. 5]; О. В. Шевченко, провівши дослідження, зробила висновок, що особливий психофізичний стан наявний не у всіх випадках вагітності й пологів і повинен встановлюватися за допомогою комплексної судової психолого-психіатричної експертизи в кожному випадку дітовбивства [295, с. 184]. Такої самої думки й І. С. Семенюк, яка зазначила, що

не всі жінки під час пологів та після них перебувають у особливому психофізіологічному стані. Емоційний стан матері повинен бути врахований законодавцем при конструюванні кримінально-правової норми ст. 117 КК України, зокрема, учена пропонує закріпити на законодавчому рівні особливий психофізіологічний стан жінки під час вчинення цього злочину. Відсутність такого стану тягне відповідальність на загальних засадах [242, с. 142].

Отже, на підставі проведеного аналізу наукових праць, присвячених проблемам насильства в сім'ї та вчинення кримінальних правопорушень щодо дітей, можна зробити висновок, що в них досліджено переважно сам феномен насильства, не акцентуючи уваги на злочинах проти життя та здоров'я дітей, що вчинялися в сім'ї, які становлять велику частину від загальної кількості насильницьких злочинів, що вчиняються щодо дітей.

Крім того, законодавство України зазнало суттєвих змін (у частині охорони від насильства в сім'ї, зокрема дітей), у зв'язку із чим виникла необхідність нового комплексного дослідження питань запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, оскільки всі попередні наукові напрацювання базувались на законодавстві, яке втратило чинність (зокрема, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III).

1.2. Генеза кримінального законодавства України щодо відповідальності за злочини проти життя та здоров'я дітей

Важливим у генезі вітчизняного кримінального законодавства є з'ясування історичних засад кримінально-правової охорони життя та здоров'я дітей, а саме законодавства, яке передбачало кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я дітей у різні історичні періоди, що надасть

змогу використати досвід минулого при вирішенні питань удосконалення сучасного кримінального законодавства України.

Аналіз джерел права минулого дає підстави стверджувати, що вирішення питання охорони життя та здоров'я дітей перебувало в сильній залежності від соціального становища дитини, наявності в неї вроджених недоліків і, головним чином, усталеного стереотипу ставлення до дітей у певний історичний період. Малі діти не викликали почуття зворушливого ставлення до них, ними нехтували, їх принижували й експлуатували подекуди як тваринну істоту, проявляючи виняткову жорстокість. Також було поширене право батьків розпоряджатися життям своїх дітей [239, с. 19].

Так, у глибоку давнину дітовбивство взагалі не тягло за собою ніякої відповідальності. Частіше вбивали новонароджених дітей небажаної статі за умови, що їх ще не годували або не мили після пологів; близнят, в яких язичники вбачали прояви злої сили; дітей-калік; позашлюбних дітей, а також дітей, пологи яких потягли за собою смерть матері [71, с. 14].

У Давній Русі відносини між родичами за висхідною й низхідною лініями регулювали переважно норми церковного законодавства. Це давало чоловікові право користуватися безмежною владою над членами сім'ї. Більшість документів того часу регулювали стосунки між чоловіком та дружиною. Що стосується неповнолітніх, то батько й мати мали практично безмежну владу над ними. Крім того, сімейне насильство щодо неповнолітніх було доволі поширеним. Церковні канони навіть наказували главі сім'ї «повчати отрока». Способи такого «повчання» були надзвичайно жорсткими, але законодавство виділяло лише каліцтво, сексуальне насильство та вбивство [239, с. 26].

У Київській Русі батьки мали неабиякі права на власних дітей: дозволялось фізично карати, а за неслухняність та нахабність – навіть убити [117, с. 69]. Діти зобов'язані були беззастережно підкорятись батькам, у всьому слухатись і шанувати старших, однак не було жодної норми, за якою можна було б покарати батьків у разі калічення або вбивства їхніх нащадків.

З поширенням християнства право батьків на дітовбивство стали обмежувати. Канонічне право визнавало дозволеним вбивство народжених у шлюбі дітей, коли духовенство відмовлялось унаслідок особливої потворності їх хрестити. У таких випадках батько мав принести новонародженого на церковне подвір'я і закопати в яму, попередньо пред'явивши його служителю церкви [267, с. 121].

Литовські статuti (зокрема, II Литовський статут 1566 р.) передбачали покарання за вбивство батьками своїх дітей, за що вони повинні були рік і шість тижнів сидіти в замковій вежі, а після цього ще протягом року чотири рази в день біля церкви спокутувати гріх і визнавати його перед громадою [255, с. 378–379]. Порівняно з покаранням за вбивство своїх батьків, за яке діти карались «потворною і ганебною смертю» (їх мали возити по ринку й кліщами тіло висмикувати, а потім до шкіряного мішка запхати разом із псом, півнем, вужем і кішкою, і якнайглибше у воді втопити), то вбивство батьками своїх дітей можна вважати привілейованим складом вбивства [121, с. 165].

Магдебурзьке право серед злочинів проти життя (убивство, розбій, самогубство) виділяло й вбивство матерями новонароджених дітей. А побиття дитини (навіть не рідної) не було кримінально караним, якщо звинувачений довів, що вчинок пов'язаний з проступком дитини [261, с. 19–20].

У Соборному Уложенні царя Олексія Михайловича 1649 р., дія якого поширювалася на східні українські землі, вбивство позашлюбної дитини вважалося кваліфікованим злочином, тож дітовбивць карали «...смертю безо всякие пощады» [289, с. 247–248]. Уложення 1649 р. передбачало відповідальність не лише неодружених жінок, а й заміжніх, а вбивство дитини, яка народилася в шлюбі, каралося лише тюремним ув'язненням строком на один рік та церковним покаранням. Напевно, віднесення вбивства позашлюбної дитини до кваліфікованих мало виховну мету – переслідування «незаконного блуду», а лише потім за позбавлення життя немовляти [285, с. 46].

Ще одним джерелом кримінального права в Україні є Права, за якими судиться малоросійський народ (далі – Права) XVIII ст. Згідно з Правами,

одним із тяжких злочинів було вбивство дитини, причому народження дитини в шлюбі чи поза ним не брали до уваги при притягненні до відповідальності. Щодо чоловіка, від якого завагітніла жінка (навіть якщо він і не був присутній при дітовбивстві), то закон передбачав для нього найсуворішу міру покарання – смертну кара, як і для матері позашлюбної дитини. Смертній карі також підлягала жінка, яка незаконно народила дитину та залишила її в певному місці. Залишення в небезпеці дитини передбачало страту за умови, якщо дитина вмирала, якщо ж залишалася живою, – покарання було іншим. Закон не визнавав, яке це мало бути покарання [165, с. 80]. Крім того, у Правах було передбачено відповідальність також за побої й поранення недорослих дітей (глава 20 артикул 13) [67, с. 30].

Тяжким злочином також визнавали вбивство онуки як члена сім'ї. Про це йдеться в ст. 1451 Уложення 1885 р. [260, с. 653]. За вбивство родички винних засуджували до позбавлення всіх прав стану та роботи на довічній каторзі. Покарання за цей злочин дорівнювало покаранню за повторне скоєння навмисного вбивства [239, с. 30].

Кримінальне Уложення 1903 р. в ст. 420, 421 передбачало покарання батьків за жорстоке поводження з донькою [271, с. 162].

Варто погодитись з думкою М. Ю. Самченко, що «незважаючи на зміни, що намітилися в законодавстві XVIII–XIX ст., і закріплення в кримінальному законодавстві низки норм, які передбачали відповідальність за застосування насильства щодо неповнолітніх, необхідно зазначити їхню поодинокість і розрізненість» [239, с. 30]. Як слушно зауважила автор, «норми законодавства тих часів відбивали інтерес не стільки в поліпшенні генофонду, подоланні важкої спадковості, нарешті, формуванні повноцінної особи, скільки в забезпеченні потреб суспільства в робочій силі, збереженні громадського порядку, профілактики зростання злочинності серед безпритульних, а також поширення інфекційних захворювань і епідемій. За доби УНР, ЗУНР, гетьманської держави не було прийнято нових правових документів, які регулювали б проблему домашнього насильства в сім'ї» [239, с. 30–31].

Необхідно констатувати, що за радянських часів питанню охорони дітей від різних форм насильства (зокрема від злочинів проти життя та здоров'я) не приділяли достатньо уваги. Так, КК УСРР 1922 р. передбачав відповідальність за неподання або несвоєчасне подання особами, які зобов'язані надати відомості про народження, смерть або знахідку немовляти (ст. 96-1); сприяння або підмову до самогубства неповнолітнього (ст. 148); викрадення, приховування або підміну чужої дитини (ст. 162); залишення без допомоги особи, що перебуває в небезпечному для життя становищі і позбавленої можливості до самозбереження через малолітство, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний піклуватися про таку особу (ст. 163) [45, с. 470, 481, 483].

Ці склади злочинів знайшли своє відображення й у КК УСРР 1927 р., разом з тим у питаннях охорони життя та здоров'я дітей КК УСРР 1927 р. (порівняно з КК УСРР 1922 р.) зробив крок уперед. Була посилена кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні посягання на життя й здоров'я дітей; розширена кримінальна відповідальність за доведення осіб, які перебувають у певній залежності від інших осіб, до самогубства або замаху на самогубство [46, с. 34].

До КК УСРР 1927 р. увійшли нові склади злочинів, які встановлювали відповідальність за залишення без допомоги малолітніх, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був турбуватись про залишеного й мав можливість надати допомогу (ст. 158); залишення батьками малолітніх дітей без необхідної підтримки, а також експлуатація дітей шляхом спонукання їх до заняття жебрацтвом (ст. 161) [46, с. 353].

Крім того, у КК УСРР 1927 р. законодавець передбачив новий склад злочину - вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час або відразу ж після пологів (ст. 142). Цього злочину в попередньому (КК УСРР 1922 р.) не було передбачено, тому такі дії до прийняття КК УСРР 1927 р. кваліфікували за пунктами «д» (вбивство особою, яка зобов'язана була піклуватись про вбитого) та «е» (вбивство з використанням безпорадного стану вбитого) ст. 142 КК

УСРР 1922 р. Санкція ст. 142 КК УСРР 1922 р. передбачала позбавлення волі на строк не менше восьми років із суворою ізоляцією, а санкція ст. 142 КК УСРР 1927 р. - позбавлення волі на строк до трьох років.

Варто зауважити, що радянська теорія кримінального права того часу критикувала буржуазний підхід про виділення цього злочину в самостійний привілейований вид убивства матір'ю своєї новонародженої дитини [300, с. 54–55]. Крім того, вважали, що в радянській державі усунуто причини для вчинення дітовбивства, оскільки мали місце зростання культури й матеріального добробуту радянських людей, високий рівень розвитку медичного обслуговування в країні, наявність широкої мережі пологових будинків і лікувально-санітарних установ, що в сукупності усувало основні причини, які штовхали окремих жінок на вчинення таких злочинів. У зв'язку із цим потрібно говорити не про пом'якшення, а про посилення відповідальності винних [46, с. 35]. Безумовно, така аргументація була безпідставною, оскільки реалії того часу свідчили про абсолютно інші факти, зокрема репресії, загальне зубожіння, велику смертність, на що було звернуто увагу в попередніх публікаціях [30, с. 192].

КК УРСР 1960 р., порівняно з попередніми кримінальними кодексами, значно розширив межі охорони життя та здоров'я дітей, що варто визнати позитивним. Так, у п. 6 ст. 41 було передбачено обставину, що обтяжує відповідальність, – вчинення злочину щодо малолітнього [128]. Також при кваліфікації окремих злочинів почали додатково враховувати кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого. Наприклад, ч. 3 ст. 108 КК УРСР 1960 р. «Зараження венеричною хворобою» передбачала особливо кваліфікуючу ознаку – зараження неповнолітнього [128].

Становлення нового кримінального законодавства нашої держави проходило в період широкої демократії, розвитку нових економічних, політичних і соціальних відносин та зміцнення основ правової держави, найважливішим завданням якої є формування права в його максимально

особистісному, людському вимірі, що базується на цивілізованих принципах [95, с. 121].

Для належного забезпечення реалізації основних прав людини в КК України передбачено відповідальність за злочинні посягання, зокрема на життя та здоров'я дітей. Так, у розділі II Особливої частини КК України 2001 р. передбачено низку статей, де за вчинення окремих злочинів щодо дітей визначено посилену кримінальну відповідальність (тобто кваліфікуючі ознаки). Зокрема: п. 2 ч. 2 ст. 115 – умисне вбивство малолітнього; ч. 3 ст. 120 – доведення до самогубства неповнолітнього; ч. 3 ст. 130 – зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби неповнолітнього; ч. 2 ст. 136 – ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або повідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам; ч. 2 ст. 140 – неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому; ч. 2 ст. 142 – незаконне проведення дослідів над неповнолітнім; ч. 2 ст. 144 – насильницьке донорство, вчинене щодо неповнолітнього [127].

У цьому розділі («Злочини проти життя та здоров'я особи») передбачено також окремі склади злочинів, де потерпілими можуть бути малолітні або неповнолітні особи, а саме: ч. 1 ст. 135 – залишення в небезпеці малолітнього, ч. 2 цієї статті – залишення в небезпеці новонародженої дитини; ст. 137 – неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей.

Також необхідно зауважити, що чинним КК України посилено відповідальність за дітовбивство (вбивство новонароджених). Якщо КК УРСР 1960 р., як і попередні КК УСРР (1922 р. і 1927 р.), передбачав покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, то КК України 2001 р. - обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України).

Нині кримінальне законодавство реформують більшою мірою під впливом норм міжнародного права. Обравши курс на євроінтеграцію, Україна, як держава – учасник міжнародних договорів, взяла на себе зобов'язання щодо дотримання та захисту прав людини. Невід'ємною складовою таких прав є заборона будь-яких форм насильства щодо дітей, у тому числі такого, яке вчиняється на ґрунті сімейних відносин.

Необхідною умовою виконання міжнародних зобов'язань є приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, урахування рекомендацій міжнародних правозахисних органів у правозастосовній практиці [111, с. 4].

Важливим кроком у цьому напрямі є прийняття 06 грудня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [211], у зв'язку із чим до КК України внесено суттєві зміни й доповнення.

Ці зміни були внесені з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) [118.], яка була підписана від імені України ще в 2011 р., проте донині не ратифікована. Хоча 14 листопада 2016 р. Президентом України був внесений проект Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [226], з 17 листопада 2016 р. цей проект перебуває на доопрацюванні в Комітеті.

Вважаємо за необхідне детальніше розглянути ці нововведення. Так, п. 6 ст. 67 КК України (обставини, які обтяжують покарання) викладено в новій редакції: «вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а

також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини» [211].

Привертає увагу певна недосконалість формулювання редакції цієї статті в частині використання термінів «малолітня дитина» та «дитина». Так, згідно із законодавством України, «малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років», «неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», «дитина – особа до досягнення нею повноліття» (ст. 6 СК України) [243], тобто до вісімнадцяти років. Звідси, якщо злочин буде вчинено в присутності особи до 18 років, – це обставина, що обтяжує покарання, а якщо злочин вчинено щодо особи віком від 14 до 18 років (неповнолітньої), то це не буде обставиною, яка обтяжує покарання, оскільки п. 6 ст. 67 охоплює лише категорію «малолітніх» (осіб до 14 років).

Свого часу деякі вчені (В. В. Вітвіцька [65], М. З. Вовк [67], С. Г. Киренко [110], М. Ю. Самченко) [240] наголошували на тому, що законодавець не однаковою мірою охороняє малолітніх та неповнолітніх осіб (хоча всі вони мають статус дітей), і пропонували п. 6 ст. 67 або доповнити «неповнолітніми», передбачивши їх разом з «малолітніми», або замінити слово «малолітній» на «неповнолітній».

Зважаючи на зазначене вище, вважаємо, що таким чином кримінально-правова охорона особи віком від 14 до 18 років необґрунтовано відрізняється від такої охорони осіб, що не досягли 14 років. У зв'язку із цим пропонуємо п. 6 ст. 67 викласти в такій редакції: *«вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо дитини або в присутності дитини»*. Тобто в такій редакції особи до 18 років однаковою мірою будуть охоронятись нормами КК України у всіх випадках: коли злочин буде вчинено в їх присутності чи безпосередньо щодо них. Питання щодо суспільної небезпеки діяння та його наслідків (у випадку вчинення злочину в присутності дитини) буде висвітлено в підрозділі 2.3 цієї роботи.

Також вищезазначеним Законом доповнено Загальну частину КК України розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи». Він складається з однієї ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство», якою встановлено види цих заходів та деякі особливості їх застосування. Розділ II Особливої частини КК України доповнено новою ст. 126-1 «Домашнє насильство», де під домашнім насильством запропоновано розуміти умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Санкція статті передбачає покарання у виді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років [211].

Те, що КК України нарешті доповнили статтею, яка передбачатиме відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, потрібно розцінювати як позитивний крок у напрямі вдосконалення кримінально-правових заходів запобігання вчиненню злочинів проти життя та здоров'я дітей. Водночас низку питань викликає редакція цієї норми, яка містить окремі оцінні поняття, як-от: «економічне насильство», «емоційна залежність», «погіршення якості життя». Вони потребують однакового тлумачення для забезпечення єдності в правозастосуванні, зокрема в процесі кримінально-правової оцінки таких дій. Тим більше, що ані у визначенні «домашнього насильства»¹ в самій Стамбульській конвенції, ані в подальшому в її тексті не зустрічаються поняття «емоційна залежність» та «погіршення якості життя».

---

¹ Під яким у тексті Конвенції розуміються «всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні».

Зокрема, виникає питання: чому ця норма передбачає відповідальність лише за систематичне вчинення такого насильства? Можна зробити висновок: якщо особа вчинить насильство в сім'ї лише один раз (зокрема щодо дитини), це не є кримінально караним діянням. Також постає питання: що необхідно розуміти під «емоційною залежністю» та «погіршенням якості життя потерпілої особи» як наслідками домашнього насильства? Загальновідомо, що між дитиною і її батьками (особливо матір'ю) існує певна емоційна залежність, утім недоречно було би визнавати таку емоційну залежність, особливо позитивну, наслідком насильства. Напевне, все-таки має йтися про негативну емоційну залежність, яка проявлятиметься в постійній напрузі, відчутті страху, паніки тощо - тих відчуттях та емоціях, які характерні для напруження й, можливо, психоемоційних дисоціативних розладів.

Ще однією проблемою може стати оцінка дій батьків як «погіршення якості життя дитини». Якість життя є широким поняттям, що охоплює повний спектр питань загального добробуту суспільства. Ця концепція виходить за межі концепції рівня життя, що зосереджує увагу на матеріальних ресурсах, доступних людині, та враховує як об'єктивну, так і суб'єктивну складову (задоволеність життям, щастя, свобода вибору способу життя тощо) [245, с. 50].

Зауважимо, що в науковій літературі тривають тривалі дискусії щодо його дефініції та тлумачення, наразі немає чіткого визначення цього поняття. Так, у «Великому економічному словнику» якість життя визначено як загальну соціально-економічну категорію, яка представляє узагальнення поняття «рівень життя», включає в себе не лише рівень споживання матеріальних благ і послуг, а й задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови середовища, що оточують людей, морально-психологічний клімат, душевний комфорт [44, с. 354].

За «Фармацевтичною енциклопедією», якість життя (англ. *quality of life*, скор. *QOL*; нім. *Lebensqualitat*, скор. *LQ*) – це економіко-філософська категорія, яка постійно еволюціонує та характеризує матеріальну й духовну комфортність існування людей. Головними завданнями в концепції якості життя

проголошують забезпечення фізичного та морального здоров'я суспільства; поширення вживання населенням екологічно чистих продуктів харчування; гармонізацію умов праці [308].

Отже, «якість життя» є динамічною категорією і залежить від багатьох факторів, зокрема від рівня економічного розвитку держави, наукового прогресу тощо. Наприклад, досягнення у сфері комп'ютерних систем останніх років були недоступними для загального користування попередніми поколіннями (наприклад, 50–100 і більше років тому), відповідно, не були складовою якості життя. Чого не скажеш про сьогодні, де наявність комп'ютерів і всесвітньої мережі Інтернет є обов'язковою в загальноосвітніх навчальних закладах, які відкривають нові можливості для отримання й обміну інформацією та відіграють важливу роль у процесі навчання.

У практичній діяльності можуть виникнути проблеми при встановленні «погіршення якості життя», наприклад, якщо батьки купували своїй дитині дорогі іграшки або інші речі (телефон, комп'ютер тощо), а потім з певних причин припинили це робити, чи можна такі дії вважати домашнім насильством, що призвело до «погіршення якості життя» дитини?

Якщо йдеться про належні умови для розвитку дітей, то в Законі України «Про охорону дитинства» передбачено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України (ст. 8) [222]. У випадку, якщо порушуються права дітей на достатній та безпечний фізичний і психічний розвиток у сім'ї, то є всі підстави говорити про наявність насильства в сім'ї, яке може бути вчинене у формі економічного, психічного або фізичного насильства. Тому додатково передбачати такий наслідок, як «погіршення якості життя» недоцільно, оскільки це може призвести до плутанини та певних зловживань.

Утім більш детальний аналіз цієї проблеми виходить за межі предмета дослідження, за винятком випадків такого погіршення умов життя дитини, за якого створюється реальна загроза її життю та (або) здоров'ю. Про це далі.

Потребує уточнення також коло потерпілих осіб, вказаних у ст. 126-1 КК України. Згідно з диспозицією, це: 1) подружжя чи 2) колишнє подружжя або 3) інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Фактично йдеться про шість груп осіб, зокрема: 1) один з подружжя; 2) один з колишнього подружжя; 3) інша особа, з якою винний перебуває в сімейних відносинах; 4) інша особа, з якою винний перебував у сімейних відносинах; 5) інша особа, з якою винний перебуває в близьких відносинах; 6) інша особа, з якою винний перебував у близьких відносинах. В аспекті цього дослідження потребує з'ясування питання, до якої категорії цих осіб може належати дитина. Зокрема, згідно із ч. 2 ст. 23 СК [243], за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Отже, фактично дитина (особа до 18 років) може бути одним з подружжя або з колишнього подружжя.

Дитина також може підпадати під категорію «інша особа», з якою винний перебуває (перебував) у сімейних (близьких) відносинах. У цьому аспекті постає питання: що необхідно розуміти під «сімейними відносинами» та «близькими відносинами». Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 3 СК сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Фактично всі ці особи перебувають у сімейних відносинах, які регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СК) [243].

Для розуміння «близьких відносин» необхідно встановити коло осіб, на яких поширюються такі відносини. У чинному законодавстві України лише Закон України «Про запобігання корупції» дає перелік «близьких осіб», а саме: це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні

права та обов'язки із суб'єктом, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також - незалежно від зазначених умов - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта [215].

Однак, у контексті ст. 126-1 КК України цей перелік не є повним, оскільки не охоплює осіб, які, згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», можуть бути потерпілими, а саме: наречених, дядька (тітку), племінників, двоюрідних братів і сестер, двоюрідних діда (бабу) та двоюрідних онуків, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, їхніх дітей та прийомних дітей, дітей-вихованців, дітей, які проживають (проживали) у сім'ї патронатного вихователя [216].

У ч. 3 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що його дія поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання [216]. У такому разі можна припустити, що під дію цього Закону підпадатимуть й інші особи, які пов'язані цивільно-правовими або трудовими відносинами, наприклад, хатні робітники, які також мають певні права та обов'язки, пов'язані спільним побутом, можуть спільно проживати з особою, яка вчинить щодо них діяння насильницького характеру, проте такі особи не пов'язані сімейними відносинами.

Загалом можна погодитися з думкою В. В. Шаблистою з приводу окремих положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», що в цьому випадку «слід говорити про черговий приклад формального виконання вимог світового співтовариства, які лише зайвий раз стануть подразником для представників

науки кримінального права та, цілком прогнозовано, непомітними через нереальність застосування для правозастосовників» [293, с. 132].

Якщо насильство в сім'ї вчиняється неодноразово й має місце повторність, вважаємо, що таку кваліфікуючу ознаку не можна залишати поза увагою, оскільки сімейне насильство має характер систематичності і в разі безкарності кривдника - тенденцію до збільшення суспільної небезпеки вчинюваних діянь. Те саме стосується випадків, коли злочин вчинено групою осіб, або щодо вагітної жінки, або щодо неповнолітньої чи малолітньої особи. Звісно, у прийнятій редакції ст. 126-1 КК України передбачити кваліфікуючу ознаку «повторність» було б неможливим, оскільки ч. 1 цієї статті передбачає обов'язкову ознаку об'єктивної сторони - «систематичність». Тому вважаємо, що ст. 126-1 необхідно викласти в новій редакції та доповнити частинами другою й третьою, передбачивши кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки:

Стаття 126-1. Насильство в сім'ї

1. Умисне вчинення фізичного, психічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, якщо це не спричинило тілесних ушкоджень, –

карається...

2. Те саме діяння, вчинене в присутності дитини або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітньої особи, –

карається...

3. Те саме діяння, вчинене повторно або групою осіб, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності, або щодо малолітньої особи, –

карається...

Сучасна кримінально-правова політика щодо охорони дітей від фізичного, психічного та будь-яких інших форм насильства базується на Конституції України й інших нормативно-правових актах. Так, Конституція

України є основою законодавства України із запобігання насильству, яке посягає на життя та здоров'я дітей (зокрема, це ст. 3, 27, 28, 51 та 52). Згідно зі ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідно до ст. 27, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. У ст. 28 закріплено право кожної особи, у тому числі дитини, на повагу до її гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття передбачений ст. 51 Основного закону. Також ця норма гарантує державну охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Стаття 52 передбачає, що будь-яке насильство над дитиною переслідується законом [120].

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. - це спеціальний нормативно-правовий акт, який захищає права дітей та спрямований на запобігання всім формам насильства щодо них, визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики в цій сфері [222]. Стаття 10 цього Закону закріплює право на захист дитини від усіх форм насильства, образи, недбалого й жорстокого поводження з нею, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

Останні 16 років (2001–2017 рр.) в Україні діяв Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» № 2789-III від 15 листопада 2001 р. [225], який визначав правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладалось здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї. Незважаючи на прогресивні та позитивні моменти цього нормативного акту, яким уперше на законодавчому рівні було визначено поняття «насильство в сім'ї», він мав низку недоліків. Зокрема, термінологічне

визначення поняття «наси́льство в сім'ї» передбачало вчинення його лише шляхом активних дій. Однак, це насильство могло вчинятись як шляхом дій, так і шляхом бездіяльності. Наприклад, батьки тривалий час не давали малолітній дитині їжі (мала місце бездіяльність), у результаті чого дитина померла [33, с. 107]. Зважаючи на законодавче визначення, таке діяння не можна було вважати насильством у сім'ї.

Ця прогалина була усунута в новому Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 07 грудня 2017 р. (далі – Закон), яким визначено «домашнє насильство» як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [216].

Серед новел Закону є ведення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі – Реєстр). У ч. 2 ст. 16 цього Закону передбачено цілі ведення такого реєстру, у тому числі захист життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема постраждалих дітей. Виникають питання: що таке «життєво важливі інтереси»; які інтереси належать до життєво важливих, а які – ні; де перелік таких інтересів? Вважаємо, що не потрібно передбачати в Законі такі незрозумілі й невизначені терміни.

Отже, можна зробити висновок, що в різні періоди норми кримінального законодавства належним чином не охороняли життя та здоров'я дітей (якщо й мала місце кримінально-правова охорона від вказаних злочинів, то переважно дорослих осіб). Кримінальні кодекси УСРР 1922 р. і 1927 р. також не містили спеціальних норм, покликаних охороняти дітей від злочинів проти життя та

здоров'я. Лише в КК УРСР 1960 р. було передбачено окремі норми, які додатково встановлювали кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого. Чинний КК України, порівняно з попередніми вітчизняними, значно розширив межі охорони життя та здоров'я дітей. У результаті реформування кримінального законодавства, яке відбувається більшою мірою під впливом норм міжнародного права, до КК України 2001 р. внесено низку суттєвих змін та доповнень, які є результатом виконання Україною взятих на себе зобов'язань у частині захисту прав і свобод людини, зокрема дітей, від різних форм сімейного насильства.

За радянських часів Кримінальні кодекси УСРР 1922 р. і 1927 р. також не здійснювали особливої охорони дітей від злочинів, що посягали на їх життя та здоров'я. Лише в КК УРСР 1960 р. було передбачено окремі норми, які додатково встановлювали кваліфікуючу ознаку - неповнолітній вік потерпілого. Чинний КК України, порівняно з усіма попередніми кримінальними кодексами, значно розширив межі охорони життя та здоров'я дітей. У ході реформування кримінального законодавства, яке відбувається більшою мірою під впливом норм міжнародного права, до КК України 2001 р. внесено ряд суттєвих змін та доповнень, які є результатом виконання Україною взятих на себе зобов'язань у частині захисту прав і свобод людини, зокрема дітей від різних форм сімейного насильства. Зважаючи на недосконалість формулювання деяких нововведених норм, внесено пропозиції щодо їх вдосконалення.

Проаналізовано нові закони (Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») і здійснено їх порівняння з попереднім Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», на підставі чого зроблено висновки, що прийняті нові закони не позбавлені недоліків і потребують суттєвого доопрацювання шляхом внесення змін та доповнень [16, с. 296]. У зв'язку із цим запропоновано способи

подолання неточностей, прогалин у законодавстві з метою більш ефективного запобігання й протидії злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони життя та здоров'я дітей

Проблема вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей є актуальною не лише для України, а й для інших зарубіжних державах [31, с. 193]. Вивчення досвіду різних країн щодо кримінально-правової охорони життя та здоров'я дітей має важливе значення, оскільки це в подальшому надасть змогу визначити можливі напрями вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства та практики його застосування.

Варто погодитись з думкою А. В Савченка, що в умовах сьогодення стає все очевиднішим той факт, що без вивчення й використання позитивного іноземного досвіду неможливо здійснювати розвиток власного законодавства, вирішувати інші правові проблеми, забезпечувати обмін правовою інформацією та наукових ідей, розбудовувати національну правову систему й зближувати її з правовими системами розвинених країн світу [235, с. 36].

Як слушно зауважив С. Ф. Денисов, не можна ефективно боротися зі злочинністю у власній країні, ігноруючи досвід такої боротьби в інших високорозвинених країнах світу. У свою чергу, неможливо досить глибоко дослідити й зрозуміти досвід боротьби зі злочинністю в цих державах, використати його досягнення для вдосконалення боротьби зі злочинністю у власній країні й підвищення її ефективності без набуття вкрай необхідних для цього знань загальної характеристики та особливостей злочинності в них [87, с. 135].

Отже, необхідно здійснити порівняльний аналіз законодавчих актів зарубіжних країн щодо захисту життя та здоров'я дітей з урахуванням правових

систем світу. Так, у теорії юридичної науки (теорії держави та права) за станом об'єднання подібних правових систем у правові сім'ї (типи) виокремлюють романо-германський, англо-американський, змішаний, релігійний, традиційний типи (сім'ї) правових систем [246, с. 310–311].

Оскільки в межах цієї роботи неможливо здійснити аналіз кримінально-правових норм усіх зарубіжних країн, які передбачають відповідальність за посягання на життя та здоров'я дітей, буде розглянуто по кілька представників (держав) з кожного типу (сім'ї) правових систем світу: романо-германського (Голландія, Грузія, Королівство Іспанія, Федеративна Республіка Німеччина, Франція, Республіка Польща); англо-американського (Сполучені Штати Америки, Англія); змішаного (Королівство Данія, Королівство Швеція); релігійного (Республіка Казахстан, Ізраїль, Республіка Туніс, Туреччина); традиційного (Японія, Китайська Народна Республіка). В окрему групу виділено сусідні з Україною держави колишнього Радянського Союзу (наразі члени СНД) (Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Російська Федерація).

Зосередимо увагу на аналізі кримінально-правових нормах щодо відповідальності безпосередньо за посягання на життя та здоров'я дітей.

Варто зауважити, що в більшості КК зарубіжних держав (як і України) немає чітко визначеного підходу щодо вікових меж потерпілого, а тому одночасно використовують такі правові категорії/поняття, як «дитина», «малолітній», «неповнолітній». Наприклад, у КК Російської Федерації (далі – Росія) та Республіки Білорусь (далі – Білорусь) одночасно використовуються категорії «малолітній» та «неповнолітній»; у КК Федеративна Республіка Німеччина в одній і тій самій нормі, а саме - § 236 (Торгівля дітьми) поперемінно зустрічаються поняття «неповнолітній», «дитина», «дитина, яка не досягла чотирнадцятирічного віку», «особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку» [282, с. 136] тощо.

Найбільш поширеними посяганнями на життя та здоров'я дітей, за вчинення яких в аналізованих КК країн СНД передбачена посилена кримінальна відповідальність за посягання, є, зокрема: 1) заподіяння тяжких

тілесних ушкоджень малолітньому (п. 1 ч. 2 ст. 147 КК Білорусі) [276, с. 124], тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень малолітньому (п. «б» ч. 2 ст. 111 та п. «в» ч. 2 ст. 112 КК Росії) [279] і неповнолітньому (п. «б» ч. 2 ст. 151 та п. «с» ч. 2 ст. 152 КК Республіки Молдова (далі – Молдова)) [278, с. 47–48]; 2) мордування неповнолітнього (п. «г» ч. 2 ст. 117 КК Росії, ч. 2 ст. 154 КК Молдови).

У КК Росії, Білорусі та Молдови передбачено кримінальну відповідальність за вбивство матір'ю новонародженої дитини, де однією з обов'язкових ознак злочину є вчинення його: в умовах психотравмуючої ситуації (ст. 106 КК Росії, ст. 140 КК Білорусі); у стані фізичного і психічного розладу із затьмаренням свідомості (ст. 147 КК Молдови). Варто зауважити, що диспозиція ст. 117 КК України не містить жодних вказівок на характер психічного стану жінки під час вчинення вбивства.

Заслуговує на увагу ст. 148 КК Молдови, якою передбачено відповідальність за позбавлення життя особи у зв'язку з невиліковною хворобою або нестерпністю фізичних страждань за бажанням особи або щодо неповнолітнього, його родичів [278, с. 46]. Санкція цієї статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 6 років, тоді як вбивство людини без обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років (ст. 145 КК Молдови) [312], тобто цей злочин є також привілейованим. До речі, подібної норми, яка передбачала б кримінальну відповідальність за позбавлення неповнолітнього життя за його бажанням, немає більше в жодному КК, які нами були досліджені.

Щодо України, то у випадку позбавлення життя особи на її прохання діяння кваліфікується за ч. 1 ст. 115 КК України (тобто ця обставина не є такою, що пом'якшує покарання), а позбавлення життя малолітніх осіб є кваліфікованим видом вбивства (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України). Зважаючи на вищевказану норму, яка існує в КК Молдови, вважаємо, що несправедливо відносити до привілейованого виду вбивства позбавлення життя (навіть за вищевказаних умов) неповнолітніх осіб, оскільки вік потерпілих осіб зазвичай

виступає обставиною, що обтяжує покарання, і це цілком виправдано, оскільки діти, як одна з найменш захищених верств населення, мають перебувати під особливою охороною будь-якої держави, незважаючи на те, за яких обставин відбулось позбавлення їх життя.

Досліджуючи законодавство про кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей у романо-германській правовій системі, зауважимо, що в КК Федеративної Республіки Німеччина (далі – Німеччина) [282] у розділі 12 «Злочинні діяння проти цивільного стану, шлюбу та сім'ї» є норма, якою передбачено відповідальність за порушення обов'язку щодо піклування й виховання особи, віком до 16 років, якщо це створило небезпеку для фізичного та психічного розвитку опікуваного, призвело до злочинного способу життя або до заняття проституцією (§ 171) [310]. У розділах 16, 17 «Злочинні діяння проти життя» та «Злочинні діяння проти тілесної недоторканності» недостатньо уваги приділено спеціальному захисту дітей від посягань на їх життя та здоров'я. Одними з таких норм, які передбачають спеціального потерпілого – дитину, є § 221, де в ч. 2 передбачено суворіше покарання за залишення в небезпеці дитини, а також § 225, який встановлено відповідальність за мучення або катування особи, яка не досягла вісімнадцяти років, або якщо таким діянням опікуваному загрожує спричинення смерті, або заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, або значної шкоди його фізичного або духовного розвитку [282, с. 106, 131–133].

Для КК Франції [281] характерний більш посилений захист дітей у віці до більше ніж п'ятнадцяти років від злочинних посягань. У КК Франції захисту прав школярів присвячено навіть окремий розділ III. bis. – «Du bizutage» (французькою), у перекладі – «дідівщина», «булінг», який введено законом № 98-468 від 17 червня 1998 р. Цей розділ містить 3 статті, які передбачають кримінальну відповідальність за насильство, погрозу або сексуальні посягання, дії будь-якої особи, спрямовані на те, щоб підштовхнути іншого, проти його волі чи ні, до того, щоб перетерпіти самому або вчинити дії, що принижують або ганьблять під час зборищ або зборів, які проходять у шкільних колах або в

соціально-виховних установах (ст. 225-16-1); якщо злочинне діяння, визначене у ст. 225-16-1, вчинене щодо особи, особлива вразливість якої в силу її віку, хвороби, каліцтва, фізичної або психічної вади або стану вагітності очевидна або відома виконавцю (ст. 225-16-2); юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність за злочинні діяння, вчинені під час зборищ або зборів, що проходять у шкільних колах або в соціально-виховних установах (ст. 225-16-3) [281, с. 238–239].

Варто зауважити, що подібного розділу (крім Франції) немає в жодному КК, які нами були досліджені. Напевне, цей розділ був введений до КК Франції у зв'язку із життєвою та соціальною необхідністю. На жаль, необхідно констатувати, що подібне явище (булінг) має місце й в Україні.

Крім того, КК Франції передбачає обставину, що обтяжує покарання, – вчинення в сім'ї (зокрема йдеться про дітей) у таких злочинах: ст. 222-3 (тортури чи варварство); ст. 222-8 (заподіяння смерті без попереднього наміру); ст. 222-10 (насильство, що викликало каліцтво або постійну інвалідність); ст. 222-12 (насильство, що призвело до втрати працездатності більше ніж восьми днів); ст. 222-13 (насильство, що призвело до втрати працездатності менше ніж восьми днів) [168, с. 69].

Також як позитивний момент необхідно назвати наявність у КК Франції глави VII «Про посягання на неповнолітніх осіб і на сім'ю», в якій серед злочинів, які посягають на життя або здоров'я неповнолітніх, є ст. 227-15, що передбачає відповідальність за позбавлення неповнолітнього у віці до 15 років їжі або піклування, що становить небезпеку для його здоров'я; ст. 227-16 – якщо це спричинило смерть потерпілого [311].

КК Голландії посилено охороняє дітей від «фізичної образи» (тобто йдеться про тілесні ушкодження). У випадку заподіяння вказаних дій (передбачених ст. 300–302 КК Голландії) проти своєї дитини, строк тюремного ув'язнення для винної особи збільшується на одну третину [272, с. 389–390].

Також становлять інтерес норми в КК Голландії [272], які передбачають відповідальність за вбивство матір'ю новонародженої дитини (ст. 290 та 291). Особливість цих норм полягає в тому, що, якщо мати прийме рішення про позбавлення життя дитини перед пологами, то вона вчинить тяжке вбивство (покарання – тюремне ув'язнення не більше дев'яти років) (ст. 290), якщо в жінки умисел на позбавлення життя дитини виник під впливом страху розкриття того, що вона народила дитину, під час народження або відразу після нього, то вона вчинить просте вбивство (покарання - тюремне ув'язнення не більше ніж шість років) (ст. 291) [272, с. 386]. Вважаємо, що така диференціація кримінальної відповідальності за вбивство новонародженої дитини є справедливою. Оскільки, якщо жінка заздалегідь мала намір вбити свою дитину, таке діяння становить підвищену суспільну небезпеку й має каратись суворіше, ніж передбачено санкцією ст. 117 КК України.

У КК Грузії [273] в главі XIX «Злочини проти життя» та главі XX «Злочини проти здоров'я» окремі злочини передбачають кваліфікуючу ознаку – вчинення щодо неповнолітнього: п. «б» ч. 2 ст. 109 (умисне вбивство за обставин, що обтяжують покарання); п. «б» ч. 5 ст. 117 (умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю); ч. 2 ст. 125 (побої); п. «г» ч. 2 ст. 126 (насильство), що свідчить про посилений кримінально-правовий захист дітей від деяких злочинних посягань. На окрему увагу заслуговує ст. 126-1 (насильство в сім'ї), якою КК був доповнений у 2012 р. Ця норма передбачає відповідальність за насильство одного члена сім'ї щодо інших членів сім'ї, систематичні образи, шантаж, приниження, що спричинили фізичний біль або страждання і не спричинили наслідки, передбачені ст. 117, 118 або 120 цього Кодексу. Частина друга ст. 126-1 передбачає кваліфікуючі ознаки, зокрема, вчинення щодо неповнолітнього (п. «а» ч. 2), в присутності неповнолітнього щодо члена його ж сім'ї (п. «б» ч. 2). У примітці після статті роз'яснено, кого визнають членом сім'ї в цій нормі, а саме: подружжя, матері, батьки, дідусі, бабусі, діти (пасинки, падчерки), прийомні діти, усиновителі, подружжя усиновителів, усиновлені, прийомні сім'ї (прийомні матері, прийомні батьки), опікуни, онуки,

сестри, брати, батьки подружжя, зяті, невістки, колишнє подружжя, а також особи, які ведуть або вели спільне сімейне господарство.

КК Королівства Іспанії (далі – Іспанія) [249] за вчинення деяких злочинів, які посягають на життя або здоров'я дитини, встановлює такий вид додаткового покарання, як «позбавлення батьківських прав». Наприклад, ст. 153 – заподіяння шкоди психічному стану або нанесення тілесних ушкоджень, не визначених як злочин (ударить іншу особу або фізично знущатиметься над нею); ч. 2 ст. 173 – застосування насильницьких дій фізичного або психічного характеру щодо неповнолітніх тощо. Крім того, є норми, які передбачають можливість карати винну особу за верхньою межею санкції конкретної статті, якщо злочин було вчинено в присутності неповнолітніх (ст. 153, 169, 173 та ін.). У КК Іспанії є глава III «Про злочини проти сімейних прав і обов'язків», де передбачено відповідальність за залишення, у тому числі неповнолітніх, батьками, опікунами чи піклувальниками (ч. 2 ст. 229), якщо таке залишення піддавало конкретній небезпеці життя, здоров'я, фізичну цілісність або статеву свободу неповнолітнього (ч. 3 ст. 229); якщо неповнолітнього віддадут третім особам (ч. 1 ст. 231), якщо у зв'язку з такою передачею неповнолітнього була створена реальна небезпека його життю, здоров'ю, фізичній цілісності або статевій свободі (ч. 2 ст. 231) [317].

Водночас оригінальними є норми, передбачені розділом IV «Про травмування плоду». У випадку заподіяння будь-яким способом плоду пошкодження або травми, які зашкодили нормальному розвитку плоду або викликали в нього важкий фізичний або психічний недолік, - карається позбавленням волі на строк від 1 до 4 років з позбавленням права займатися медичною практикою або надання послуг будь-якого характеру в приватних і державних клініках і гінекологічних консультаціях на строк від 2 до 8 років (ст. 157). Якщо те саме діяння буде вчинене з необережності - карається позбавленням волі від 3 до 5 місяців або штрафом від 6 до 10 місячних ставок (ст. 158) [317]. Хоча ці норми стосуються спеціального суб'єкта злочину – медичних працівників і не охоплюються предметом нашого дослідження, проте

такий підхід кримінально-правової охорони ще ненароджених дітей заслуговує на увагу.

Подібні норми, що охороняють ненароджених дітей від злочинних посягань, містить і КК Республіки Польща (далі – Польща) [250]. Так, згідно зі ст. 157-а, якщо буде завдано ушкодження тілу ненародженої дитини або розлад, що загрожує її життю, таке діяння карається штрафом, обмеженням волі або позбавленням волі до 2 років. Тобто, на відміну від КК Іспанії, у цій статті суб'єкт злочину – зальний.

Також КК Польщі передбачає в ст. 149 відповідальність за вбивство матір'ю дитини під час пологів, причому за умови, що вона перебуває під впливом процесу їх перебігу. Вважаємо, що наявність такої умови є справедливою, оскільки особливий психофізичний стан жінки, викликаний вагітністю та пологами, у цілому і є тією умовою, що пом'якшує покарання, на підставі якої цей злочин віднесено до привілейованих.

Ст. 207 КК Польщі передбачає відповідальність за заподіяння фізичних або психічних страждань малолітній особі, покарання позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років.

Проаналізувавши законодавство деяких країн романо-германської правової сім'ї, можна зробити висновок, що варто було б Україні перейняти позитивний досвід європейських держав (Франції, Іспанії, Польщі) у протидії злочинам, які посягають на права дітей, зокрема на такі природні й невід'ємні права, як життя та здоров'я. Зокрема, це положення, які передбачають кваліфікуючу ознаку - вчинення щодо дітей у таких злочинах, як залишення дитини без нагляду або з метою її покинути, заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

Англо-американська правова система. Відповідно до кримінального законодавства й доктрини кримінального права Англії розрізняють три основних види вбивств: тяжке вбивство, просте вбивство та дітовбивство [270, с. 583]. До речі, необхідно зауважити, що кримінальне законодавство США окремо не передбачає відповідальності за дітовбивство.

Відповідальність в Англії встановлена Законом про дітовбивство 1938 року. Згідно із цим Законом, жінка, яка заподіяла умисними діями або бездіяльністю смерть своїй дитині у віці до 12 місяців, звільняється від кримінальної відповідальності за тяжке вбивство, якщо під час вчинення цього діяння її душевна рівновага була порушена, оскільки вона ще не оговталась від наслідків пологів або годування дитини грудьми [270, с. 590]. Англійське право окремо передбачає умертвіння ще ненародженої дитини (child destruction) і знищення плоду (аборт). Для запобігання злочинам цього роду й був виданий закон 1929 р., відповідно до якого особа, винна в тому, що з метою позбавити життя дитини, яка могла би народитися живою, навмисною дією умертвити дитину раніше, ніж вона почне самостійне існування від матері [77, с. 76].

Ще одна англійська норма, що стосується питання, пов'язаного із здійсненням «права на законне покарання», у тому числі шляхом застосування тілесного покарання. «Право на законне покарання» ґрунтується на стародавньому приписі, згідно з яким батьки або вчитель можуть використовувати м'які й розумні тілесні покарання для виховання дітей [270, с. 594]. Ця норма є неординарною, оскільки нормативно-правові акти інших зарубіжних країн здебільшого прямо не передбачають «право на покарання» дітей», а просто ігнорують кримінальну відповідальність за заподіяння ушкоджень у результаті такого виховання дітей [27, с. 16].

Щодо кримінального законодавства США, то цікавою є норма, яка прирівнює до умисного вбивства посягання на людський плід (ембріон) – «ненароджену дитину», що перебуває в утробі матері [235, с. 339]. Наприклад, у ст. 125.00 КК штату Нью-Йорк передбачено відповідальність за вбивство «ненародженої дитини, якою жінка була вагітна більше 24 тижнів» [270, с. 684–685]. У § 1841 гл. 90 А 33 США – відповідальність (на федеральному рівні) за вчинення умисної протиправної поведінки щодо ненародженої дитини в разі спричинення їй смерті чи тяжкого тілесного ушкодження (такі дії можуть каратися так само, як і тяжке умисне вбивство) [235, с. 345]. Таким чином, це положення суттєво розширює межі кримінально-правової охорони життя

дитини, пов'язуючи момент початку її життя з досягненням стану життєдіяльності, тобто перебування дитини в утробі матері зі строком вагітності близько 6 місяців. Адже таке спричинення смерті є одним із проявів насильства в сім'ї щодо ще ненароджених дітей. Слід погодитись з думкою А. В. Савченка, що загалом такий підхід видається досить виваженим, адже в ньому реалізується вищий ступінь гуманності щодо людського єства, втілюється зміст антропоцентризму, виявляється людська самоповага й турбота про людське буття вже на найбільш ранніх етапах його існування [235, с. 345].

В Україні початковим моментом кримінально-правової охорони життя вважають появу будь-якої частини тіла дитини з утроби матері [253, с. 67], на нашу думку, у разі здійснення посягання на дітей це дещо пізній момент кримінально-правової охорони життя, тому норма, яка існує в кримінальному законодавстві США, заслуговує на увагу й може бути предметом окремого наукового дослідження. Принагідно зауважимо, що в юридичній науці перманентно вчені висловлюють пропозицію щодо встановлення кримінально-правової охорони життя людини ще до моменту її народження (З. Ашитов [10], Т. Волкова [69], Т. Кондрашова [119], А. Орлеан [183], А. Попов [196], К. Черевко [291], О. Шевченко [296], Н. Ярмиш [309] та ін.).

У теорії держави та права виокремлюють також змішаний (конвергентний або дуалістичний) тип (сім'ю) правових систем, і в межах цього типу є «скандинавська група», яка представлена, зокрема, Королівством Данією і Королівством Швецією [246, с. 311]. Отже, пропонуємо детальніше розглянути Кримінальні кодекси цих держав на предмет захисту життя і здоров'я дітей.

КК Королівства Данії (далі – Данії) [274] і Королівства Швеції (далі – Швеції) [283] також містять так званий привілейований вид вбивства – вбивство матір'ю новонародженої дитини. Так, встановлюючи відповідальність за цей злочин, законодавці наведених держав продемонстрували більш предметний підхід, а саме: встановлено відповідальність не з урахуванням вчинення діяння в певний проміжок часу (як в Україні – під час або відразу ж після пологів), а за умови вчинення жінкою, яка перебувала в біді, через страх

ганьби або переживаючи страждання внаслідок слабкості, розпачу, паніки, що викликана пологами (§ 238 КК Данії); коли порушено душевний стан жінки або якщо вона сильно нужденна (ст. 3 глави 3 «Про злочини проти життя і здоров'я» КК Швеції) [315].

Ще одну «привілейовану» норму щодо посягання на життя та здоров'я дитини передбачено в КК Данії, а саме: якщо жінка під час пологів наражає свою дитину на серйозну небезпеку неприпустимим способом (максимальне покарання за цей злочин – тюремне ув'язнення до 1 року) (§ 251). Частина 2 цієї норми передбачає зниження або скасування відповідальності, якщо дитина залишилась живою без заподіяння будь-яких ушкоджень [320].

КК Туреччини [280] не відрізняється особливим правовим захистом життя і здоров'я дітей, а швидше, навпаки, норми, які містяться в КК, передбачають суворіше покарання за вчинення насильницького злочину на життя і здоров'я дорослих осіб, ніж щодо дітей. Так, ст. 449 КК Туреччини встановлює покарання у вигляді довічного тяжкого ув'язнення за вбивство дружини, чоловіка, брата, сестри, прийомних батьків, прийомного сина, прийомної доньки, мачухи, вітчима, пасинка, падчерці, тестя, свекра, тещі, свекрухи, зятя або невістки [280, с. 282]. Як бачимо, у статті перелічені ледь не всі можливі члени родини, окрім рідних дітей, звідси висновок: ця стаття не охороняє рідного сина, доньку в разі позбавлення їх життя.

Стаття 473 КК Туреччини передбачає відповідальність за залишення без допомоги дитини, яка не досягла 12-річного віку, яка перебуває під наглядом особи, карається ув'язненням від 3 до 30 місяців. Якщо ці дії спричинили тяжку шкоду здоров'ю або викликали розумове порушення – тяжке ув'язнення на строк до 5 років, якщо спричинило смерть – тяжке ув'язнення до 10 років [313].

Покарання за цей злочин може збільшитись на 1/3, якщо місце, де була залишена потерпіла особа, є безлюдним; залишена особа є законною, позашлюбною визнаною або прийомною дитиною (ст. 474 КК Туреччини) [280, с. 297–298]. Виникає питання: якщо позашлюбну дитину, яка не визнана

винною особою, залишити без допомоги, це діяння не вважатиметься злочинним?

Разом з тим, ст. 475 КК Туреччини передбачає скорочення покарання від 1/6 до 1/3, якщо діяння, вказані в попередніх статтях, були вчинені винною особою щодо незаконнонародженої дитини не більше ніж 5 днів від роду для врятування своєї честі або честі дружини, матері, нащадка або сестри [280, с. 298].

Звісно, ці норми не є прийнятними, оскільки не можна дискримінувати дітей і меншою мірою охороняти тих, які народжені поза шлюбом або не визнані біологічним батьком. Як бачимо, релігія, громадська думка й громадський осуд мають надзвичайно велике значення, що знайшло своє відображення в КК цієї держави.

Як і в більшості КК зарубіжних держав, які нами були досліджені, КК Туреччини також передбачає «привілейований» вид злочину – вбивство матір'ю своєї дитини, але за певними обставинами. Так, згідно зі ст. 453 КК, у випадку вчинення матір'ю вбивства своєї новонародженої дитини з метою врятування своєї честі вона карається ув'язненням на строк від 4 до 8 років. Таким чином, основною умовою, яка повинна бути врахованою при кваліфікації діяння, є не особливий психофізичний стан жінки, викликаний пологами (у зв'язку з яким, власне, й віднесено цей вид вбивства до «привілейованого» злочину), а мета – врятувати свою честь.

Цікавою в КК Туреччини є норма, передбачена ст. 478, а саме: погане поводження з дитиною до 12 років, що проживає в сім'ї або з одним із членів сім'ї, карається ув'язненням на строк до 30 місяців. За частиною 2 цієї статті передбачено: якщо погане ставлення спрямоване проти кровного родича або родича по шлюбу винної особи за висхідною або низхідною лінією, то строк покарання становить від 3 місяців до 3 років [280, с. 299].

Отже, якщо порівняти санкції двох частин цієї статті, можна побачити, що погане поводження з дітьми до 12 років менш суворо карається, ніж з родичами по шлюбу за висхідною (батько, мати, дід, баба, прадід, прабаба

тощо), низхідною (діти, онуки, правнуки тощо) лініям. Причому, якщо говорити про родичів як про потерпілих за низхідною лінією, то ними можуть бути як неповнолітні, так вже і дорослі особи. Таким чином, можна зробити висновок, що КК Туреччини більш суворо охороняє життя та здоров'я дорослих осіб, аніж дітей, що є неприпустимим, оскільки діти є однією з найменш захищених верств населення, що потребують підвищеного правового захисту.

КК держав релігійного типу правової системи, як і більшість вищевказаних, також передбачають спеціальний склад злочину за посягання на життя дитини – вбивство новонароджених (ст. 100 КК Казахстану, ст. 303 КК Ізраїлю, ст. 211 КК Тунісу). Причому з обов'язковою умовою – наявність у жінки психотравмуючої ситуації або стану психічного розладу (КК Казахстану) [277] та стану затьмарення розуму через те, що не оговталась від наслідків пологів або від наслідків годування грудьми (КК Ізраїлю) [98, с. 169–170]. До речі, необхідно зауважити, що лише КК Ізраїлю чітко визначив вік новонародженої дитини в цьому злочині – це дванадцять місяців. КК України в ст. 117 не встановлює конкретного віку новонародженого, це, у свою чергу, породжує певні складнощі як у практичній діяльності, так і серед вчених-теоретиків у науковій доктрині. Хоча, вважаємо, що 12 місяців як вік новонародженого в контексті ст. 117 КК України – це необґрунтовано великий часовий проміжок, який не охоплює особливого психофізичного стану жінки, пов'язаного з пологами, у зв'язку з яким цей склад злочину віднесено до «привілейованих».

КК Тунісу передбачає покарання у виді 2 років позбавлення волі за вбивство матір'ю дитини під час або відразу після народження (ст. 211), а якщо батько умисно вб'є свою дитину, то покарання – довічне позбавлення волі (ст. 210). Це при тому, що Туніс – це одна з тих держав, де є смертна кара як найвища міра покарання, і за вчинення умисного вбивства (ст. 201–123), батьковбивства (тобто вбивства родича по висхідній лінії) (ст. 203–124) передбачено покарання у виді смертної кари [251, с. 62–63]. Звідси можна зробити висновок, що за вбивство дітей у Тунісі менш суворо карають, ніж за

вбивство дорослих. Також у КК цієї держави встановлено відповідальність за залишення дитини з наміром її покинути в багатолюдному місці, за що передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки та штраф 200 динарів (ч. 1 ст. 212). Якщо дитину залишили в безлюдному місці, сума штрафу подвоюється (ч. 3 ст. 212) [251, с. 63].

Стаття 224 КК Тунісу передбачає відповідальність за жорстоке поводження з дитиною, де жорстоким поводженням вважається регулярне позбавлення їжі або медичного догляду (покарання - 5 років позбавлення волі і штраф 120 динарів). Штраф подвоюється, якщо регулярна практика жорстокого поводження викликала інвалідність більше ніж 20%, або якщо ці діяння були вчинені з використанням зброї. Покаранням буде довічне ув'язнення, якщо в результаті регулярної практики жорстокого поводження сталася смерть [251, с. 67].

КК Казахстану встановлює в окремих злочинах, які посягають на життя та здоров'я людини, кваліфікуючу ознаку – вчинення щодо неповнолітнього. Зокрема, це злочини, передбачені ст. 99 (вбивство), ст. 105 (доведення до самогубства), ст. 106 (умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю), ст. 107 (умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю), ст. 110 (катування), ст. 116 (примушування до вилучення або незаконне вилучення органів і тканин людини), ст. 118 (зараження вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ/СНІД)) [319].

У КК Ізраїлю є низка статей, які передбачають відповідальність за вчинення злочинів щодо спеціальних потерпілих – дітей: ст. 337 (порушення обов'язків батьків або відповідальних осіб); ст. 361 (залишення дитини без нагляду або з метою її покинути); ст. 362 (недбайливе ставлення до неповнолітніх та інших підопічних); ст. 363 (залишення підопічних); ст. 368 бет (напад на неповнолітнього або безпорадного); ст. 368 гимел (знущання над неповнолітнім або безпорадним) [98].

Цікавим є положення, передбачене ст. 311 КК Ізраїлю (приховання пологів): той, хто намагається приховати факт народження новонародженої дитини шляхом таємного приховання її трупа, незалежно від того, настала

смерть новонародженої дитини безпосередньо під час пологів, до чи після пологів, карається тюремним ув'язненням строком на 1 рік [98, с. 172]. Подібної норми ми не зустрічали в жодному кримінальному законодавстві проаналізованих зарубіжних держав. Також КК Ізраїлю передбачає обставину, що обтяжує покарання, - вчинення щодо члена сім'ї (зокрема щодо дітей), у злочинах, визначених ст. 333 (тяжке тілесне ушкодження), ст. 334 (поранення), ст. 379 (напад).

Отже, зважаючи на кількість і зміст статей КК Ізраїлю, які передбачають відповідальність за посягання на життя та здоров'я дітей, можна зробити висновок, що на законодавчому рівні вжито достатньо заходів з метою захисту зазначених природних прав дітей. Деякі норми заслуговують на запозичення національним законодавством (з певним корегуванням). Наприклад, особа, у якої є підстави вважати, що щодо неповнолітнього недавно було вчинено злочин особою, яка є відповідальною за такого неповнолітнього, зобов'язана проінформувати соціального службовця або поліцію. У випадку порушення цієї заборони особа карається тюремним ув'язненням терміном на три місяці (абзац алеф ст. 368 далет) [98, с. 199]. Нагадаємо, що КК України передбачає відповідальність за неповідомлення про перебування дитини в небезпечному для життя стані належним установам чи особам (ч. 2 ст. 136) [127].

Традиційний тип. КК Японії містить лише кілька статей, де передбачено окрему кримінально-правову охорону життя та здоров'я дітей, зокрема: залишення напризволяще особи, яка потребує допомоги внаслідок ... малолітнього віку (ст. 217) та залишення напризволяще особою, яка зобов'язана турбуватись про малолітнього (ст. 218) [284, с. 131]. У нормах КК, за якими встановлено відповідальність за вбивства, завдання тілесних ушкоджень (глави 26, 27), не вказано про охорону дітей від цих злочинів [316].

КК Китаю, на відміну від КК Японії, містить більшу кількість статей, які передбачають відповідальність за посягання на життя і здоров'я дітей [314]. Так, ч. 3 ст. 241 встановлює відповідальність за купівлю викрадених на продаж

жінки або дитини, завдання їм травм або наруги над ними; ст. 260 – жорстоке поводження з членами сім'ї за обтяжуючих обставин [275, с. 175–176].

Проаналізувавши кримінальне законодавство зарубіжних держав щодо відповідальності за злочини проти життя та здоров'я, що вчиняються щодо дітей, можна зробити висновок, що законодавчі акти держав різних типів правових систем світу не однаковою мірою охороняють життя та здоров'я дітей (менше – представники змішаного й традиційного типів правових систем (Данія, Китай, Туреччина, Японія); більше – представники релігійного та романо-германського типів правових систем (Ізраїль, Іспанія, Польща, Франція)). Таке становище можна пояснити історичними передумовами, що вплинули на праворозуміння, правові традиції та й загалом на формування джерел права.

Спільною рисою є те, що нормативні акти багатьох держав, які належать до різних типів правових систем світу, передбачають такий спеціальний склад злочину, де потерпілою особою від вбивства може бути виключно дитина, - вбивство новонародженої дитини під час або після пологів. Причому в деяких державах з обов'язковою умовою – наявність у жінки особливого психофізичного стану, викликаного вагітністю або пологами (Білорусь, Ізраїль, Казахстан, Молдова, Польща, Росія, Туреччина). Кримінальне законодавство майже всіх держав передбачає кваліфікуючу ознаку в окремих злочинах проти життя та здоров'я - вчинення щодо дітей, а КК Грузії та Ізраїлю містять норми, якими встановлено відповідальність за вчинення насильства щодо членів сім'ї або в цілому за насильство в сім'ї.

На нашу думку, зразковими кодексами, які містять найбільшу кількість норм, що охороняють життя та здоров'я дітей, необхідно назвати КК держав романо-германського та релігійного типів правових систем (зокрема, Франції та Ізраїлю), в яких є положення, що відсутні у вітчизняному КК, та слугують прикладом для наслідування Україною, а саме: наявність окремих складів злочинів або кваліфікуючої ознаки (вчинення щодо дітей) у таких злочинах, як неповідомлення про вчинення злочину щодо дитини, залишення дитини без

нагляду або з метою її покинути, знущання над неповнолітнім, заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

Висновки до розділу 1

1. Проблематика розроблення ефективних заходів запобігання насильству (зокрема на ґрунті сімейних відносин, а також щодо дітей) була предметом перманентних наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Науковим підґрунтям дослідження злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, стали напрацювання в цій сфері за часів незалежності України таких вітчизняних учених: О. І. Белової, А. Б. Благої, А. І. Брайловської, В. В. Вітвіцької, О. М. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Гуміна, О. Л. Гуртовенка, А. О. Йосипів, С. Г. Киренка, Л. В. Крижної, Л. В. Левицької, Л. А. Наконечної, Ю. Л. Приколотіної, Л. В. Самарай, М. Ю. Самченко, І. С. Семенюк, О. Л. Старко, О. М. Храмцова, О. В. Шевченко, Н. С. Юзікової та ін.

Вивчення стану наукової розробки проблеми насильства в сім'ї проти життя та здоров'я дітей надало змогу зробити висновок про нестачу наукових кримінологічних розробок у цій сфері, зокрема комплексних досліджень детермінації такого виду злочинів, на підставі чого можна було би розробляти та запроваджувати дієві механізми запобігання подібним суспільно небезпечним діянням.

2. Аналіз тенденцій розвитку вітчизняного законодавства щодо відповідальності за злочини проти життя та здоров'я дітей свідчить про неналежну кримінально-правову охорону цих цінностей, що було зумовлено традиційними підходами невтручання в методи виховання та широкими правами щодо власної дитини з боку батьків. Чинний КК України, порівняно з усіма попередніми, значно розширив межі охорони життя та здоров'я дітей.

3. У роботі проаналізовано низку законів України й положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашньому насильству і боротьбу із цими явищами, спрямованих на запобігання насильству над дітьми, на підставі чого зроблено висновок про необхідність їх удосконалення з метою подолання прогалин у правовому регулюванні запобіжної діяльності в цьому напрямі.

Зокрема, запропоновано п. 6 ст. 67 викласти в такій редакції: *«вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо дитини або в присутності дитини»*. Тобто в такій редакції особи до 18 років однаковою мірою будуть охоронятись нормами КК України в усіх випадках: коли злочин буде вчинено в їх присутності чи безпосередньо щодо них.

Запропоновано ст. 126-1 викласти в новій редакції та доповнити частинами другою й третьою, передбачивши кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки:

Стаття 126-1. Насильство в сім'ї

1. Умисне вчинення фізичного, психічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, якщо це не спричинило тілесних ушкоджень, –

карається...

2. Те саме діяння, вчинене в присутності дитини або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітньої особи, –

карається...

3. Те саме діяння, вчинене повторно або групою осіб, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності, або щодо малолітньої особи, –

карається...

4. На підставі аналізу кримінального законодавства 19 зарубіжних держав з охорони життя та здоров'я дітей від злочинів, що вчиняються в сім'ї, встановлено, що законодавчі акти держав різних типів правових систем світу не однаковою мірою охороняють життя та здоров'я дітей (менше – представники змішаного й традиційного типів правових систем (Данія, Китай, Туреччина, Японія); більше – представники релігійного та романо-германського типів правових систем (Ізраїль, Іспанія, Польща, Франція)). Таке становище пояснюється історичними передумовами, що вплинули на праворозуміння, правові традиції та загалом на формування джерел права.

Спільною рисою є те, що нормативні акти багатьох держав, які належать до різних типів правових систем світу, передбачають такий спеціальний склад злочину, де потерпілою особою від вбивства може бути виключно дитина, - вбивство новонародженої дитини під час або після пологів. Кримінальне законодавство майже всіх держав передбачає кваліфікуючу ознаку в окремих злочинах проти життя та здоров'я - вчинення щодо дітей, а КК Грузії та Ізраїлю містять норми, якими встановлена відповідальність за вчинення насильства щодо членів сім'ї або в цілому за насильство в сім'ї. Визначено перспективи запозичення зарубіжного досвіду в Україні тих країн, кодекси яких диференціюють кримінальну відповідальність у разі вчинення посягання на життя та здоров'я дитини (зокрема Франції й Ізраїлю).

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІМ'І

2.1. Поняття та кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї

Серед напрямів державної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини важливу роль відіграють заходи її захисту, у тому числі притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів проти життя та здоров'я [24, с. 102]. Згідно зі ст. 21 Конституції України, усі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах [120], тобто держава дбає про захист життя та здоров'я особи незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, майнового стану тощо. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на життя з моменту визнання її живонародженою та життєздатною, згідно з критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [222].

Особливої уваги потребують питання дослідження злочинів проти найцінніших людських благ – життя та здоров'я, оскільки в кримінально-правовому аспекті ці посягання визнаються одними з найнебезпечніших [108, с. 9].

У науковій літературі є багато термінів, якими позначають злочини проти життя та здоров'я дитини, що вчиняються в сім'ї. Зокрема, такі: «насильство в сім'ї» [43], «сімейно-побутова злочинність» [125], «домашнє насильство» [160], «злочини у сфері побутових відносин» [109], «побутові злочини» [122], «злочини у сфері побуту і дозвілля» [6] тощо. Тож виникає необхідність у з'ясуванні змісту цих понять з метою отримання відповіді на запитання щодо їх співвідношення між собою та з предметом нашого дослідження. Практичне значення такого дослідження полягає в тому, що визначення окресленого

поняття зумовлює і засади вивчення стану, динаміки і тенденцій цього різновиду злочинів, і в подальшому - обґрунтування адекватних заходів запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, а також визначення відповідних суб'єктів, що мають здійснювати таку діяльність.

Так, поняття «побутова злочинність» походить від терміна «побут». В юридичній літературі щодо цього поняття немає єдиної думки, адже кожен з авторів включає до сфери побуту найрізноманітніші елементи цих відносин. На думку Д. Корецького, сфера побуту – це сукупність невиробничих територій і неробочого часу індивідів, з огляду на яку вони задовольняють свої матеріальні й духовні потреби у відпочинку, відновленні сил, підтриманні здоров'я, спілкуванні, установленні та розвитку сімейних відносин, вихованні дітей, проведенні дозвілля, розвагах, освоєнні культури й духовних благ з метою формування гармонійно розвинутої особистості [122, с. 7].

Ю. М. Крупка визначив «побутовий насильницький злочин» як суспільно небезпечне, протиправне діяння, яке посягає на життя й здоров'я особи та виникає на ґрунті особистісно-побутових відносин злочинця й потерпілого [135, с. 8]. Видається, що таке розуміння побутового насильницького злочину є дещо обмеженим, адже, на нашу думку, такі злочини посягають не лише на життя та здоров'я особи, а й на інші цінності, наприклад, статеву свободу, статеву недоторканність. Власна точка зору з цього питання висловлена в одній із авторських публікацій [29, с. 152]. Вважаємо, що поняття «побутові злочини» є ширшим за поняття «сімейні злочини», оскільки, як слушно зазначає М. Ю. Самченко, «побут є сукупністю невиробничих відносин сімейно-побутового, комунально-побутового, дозвільно-побутового й виробничо-побутового характеру, що виникають стосовно задоволення матеріальних і духовних потреб людини» [241, с. 449]. Отже, коло стосунків не обмежується сім'єю, а включає в себе також стосунки між сусідами у квартирі, будинку, між колегами по роботі (виробничий побут), однокласниками (одногогрупниками,

однокурсниками), педагогами й учнями тощо. Зважаючи на це, ми зосередили увагу на тих злочинах, які вчинюються саме в сім'ї в широкому розумінні.

При вирішенні питання щодо співвідношення понять «домашнє насильство» та «насильство в сім'ї» ми схильні погодитися з думкою науковців, які говорять про доцільність використання останнього терміна, «оскільки за своїм змістом він є ширшим і охоплює всі випадки в межах досліджуваного явища: вчиняється з боку лише теперішніх або колишніх членів однієї сім'ї, не враховуючи найманих працівників (нянь, хатніх робітниць тощо); застосовується не тільки в домашньому середовищі, а й у будь-якому іншому місці; охоплює прояви насильства в усіх сферах сімейної життєдіяльності – репродуктивній, виховній, господарсько-побутовій, економічній, дозвільній, емоційній, сексуальній, сферах первинного соціального контролю та духовного спілкування» [42, с. 23–24]. Погоджуючись з аргументами А. Б. Благої щодо доцільності використання поняття «насильство в сім'ї», вважаємо, що в такому випадку в основу охорони від незаконних посягань ставляться саме відносини, які будуються на сімейних зв'язках.

Поділяючи позицію вітчизняних учених (А. Б. Благої [43, с. 66], В. В. Вітвіцької [65, с. 12], О. М. Гуміна [81, с. 7], А. О. Йосипів [103, с. 7], М. Ю. Самченко [240, с. 15], О. М. Храмцова [287, с. 66] та ін.) стосовно того, що насильство може бути вчинено лише умисно, у тому числі й те, яке вчиняється на ґрунті сімейних відносин, проаналізуємо умисні злочини проти життя та здоров'я дітей.

Отже, ознаками злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї є такі: 1) умисна форма вини; 2) життя та здоров'я особи як безпосередні основні об'єкти складів злочинів; 3) потерпілою є дитина, тобто особа, яка не досягла 18 років; 4) потерпіла і винна особа перебувають у сімейних відносинах.

Таким чином, **«злочини проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї»**, можна визначити як умисні злочини, передбачені розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України, вчинені щодо дитини (особи віком до 18 років), з якою винний перебуває у сімейних

відносинах (споріднення або будь-які форми влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування).

Кримінальний кодекс України визначає злочини, які передбачають відповідальність за різні прояви сімейного насильства щодо дітей. У науці кримінального права вчені (зокрема, Г. О. Христова) пропонують класифікувати злочини, які передбачають відповідальність за злочини, що можуть бути вчинені щодо дітей, умовно на три групи: «до першої групи належать склади злочинів, які можуть бути скоєні стосовно будь-яких осіб, у тому числі по відношенню до дітей; до другої групи належать склади злочинів, вчинення яких по відношенню до неповнолітнього або малолітнього визначено законодавством як кваліфікуюча обставина, що тягне за собою більш суворе покарання; третю групу становлять злочини, які можуть бути скоєні тільки по відношенню до дитини, оскільки потерпілою від таких злочинів може виступати тільки дитина, що передбачено їх основним складом» [9, с. 20–21].

Враховуючи запропоновану Г. О. Христовою класифікацію злочинів на три групи, увагу буде зосереджено на тих злочинах, які посягають на життя та здоров'я дітей у сфері сімейних відносин. Тож до першої групи нами зараховано такі злочини: 1) умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121); 2) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122); 3) умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125); 4) побої і мордування (ст. 126); 5) катування (ст. 127); 6) погроза вбивством (ст. 129).

До другої групи віднесено такі злочини: 1) умисне вбивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115); 2) доведення до самогубства неповнолітнього (ч. 3 ст. 120); 3) ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам (ч. 2 ст. 136).

До третьої групи зараховано: 1) умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117); 2) завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити

заходів до самозбереження через малолітство (ч. 1 ст. 135 КК); завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2 ст. 135 КК) [34, с. 131]. Тобто до предмета нашого дослідження входять злочини, у яких життя та здоров'я є безпосередніми об'єктами.

Однак вважаємо, що у вказаних нормах КК України деякі ознаки потребують уточнення.

Погоджуючись із вітчизняними вченими (Л. В. Левицькою, С. Г. Киренком, М. Ю. Самченко, В. В. Шаблістим, Н. С. Юзіковою), що малолітні та неповнолітні особи не однаковою мірою охороняються кримінальним законом (про що йшлося в підрозділі 1.1), у зв'язку з чим виникла необхідність у доповненні КК України кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками, а саме: у всіх злочинах першої групи (ст. 121, 122, 125–127, 129) передбачити кваліфікуючу ознаку «щодо неповнолітнього» та особливо кваліфікуючу ознаку – «щодо малолітнього».

У злочинах другої групи передбачити: в ст. 120 - кваліфікуючу ознаку – «щодо неповнолітнього» та особливо кваліфікуючу ознаку – «щодо малолітнього», у п. 2 ч. 2 ст. 115 замінити кваліфікуючу ознаку з «малолітньої дитини» на «дитини». Таким чином, коло потерпілих осіб від кваліфікованого умисного вбивства значно розшириться і буде охоплювати не лише потерпілих осіб віком до 14 років, а всіх дітей (осіб, віком до 18 років), які потребують посиленого кримінально-правового захисту.

Разом з тим відзначимо, що як у чинному законодавстві, так і в науковій літературі, зокрема в кримінальному праві, виникають проблеми й у зв'язку з ототожненням, а в окремих випадках і підміною термінів «дитина», «малолітній» та «неповнолітній». Як слушно зазначили П. П. Підюков та В. М. Канюс, в українській мові є різні назви дитини залежно від її віку: «новонароджений», «немовля», «грудна дитина», «малюк», «дитина дошкільного віку», «дошкільник», «школяр», «хлопчик», «дівчинка»,

«дівчина», «підліток», «парубок», «юнак». Проаналізувавши наукову літературу, чинне законодавство та відомчі нормативно-правові акти, можна знайти й такі поняття: «молодший шкільний вік», «дитина молодшого шкільного віку», «середній шкільний вік», «старший шкільний вік», «неповнолітня особа», «фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років», «особа, якій виповнилося шістнадцять років»; «особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років», «особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку», «новонароджена дитина», «малолітній», «малолітня дитина», «неповнолітній», «дитина» та ін.» [190].

Таким чином, на сьогодні не існує єдиного поняття, яким можна було б назвати особу віком від народження до вісімнадцяти років.

Згідно із Законом України «Про громадянство» (ст. 1) та Законом України «Про охорону дитинства» (ст. 1), дитина – це особа віком до 18 років [212; 222]. У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України використовуються поняття: «малолітня дитина» (п. 2 ч. 2 ст. 115); «новонароджена дитина» (ст. 117, ч. 2 ст. 135); «неповнолітній» (ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144). У ч. 2 ст. 136 використовуються як синоніми терміни «малолітній» і «дитина». У назві ст. 137 використовується термін «дитина», а в ч. 1 цієї статті – «неповнолітній». Тобто в КК України терміни «неповнолітній», «малолітній», «дитина» подекуди підміняють один одного та створюють плутанину.

У ст. 3 КПК України дано визначення «малолітній» та «неповнолітній», де «малолітньою особою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років», «неповнолітньою особою є малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [129]. Наведені визначення також породжують певні дискусії, оскільки вважаємо, що не доцільно визначати «малолітніх» та «неповнолітніх» з використанням терміна «дитина», який є значно ширшим і охоплює осіб віком до 18 років.

З метою уникнення плутанини та підміни цих понять пропонуємо внести зміни до ст. 3 КПК України, визначивши: «малолітні» - це особи до

чотирнадцяти років, «неповнолітні» - це особи від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, «діти» - це особи до вісімнадцяти років.

Надалі розглянемо стан, динаміку, географію та тенденції цього виду злочинності в Україні, виходячи з того, що предметом емпіричного дослідження визначені фізичне, психічне та економічне насильство, внаслідок якого заподіюється або може бути заподіяна шкода здоров'ю та життю дитини. Сексуальне насилля, враховуючи його особливості, нами не включено до предмета дослідження, адже в такому разі основним об'єктом злочину виступає статева недоторканність дитини, а здоров'я та життя є додатковими об'єктами.

Емпіричною базою дослідження слугували дані офіційної статистики за 2013–2017 рр.: Генеральної прокуратури України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства соціальної політики України, Державної служби статистики України, Національної поліції України; матеріали судової практики, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, – 243 вироки судів України у кримінальних провадженнях (справах) (вироки, ухвалені упродовж 2007–2017 рр. у різних регіонах України); архівні матеріали 36 кримінальних проваджень (справ); зведені дані анкетування 317 працівників служб у справах дітей районних державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських рад дев'яти областей України (Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Черкаська), 346 учнів 9–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва та Київської області, м. Житомира, м. Суми, м. Хмельницького.

У зв'язку з тим, що в офіційній статистиці постатейно не відображено кількість потерпілих дітей від злочинів проти життя та здоров'я, а в графі «кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством в сім'ї» Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі на офіційному сайті Генеральної прокуратури України зазначено загальну кількість потерпілих дітей від усіх видів кримінального насильства, встановити точну кількість злочинів проти життя та здоров'я, що були вчинені в сім'ї щодо дітей, неможливо. Однак доступні емпіричні дані (зокрема, статистичні дані та кримінальні

провадження) дають змогу зробити певні висновки та визначити деякі тенденції досліджуваних злочинів.

Міністерство соціальної політики України надає узагальнену інформацію, отриману від обласних та Київської міської державних адміністрацій, про кількість дітей, які потерпіли від різних видів насильства в сім'ї. Статистичні дані з 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та не в повному обсязі – інформація в зоні проведення антитерористичної операції (Донецька та Луганська області). У результаті розрахунку середніх арифметичних показників вказаних даних структура насильства (фізичного, психічного, економічного) в сім'ї щодо дітей за 2013–2017 рр. має такий вигляд: фізичне насильство – 925,4; психічне насильство – 567,6; економічне насильство – 35 [158] (Додаток Б).

Такі показники свідчать, що в середньому щорічно у 60,6% випадках вчиняється фізичне насильство, у 37,1% - психічне та в 2,3% – економічне насильство. Звісно, такий розподіл є умовним, оскільки, як слушно зазначила А. Б. Блага, «насильство в сім'ї тільки одного виду майже не зустрічається. Як правило, найбільш частим є вчинення декількох видів насильства: сімейні негаразди починаються з психічного насильства, до якого потім додаються економічне і фізичне як прагнення завдати якомога більшої шкоди потерпілому» [43, с. 74].

Більш детальну інформацію щодо видів насильства в сім'ї в період 2013–2017 рр. відображено в Додатку Б. Наведені дані свідчать про тенденцію до зменшення як загальної кількості насильства щодо дітей, так і окремих їх видів у структурі насильства (психічне - з 41% у 2013 р. до 29,2% у 2017 р.; економічне - з 3,3% у 2013 р. до 1,6% у 2017 р.) [158.]. Проте показники фізичного насильства є суперечливими: при зменшенні загальної кількості з 1078 до 922 випадків, його частка у структурі збільшилась з 55,7% у 2013 р. до 69,2% у 2017 р. Необхідно також зауважити, що показники економічного насильства (порівняно з іншими видами) є найнижчими, і в структурі насильства в сім'ї щодо дітей в середньому їх частка становить 2,1% (за 2013–

2017 рр.). Це може свідчити не про невелику кількість цих правопорушень щодо дітей, а про те, що економічному насильству не завжди надають належну правову оцінку.

Важливим показником кримінологічної характеристики злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, є географія злочинності, під якою в науковій літературі розуміють показник, що описує територіальне поширення злочинності у межах досліджуваного регіону [101, с. 28].

Дослідження злочинності в регіональному вимірі надзвичайно важливе, оскільки, як слушно зазначив А. М. Бабенко, «аналіз злочинності в окремих регіонах України, оцінка отриманих даних і порівняння їх між собою має велике значення для визначення ефективної кримінологічної політики країни, розширює можливості в управлінні процесом запобігання та протидії злочинності. Дослідження регіональних особливостей злочинності на основі комплексного вивчення зазначених вище показників дає змогу скласти комплексне науково обґрунтоване й водночас диференційоване уявлення про стан, структуру та динаміку злочинності не лише на окремих територіях, а й у межах усієї країни» [11, с. 75].

Нами було проаналізовано показники вчинення фізичного, психічного та економічного насильства в період 2013–2017 рр. у 24 областях України, містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим (далі – АРК). При цьому зауважимо, що у зв'язку з тимчасовою окупацією АРК, частини Донецької та Луганської областей показники цих адміністративно-територіальних одиниць, починаючи з 2014 р., відображені не в повному обсязі або відсутні взагалі (Додаток Б).

Серед адміністративно-територіальних одиниць України, які ввійшли до п'ятірки «лідерів» з найбільшої кількості вчинення:

а) фізичного насильства в сім'ї щодо дітей – Дніпропетровська (7,7%), Запорізька (7,6%), Одеська (7,4%), Миколаївська (5,9%), Кіровоградська (5,8%) області;

б) психічного насильства в сім'ї щодо дітей – Закарпатська (9,7%), Тернопільська (8,5%), Дніпропетровська (7,4%), Одеська (6,6%), Хмельницька (5%) області;

в) економічного насильства в сім'ї щодо дітей – Одеська (23,2%), Закарпатська (16,2%), Донецька (9,1%), Дніпропетровська (6,1%), Львівська (3,3%) області [158].

Тобто в південних та східних областях України спостерігається найбільша кількість вчинення різних видів насильства в сім'ї щодо дітей, за винятком показників психічного насильства, де пальму першості тримають Закарпаття й Тернопільська області. Ці показники підтвердили спостереження вчених, які раніше проводили дослідження регіональної злочинності, у тому числі й насильницької. Так, А. М. Бабенко констатував, що «найвищі показники злочинності фіксувалися в регіонах промислової групи, як за інтенсивністю злочинності, так і за її структурою. Східні регіони промислової групи мали найвищі коефіцієнти злочинності, а в структурі загальноукраїнської злочинності становили понад 40% від усієї злочинності. Зазначені регіони за рейтингом мали найвищі показники тяжких та особливо тяжких злочинів, насильницької злочинності, корисливої та корисливо-насильницької; досить складною виявилася ситуація у сфері незаконного обігу наркотичних злочинів і т. д.» [11, с. 119].

У свою чергу, О. Л. Тимчук зазначив, що «заходу України властива більша релігійність населення, менша соціальна атомізація, більший вплив громади і традиційних цінностей на суспільне життя» [263, с. 228].

Несподіваними виявились результати показників деяких західних областей України (зокрема, Закарпатської, Тернопільської, Львівської) щодо вчинення психічного та економічного насильства, де вказані області мають «першість» (Додаток Б). Хоча в результаті кримінологічних досліджень було зроблено висновок, що в західних регіонах у цілому спостерігається низький рівень злочинності. Значними антикриміногенними чинниками тут виступають: високий рівень релігійності населення; перевага частки сільського населення

над міським; традиції, орієнтовані на західну культуру поведінки та законослухняності; особливості ставлення до виховання молоді; культура ведення домогосподарства, що орієнтована на сільський спосіб життя зі збереженням родинних і сусідських зв'язків; близькість кордонів європейських країн, а отже, їх культурний вплив [11, с. 267].

Досить високі показники у загальній структурі (за регіонами України) окремих видів насильства щодо дітей, на нашу думку, є результатом соціально-економічних негативних явищ в Україні, зокрема масової трудової міграції за кордон, через що діти залишаються під наглядом інших членів сім'ї або родичів (діда, баби, тітки, дядька тощо), між якими можуть виникнути непорозуміння, конфлікти і як наслідок – психологічний тиск, економічне, а інколи й фізичне насильство, яке розцінюється однією зі сторін (дорослими) як спосіб вирішення такого конфлікту, контролю за поведінкою дитини або ж специфічна форма покарання.

Що стосується високих показників фізичного та психічного насильства в південних та східних регіонах України, то ми схильні погодитися з наведеними позиціями вітчизняних науковців, які займалися проблематикою насильницької злочинності на загальнодержавному рівні й дійшли досить переконливих висновків щодо її тенденції та детермінаційного комплексу, який загалом може пояснити і високий ступінь відповідної злочинності у вказаних вище регіонах щодо дітей. Так, підтвердивши тенденцію щодо найбільшої кількості вчинених умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень на ґрунті сімейно-побутових відносин саме у східних областях України, Б. М. Головкін зауважив, що «для цих регіонів характерні: споживча психологія, байдужість до усіх проблем, що не торкаються їх особисто, привнесення в існуючий сімейно-побутовий устрій елементів субкультури, бездуховності, аморальності та всездозволеності. За таких умов зазвичай складається напружена соціально-економічна, демографічна обстановка, прогресують такі негативні соціальні явища, як: алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, СНІД тощо. Усі ці та багато інших чинників призводять як до підвищення ступеня

загальносоціальної, так і сімейно-побутової конфліктності населення, що стає передумовою вчинення умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень у сімейно-побутовій сфері» [73, с. 22–23].

Важливе значення в системі кримінологічної характеристики злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, має час їх вчинення.

Так, найбільшу кількість цих злочинів було вчинено в літню пору року – 32%, дещо менше – восени та весною (28% та 24% відповідно) і найменше – взимку (16%). Така ситуація пояснюється тим, що в період літніх канікул, які є найбільш тривалими, з'являється більше можливих контактів та конфліктних ситуацій між дітьми та батьками або особами, що їх замінюють.

Разом з тим результати аналізу кримінальних проваджень засвідчили, що злочини проти життя та здоров'я дітей вчиняються майже однаковою мірою протягом усіх днів тижня: понеділок – 11,5%; вівторок – 23%; середа – 20%; четвер – 7%; п'ятниця – 11,5%; субота – 15,5%; неділя – 11,5%.

За часом доби найбільше злочинів вчиняється у вечірній час (18.00–00.00 год.) – 41%. Це пов'язано з тим, що ввечері, як правило, всі члени сім'ї перебувають за місцем свого проживання, де й виникають сімейні конфлікти та вчиняються насильницькі злочини на їх ґрунті. Крім того, досить високий рівень злочинів вчиняється і в денний час (12.00–18.00 год) – 32%, що зумовлено безробітним становищем більшості осіб (79%), які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей.

У нічний (00.00–06.00 год) та ранковий (06.00–12.00 год) часи вчинялось найменше злочинів – 18% та 9% відповідно. Переважно в цей час вчиняються злочини особами, які, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, починають «виховувати» дітей своїми методами або «виливають» агресію на найменш захищених членів сім'ї.

Необхідно наголосити, що при аналізі показників сімейного насильства щодо дітей ми виходили зі статистичних даних, які були виявлені та зафіксовані уповноваженими органами, однак поза увагою залишилася латентна їх частина. Зважаючи на особливість сімейних відносин (відносну

замкнутість), будь-які правопорушення в цій сфері характеризуються високим ступенем латентності. Однак якщо йдеться про насильство щодо дітей, яке може заподіяти шкоду здоров'ю або спричинити смерть, втручання в сімейне життя не лише припустиме, але й необхідне.

Досліджуючи причини латентності сімейного насильства щодо дітей, М. Ю. Самченко зазначила, що такими є: 1) складність адекватно оцінити ситуацію, що склалася, через вік; 2) ізоляваність простору вчинення насильницьких діянь; 3) небажання потерпілих та очевидців злочину розголошувати інтимні сторони життя сім'ї та власного особистого життя, презирство оточуючих; 4) матеріальна залежність від винної особи; 5) невіра потерпілих від домашнього насильства у здатність правоохоронних органів забезпечити невідворотність покарання; 6) низький рівень правосвідомості населення; 7) відсутність належної правової оцінки виявлених випадків сімейного насильства [239, с. 90–91].

Дійсно, багато випадків вчинення злочинів щодо дітей залишаються без належної правової оцінки з причин не повідомлення про такі факти. Результати опитування учнів 9–11-х класів загальноосвітніх шкіл засвідчили, що лише 3% дітей готові розповісти поліцейському про вчинене насильство щодо них; найбільше (24%) готові розповісти своїм друзям; 15% нікому не будуть повідомляти. Це при тому, що 80% респондентів відповіли, що знають куди необхідно звертатись в разі вчинення насильства щодо них (Додаток З).

Крім того, результати анкетування працівників служб у справах дітей засвідчили, що, відповідаючи на запитання «Чому потерпілі не повідомляють про факти вчинення злочинів проти життя та здоров'я, що були вчинені в сім'ї?», більшість (63,2%) респондентів відповіли: з причин побоювання наслідків такого звернення до правоохоронних органів; 16,3% вказали, що, на думку жертв злочинів, це не дасть позитивних результатів; 12,8% - з причин незнання дітьми своїх прав; 7,7% - з причин відсутності поінформованості дітей стосовно того, до кого звертатись (Додаток И).

Причинами цього та й латентності цих злочинів загалом можуть бути: неможливість оцінити ситуацію потерпілою особою внаслідок свого віку або психічного здоров'я; страх перед кривдником; не віра, що правоохоронні органи або соціальні служби їх захистять; сприйняття такої ситуації як належної; сором і не бажання розголошувати про конфлікти за межами сім'ї; небажання «нашкодити» батькам або особам, що їх замінюють; страх залишитись без батьків (хоч і жорстоких) тощо. Причинами латентності цих злочинів є також відмова правоохоронних органів порушувати кримінальні провадження та притягнення (за певних умов) винної особи до адміністративної, а не до кримінальної відповідальності. Так, у багатьох випадках діяння таких осіб кваліфікують не як злочини, а як адміністративні правопорушення за статтями гл. 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» КУпАП (ст. 173 «Дрібне хуліганство», ст. 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми (в редакції Закону № 2229-VIII від 07 грудня 2017 р. – «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або повідомлення про місце свого тимчасового перебування»)) [116].

Слід погодитись з думкою А. М. Бабенка, що реальний рівень насильницької злочинності в Україні значно перевищує офіційні показники. Це свідчить про те, що сучасний рівень матеріального, технічного та кадрового забезпечення правоохоронних органів не дає їм змоги адекватно протидіяти цьому виду асоціального явища. Якщо ж сюди додати сімейне насилля, насильницькі прояви серед учнів шкіл, які мають переважно латентний характер, то ситуація взагалі виглядає дуже загрозливою, а ймовірно, й важко контрольованою [11, с. 163].

Наслідками невиявлення злочинів проти життя та здоров'я, що вчинюються відносно дітей у сім'ї, є не лише викривлення офіційних статистичних даних, а й відчуття безкарності у кривдників, що призводить до повторного та більш жорстокого вчинення злочинів; тяжких психічних та

фізичних травм (або заподіяння смерті) жертвам, девіантної форми поведінки дітей, вчинення самогубств тощо. Тому виявлення латентних злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, та запобігання їм дасть змогу зберегти життя, а також фізичне та психічне здоров'я майбутньому поколінню України.

2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї

Проведемо кримінологічну характеристику осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї, виходячи з того, що «дослідження психологічного механізму становлення особистості правопорушника, мотивів поведінки разом з виявленням загальних соціальних причин злочинності, причин конкретного злочину і умов, що сприяли правопорушенням, дозволяють намітити найбільш ефективні шляхи і засоби протидії появі і закріпленню кримінальних відхилень особистості у психічному аспекті» [48, с. 50]. Дослідження особи злочинця є однією з фундаментальних категорій кримінологічної науки, на основі якої стає можливим подальше розроблення заходів запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, адже саме винна особа є носієм причин та умов вчинення цих злочинів [21, с. 24].

Кримінологічне дослідження особи злочинця здійснюється з метою виявлення та оцінки тих характерних властивостей і рис, що детермінують і зберігають злочинну поведінку на індивідуальному рівні, тим самим утворюючи його портрет. При цьому предметом складання та вивчення кримінологічного портрета особи злочинця є діагностика, формування та збереження злочинних нахилів конкретної особи [88, с. 30].

Зауважимо, що останнім часом у науковій літературі поряд з поняттям «особа злочинця» дедалі частіше використовується термін «особистість

злочинця» [113; 133]. Прихильники такого підходу акцентують, що, розглядаючи внутрішні якості та характеристики індивіда, слід вживати саме термін «особистість» (личность, personality). Особа відображає цілісність людини, а особистість є соціальною та психологічною характеристикою, яка досліджується кримінологами [133, с. 87]. Розглянемо наведені в науці підходи стосовно розуміння понять «особа злочинця» і «особистість злочинця» з метою з'ясування найбільш прийнятної позиції щодо позначення в структурі кримінологічної характеристики людини, яка вчинила злочин проти життя та здоров'я дитини.

Так, у тлумачних словниках особу визначено як окрему людину, індивід [52, с. 861]. Стосовно визначення поняття «особа злочинця» в науковій літературі немає єдиного підходу. Так, під особою злочинця розуміють: 1) «сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, зумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричинюють вчинення злочину» (А. П. Закалюк) [97, с. 239]; 2) сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній в ньому особі – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [132, с. 65–66]; 3) сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку (П. М. Бузало, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко [50, с. 27], О. М. Джужа, Ю. Ф. Іванов) [104, с. 85]; 4) сукупність соціально-психологічних властивостей особи, що за певних

ситуативних обставин (або поза ними) призводить до вчинення злочину (Ю. В. Александров) [5, с. 77].

Особистість визначається здебільшого як: 1) конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо [52, с. 861]; 2) особлива якість людини, якої вона набуває в процесі спільної діяльності та спілкування в соціокультурному середовищі [48, с. 9]; 3) системна соціальна якість, якої набуває індивід у предметній діяльності та спілкуванні, що характеризує рівень і якість вияву в нього суспільних відносин. Звідси особистість злочинця – сукупність психічних якостей, характерних для осіб, що вчинюють різні злочини² [231, с. 236]; 4) суб'єкт соціальних відносин із соціально типовими характеристиками, які розвиваються під впливом соціальних інститутів, а також шляхи і канали зворотного впливу особистості на соціальний світ [247, с. 185]; 5) системна соціальна якість, якої набуває індивід і в предметній діяльності та спілкуванні, що характеризує рівень і якість прояву в нього суспільних відносин [231, с. 236] тощо.

У кримінології особистість злочинця визначається, зокрема, як: 1) система взаємопов'язаних та взаємодіючих біологічних, психофізіологічних, психічних, соціальних і духовних складових особистості індивіда, що відбиваючись крізь призму об'єктивних і суб'єктивних факторів, реалізується в конкретній життєвій ситуації у формі злочинної поведінки [70, с. 510]; 2) ідеальна модель, абстракція, створена на підставі дослідження суб'єктів злочинів, метою яких є виявлення таких негативних якостей індивідуума, за якими з високою часткою ймовірності можна в майбутньому передбачити злочинну поведінку інших осіб або повторне вчинення злочину тими, хто мав попередній кримінальний досвід [133, с. 87].

Як видно з наведених вище підходів щодо розуміння понять «особа злочинця» й «особистість злочинця», принципова відмінність полягає не в наборі

---

² У цьому визначенні зроблено акцент лише на психологічних якостях особистості, залишаючи поза увагою інші характеристики, зокрема соціальні, які є надзвичайно важливими та без яких неможливо скласти повний кримінологічний портрет особистості злочинця.

(переліку) ознак, іманентних йому, а скоріше у визначенні (акцентуванні) на якості цих ознак. Мова йде про те, що ці та інші схожі підходи, висловлені в кримінологічній науці, умовно можна поділити на два основних. Перший підхід тяжіє до формалізму, оскільки сама по собі сукупність соціально-психологічних характеристик особи, яка вчинила злочин, не вказує на відмінності, які розкривають формування механізму злочинної поведінки, на відмінності такої особи/особистості від загалу людей. За такого підходу не достатньою мірою враховується те, що «в особи злочинця фіксуються помітні особливості потреб, інтересів, моральних, правових поглядів, ціннісних орієнтацій, що відрізняються від тих, які поводяться законослухняно» [268, с. 134].

Прихильники іншого підходу акцентують на важливості (доцільності) виокремлення серед усіх ознак особистості злочинця тих, які ідентифікуються з суспільно неприйнятною або ж навіть суспільно небезпечною поведінкою. Подібний підхід сприяє цілком прагматичній меті – можливості прогнозування поведінки особи, яка володіє максимально-схожими негативними властивостями, що є запорукою проведення успішної запобіжної діяльності як на спеціально-кримінологічному, так і на індивідуальному рівнях. На це важливе положення вказують вітчизняні кримінологи, говорячи, що «визначення особистості має превентивне значення, адже від розуміння цього залежить адресний характер запобігання злочинності та ефективність запроваджених заходів» [301, с. 124].

Щодо особливостей визначення особистості злочинця, який вчиняє посягання на життя та здоров'я дитини в сім'ї, вважаємо за доцільне проаналізувати підходи щодо сутнісно-змістовної характеристики насильницького типу злочинців або ж сімейно-побутового насильницького злочинця. Характеристики вказаних типів злочинів є найбільш наближеними до предмета нашого дослідження. Так, до насильницьких злочинців за характером вчинюваних злочинів відносять осіб, які посягали на життя, здоров'я, честь і гідність людини (з агресивно-зневажливим ставленням до людини та її найважливіших благ) [130, с. 285]. Цікавим в аспекті дослідження можемо

визнати і такий тип злочинців, як «злісні соціально дезорганізовані типи» (з індивідуально-анархічним ставленням до різних соціальних інститутів, своїх громадських, службових, сімейних та інших обов'язків) [130, с. 285].

Б. М. Головкін, поклавши в основу підхід щодо визначення поняття особи злочинця І. М. Даньшина, трактує особистість сімейно-побутового насильницького злочинця як «сукупність специфічних соціально-демографічних, моральних та соціально значущих біопсихологічних характеристик і станів, що виявилися у вчиненні насильницького злочину проти життя та здоров'я особи в сімейно-побутовій сфері» [73, с. 65].

Аналіз якісних кримінологічних показників осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, дав змогу В. В. Топчію сформулювати образ сімейного насильницького злочинця як чоловіка середніх років, що має середню спеціальну освіту, безробітного, схильного до алкоголізму чи наркоманії, який коїть найчастіше злочини, пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю або з порушенням статевої свободи чи статевої недоторканності [266, с. 88].

Вважаємо, що важливою складовою, яка формує розуміння поняття «особа злочинця» й «особистість злочинця» в аспекті предмета дослідження і яка має відображатися у визначенні поняття «особистість злочинця, який вчинив злочин проти життя та здоров'я дитини в сім'ї», є врахування соціальних атрибутів (ролей і функцій) такої особи. Оскільки мова йде про вчинення злочину в сім'ї, то особистість винного виступає в ролі члена сім'ї або близької особи, родича.

Вищенаведене дає змогу в межах предмета нашого дослідження говорити про особистість злочинця, який вчинив злочин проти життя та здоров'я дитини в сім'ї, як про особу з певним соціальним статусом (член сім'ї, родич, близька особа), з типовими негативними соціально-моральними ознаками (характеристиками), які за певної життєвої ситуації зумовлюють насильницькі дії відносно дитини в сім'ї.

Важливою складовою дослідження особистості злочинця вважається дослідження її структури. Слід погодитися з Н. С. Юзіковою, що «саме

структурно-системний метод дає можливість визначити найбільш типові властивості, що мають значення для процесу пізнання» [301, с. 126]. Структурна будова особистості злочинця охоплює певним чином сконструйовану органічно цілісну систему взаємозв'язків між її елементами [73, с. 35]. Між тим у кримінології немає єдиної думки щодо самих структурних елементів особистості злочинця. Так, одні вчені (П. М. Бузало, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко, О. С. Стеблинська, А. Б. Блага) виокремлюють соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-психологічні характеристики [50, с. 27; 256, с. 36; 43, с. 92]. Інші (Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа) серед таких елементів називають: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, риси правової та моральної свідомості, соціально-психологічні характеристики [104, с. 86–87].

В. І. Курило, О. Є. Михайлов, О. С. Яра розглядають особистість злочинця із соціально-демографічної та психологічної позицій [136, с. 85], залишаючи поза увагою кримінально-правові ознаки, без яких неможливо дати повну кримінологічну характеристику особистості злочинця.

І. М. Даньшин разом із соціально-демографічними, кримінально-правовими ознаками, особистісно-рольовими властивостями, соціально-психологічними якостями виділяє також риси правової та моральної свідомості [131, с. 37–40].

На нашу думку, найбільш прийнятним є підхід Б. М. Головкіна, який при дослідженні структури сімейно-побутового насильницького злочинця виокремлює соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні характеристики [73, с. 36], які повністю охоплюють всі ознаки особистості злочинця, не дублюючи та не перетинаючись одна з одною. Наприклад, деякі вчені сімейний стан відносять і до соціально-демографічних, і до соціально-рольових ознак [104, с. 87, 89]. Тому розподіл структури особистості злочинця, запропонований Б. М. Головкіним, не дасть змоги «конкурувати» деяким ознакам серед кількох характеристик (наприклад, соціально-демографічних та соціально-рольових).

Отже, як основні елементи структури особистості злочинця, який вчинює злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї, обрано такі характеристики: соціально-демографічна, кримінально-правова та морально-психологічна.

На підставі емпіричних даних (кримінальних проваджень, результатів анкетування працівників служб у справах дітей) нами складено кримінологічний портрет особистості злочинця, який вчинив злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї.

Соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі й самі по собі не мають кримінологічного значення. Проте в статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців [104, с. 87]. До соціально-демографічних ознак відносять стать, вік, місце проживання, сімейний стан, освітній рівень. Розглянемо ці ознаки детально стосовно предмета нашого дослідження.

Стать. Насильство відносно дитини в сім'ї, внаслідок якого заподіюється шкода здоров'ю дитини або й таке, що призводить навіть до її смерті, переважно вчиняється чоловіками. За даними офіційної статистики, з 2013 р. до 2017 р. середній показник осіб, які перебували на обліку за вчинення насильства в сім'ї, становить 91,2% для чоловіків і лише 8,8% – для жінок (табл. 2.1) [144; 147].

Таблиця 2.1

**Кількість осіб, які перебували на обліку,
схильних до вчинення насильства в сім'ї (за 2010–2017 рр.)**

Показники	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Перебувало на профілактичному обліку всього	92 772	77 634	65 462	63 605	70 780
% до попереднього року	-	- 16,3	- 15,7	- 2,9	11,1
З них чоловіків, %	90,9	91,6	91	90,9	91,7
З них жінок, %	9,1	8,4	9	9,1	8,3

Результати опитування працівників служб у справах дітей засвідчили, що особи, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей, за статтю розподілились таким чином: 72,1% - чоловіки, 27,9% - жінки (Додаток К).

Вчені підкреслюють, що злочинна активність чоловіків загалом у шість разів перевищує злочинну активність жінок, пояснюючи це тим, що «жінка обмежена у своїй діяльності колом сімейного життя, зайнята домашнім господарством, а тому вона набагато рідше, ніж чоловік, піддається враженням, що збуджують пристрасті; у чоловіка, порівняно з жінкою, набагато більше найрізноманітніших і сильних відчуттів, під впливом яких виникає план злочину; чоловіки більше схильні до вживання алкоголю і наркотиків, зловживання якими призводить до злочину [236, с. 192].

Дійсно, значна частина таких чоловіків характеризується нестриманістю, імпульсивністю, використанням фізичної переваги над дитиною задля її покарання або впливу на поведінку (наприклад, прагнучи припинити нестримний плач дитини) [37, с. 160].

Г. Ю. Мустафаєв та І. І. Довгаль зазначають про існування «чоловічої культури насильства». Ця субкультура конкретно не належить до певної соціальної групи або класу, релігії, професії чи нації. Чоловіки всіх суспільних груп, перебуваючи під впливом чоловічого середовища, засвоюють норми, етичні цінності й переконання, які стосуються чоловічого домінування [166, с. 20]. Такі чоловіки, намагаючись зберегти «владу», закріпити патріархальні відносини та тримати членів сім'ї у певних рамках, вчиняють різні види сімейного насильства (фізичне, психічне, економічне), що посягають на життя та здоров'я дітей.

Стосовно жінок, які вчиняють насильство щодо дітей, вважаємо, що це є явищем, яке суперечить самій природі жінки-матері, що дає нове життя та має піклуватись і оберігати дітей [32, с. 38]. Варто погодитись з думкою Р. В. Перелигіної, що «жінка за своєю природою асоціюється з такими цінностями, як турбота, ніжність, збереження домашнього затишку. Виступаючи проти суспільства, вчиняючи злочин, жінка не просто підриває

основи загального добробуту, але й деформує власну природу, порушує в собі гармонію біологічного і соціального начал» [188, с. 86].

Крім того, побутові негаразди, безробіття, незатребуваність, невлаштованість особистого життя тощо – все це негативно впливає на психічний стан жінки, що в результаті може призвести до вчинення насильства щодо дітей. «У наш час прогресує жіночий аморалізм, що виявляється у сексуальній розпусті, пияцтві, побутовій неохайності. Певна частина жінок стає грубими, жорстокими й агресивними» [73, с. 40].

Вважаємо, що однією з проблем сьогодення є соціальна та особиста невлаштованість жінок, у результаті чого збільшується психічне напруження, невдоволеність життям, як наслідок – такі жінки «зриваються» на дітях. За даними офіційної статистики, у 2017 р. 20,6% жінок народили дітей поза шлюбом, з них найбільша кількість припадає на вік 25–29 років – 25,6% від загальної кількості жінок, які народили дітей в незареєстрованому шлюбі; на другому місці – вікова категорія 30–34 роки (23,2% таких жінок). Окрему увагу варто приділити віковій категорії «до 20 років» – на них припадає 11,7% жінок, які народили дітей поза шлюбом [178, с. 82].

Здебільшого такі жінки (крім загальноосвітньої) не мають освіти, яка б давала їм змогу працевлаштуватись на кваліфіковану та вище оплачувану роботу. Їхній інтелектуальний рівень, відсутність певних знань та навичок теж впливають на поведінку, ставлення до дітей та методи їх виховання, у результаті чого такі жінки особисті, побутові проблеми та негаразди «виливають» на дітей, вчиняючи злочини проти їх життя та здоров'я.

Вік. Найчастіше вчиняють злочини в сім'ї проти життя та здоров'я дітей особи вікової групи 30–49 років – 81,3%, на другому місці перебуває вікова група 25–29 років – 9,2%, на третьому – 50 і старші (4,7%), найменше вчиняють особи вікової категорії 14–17 років та 18–24 роки – 2,5% та 2,3% відповідно.

Особи віком 30–49 років становлять найбільшу кількість від загальної кількості населення України – майже 30% [232, с. 26–27]. На вікову групу від 30 до 49 років припадає значна кількість осіб, які зловживають спиртними

напоями, що є однією з умов скоєння злочинів проти дітей. Стан сп'яніння призводить до зниження самоконтролю за поведінкою, до перекручення, неадекватної оцінки різних ситуацій, стимулюючи таким способом прояви агресії [64, с. 36].

Крім того, на віковій категорії 30–49 років та 25–29 років припадає найбільша кількість чоловіків та жінок, які мають малолітніх і неповнолітніх дітей, а також в основному в цьому періоді відбувається становлення сімейних відносин, накопичуються побутові проблеми, мають місце міжособистісні конфлікти тощо. Якщо говорити про молодих людей, які вчиняють злочини проти життя та здоров'я щодо дітей у сім'ї, то їм притаманні неврівноваженість характеру, імпульсивність, нестриманість, невміння вирішувати конфлікти мирним способом, неготовність до шлюбу та народження дітей – усе це в результаті може призвести до вчинення насильства щодо дітей.

Місце проживання. Результати нашого дослідження свідчать, що найбільше осіб, які вчинили злочини щодо дітей, мешкають у селах та селищах – 57,4%, у містах – 39,9%, найменше вчиняли особи без визначеного місця проживання (2,7%) (Додаток К). Такі показники можуть свідчити про те, що саме в селах та селищах більш поширене сімейне, переважно фізичне насильство щодо дітей або ж пояснюватись більшою закритістю особистого життя містян, порівняно з жителями сільської місцевості, які близько знають один одного, а тому сімейні проблеми та агресивну поведінку батьків складно приховати [37, с. 161].

Рівень освіти має важливе значення при дослідженні особистості злочинця. «Безумовно, прямої залежності між рівнем освіти і формою поведінки особи не існує, проте освітній рівень впливає на правосвідомість, на здатність вибору суспільно схвалюваного варіанта поведінки» [73, с. 44]. Переважна більшість осіб, які вчинили ці злочини щодо дітей, мали повну загальну середню освіту – 44,7%, спеціальну – 29,5%, неповну середню – 19%, вищу освіту – 5%, початкову загальну та взагалі без освіти – 1,8% осіб.

Враховуючи вищенаведені дані, можна стверджувати, що найбільше злочинів проти життя та здоров'я дітей вчиняли особи, які не мали середньої спеціальної або вищої освіти – 65,5%. Досліджуючи злочини у сфері сімейно-побутових відносин, Л. В. Крижна слушно зауважила, що ці злочини «найчастіше вчинюють особи з невисоким освітнім рівнем. Для них властиві такі негативні риси, як нестриманість емоцій, брутальність, егоїзм, нетактовність, уїдливість, черствість тощо, через що вони менше володіють собою в конфліктних ситуаціях і часто задовольняють свої бажання, застосовуючи грубу фізичну силу» [125, с. 20].

Тоді як особи з вищим рівнем освіти, зазвичай маючи вищий культурний рівень, при виникненні конфліктної ситуації в сім'ї здатні вирішувати її компромісними засобами, не вдаючись до фізичного чи психічного впливу та насильства. Такі висновки підтверджують й інші дослідники, які вказують на те, що «найчастіше злочини вчиняються особами середнього віку. Це пояснюється рядом причин: по-перше, саме в цьому віці найчастіше вже складаються сімейні відносини і народжуються діти; по-друге, фізичний стан у цьому віці, як правило, не обтяжений певними серйозними хворобами, а відповідно, дає змогу особі перебувати в хорошій фізичній формі; по-третє, саме в цьому віці люди частіше стикаються зі стресовими ситуаціями (на роботі, у колі друзів, безпосередньо в сім'ї), наслідками яких стають агресивність, конфліктність і т. д.» [266, с. 88].

Сімейний стан. Дослідження сімейного стану осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей, засвідчило, що: більшість винних перебували у фактичних шлюбних відносинах – 40,7%, у шлюбі – 38,8%, розлучені – 10,6%. Найменша кількість винних осіб взагалі були неодруженими (незаміжними) – 8,1%, вчинено вдовою (вдівцем) – 1,8%.

Великий відсоток винних осіб, які не перебувають у шлюбі, пояснюється поширенням фактичних шлюбних відносин (так званий цивільний шлюб). Як свідчить статистика, станом на 2017 р. із загальної кількості зареєстрованих

шлюбів (249 522 одиниць) 51,6% (128 734 одиниць) становлять розлучення [178, с. 69].

За сімейними ролями винні особи розподілились таким чином: батько – 37,1%, мати – 22,8%, вітчим – 18,3%, співмешканці – 17,8%; найменше вчиняли мачуха, опікуни та піклувальники – 3%, 0,7%, 0,3% відповідно. Тобто найчастіше вчиняли злочини проти життя та здоров'я щодо дітей рідні батьки (54,5%).

Особи, які вчинили зазначені злочини, найчастіше мешкали в родині: з дружиною (чоловіком) і рідними дітьми – 35%; зі співмешканцем (співмешканкою) і рідними дітьми – 16,2%; з дружиною (чоловіком) та їх дітьми – 12%; зі співмешканцем (співмешканкою) і нерідними дітьми – 10,8%; зі співмешканцем (співмешканкою) та їх дітьми – 9,6%; сам (сама) з рідними дітьми – 8,7%; з дружиною (чоловіком) і нерідними дітьми – 7,2%; сам (сама) з нерідними дітьми – 0,5%. (Додаток К).

Соціальний стан та рід занять. Важливе значення для встановлення портрету особистості злочинця мають відомості про соціальний стан та рід занять. Отримані нами результати досліджень свідчать про те, що переважна більшість винних осіб у вчиненні злочинів проти життя та здоров'я дітей не працювали і не навчалися ³ – 59%, працювали – 37,5%, навчалися у вищих навчальних закладах – 1,8%; пенсіонери – 1,7%. Серед тих осіб, які були працевлаштованими, були зайняті у сфері: сільського господарства – 12,3%, надання послуг – 11,6%, торгівлі – 5,9%, 16,2% – займались іншими видами діяльності, які не були встановлені (Додаток К).

Дослідження *кримінально-правових ознак*, які «знаходять свій вияв у деяких формах дозлочинної поведінки особи і найбільш повно виражені у вчиненому нею злочині» [130, с. 281], дають уявлення про мотивацію дій винного, характер та ступінь його суспільної небезпечності.

---

³ З них: 50,4% перебивались тимчасовими заробітками, 29,8% – жили за рахунок доходів дружини (чоловіка) або родичів, 10,9% – мали інші джерела існування (накопичення, спадщина тощо), 4,5% – заробляли на життя антисуспільним способом, 4,4% – мали пенсію

У перебігу нашого дослідження було встановлено, що в багатьох випадках до моменту вчинення злочину з боку винних осіб мали місце адміністративні правопорушення за вчинення насильства в сім'ї. Та й у цілому, як раніше було зазначено (в підрозділі 2.1), працівники правоохоронних органів дуже часто кваліфікують діяння винних не як злочини, а як адміністративні правопорушення за статтями КУпАП. Тож погодимося з Б. М. Головкіним, «що певна частина правопорушень не знаходить відповідної правової оцінки. Це відбувається внаслідок різних причин: недосконалість правової бази, небажання потерпілих притягувати винних до відповідальності, пасивність деякої частини співробітників правоохоронних органів тощо» [73, с. 46].

Так, для порівняння нами було проаналізовано кількість адміністративних і кримінальних правопорушень, пов'язаних із вчиненням насильства в сім'ї (табл. 2.2) [3; 218]. Причому з КУпАП було взято лише одну статтю – 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування», яка до недавнього часу (до прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 07 грудня 2017 р.) була єдиною спеціальною нормою в законодавстві України, що передбачала відповідальність, у тому числі й за вчинення насильства в сім'ї.

Таблиця 2.2

**Порівняльна таблиця кількості облікованих
кримінальних та адміністративних правопорушень,
пов'язаних із вчиненням насильства в сім'ї**

Вид правопорушень	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Кримінальні правопорушення	2247	918	998	1292	1341
Адміністративні правопорушення (ст. 173-2 КУпАП)	112247	86333	79735	85648	93594

Як бачимо з вищеподаної таблиці, кількість адміністративних значно більша, ніж злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї. Звісно, дані наведені щодо всіх потерпілих (і дорослих, і дітей), оскільки офіційної статистики щодо кількості дітей – потерпілих від адміністративних правопорушень немає. Вважаємо, що це є суттєвий недолік у веденні офіційних статистичних даних, який необхідно усунути задля ефективної протидії та запобігання насильству в сім'ї щодо дітей. При цьому звернемо увагу, що наразі дискутується доцільність притягнення осіб, які вчиняють домашнє насильство, до адміністративної відповідальності та висловлюється думка про необхідність їх притягнення виключно до кримінальної відповідальності [18, с. 40; 248, с. 172].

Важливе значення при аналізі осіб, які вчинили насильство в сім'ї, має така їх характеристика, як наявність попереднього кримінального досвіду та інтенсивність насильства в сім'ї. В офіційній статистиці така інформація щодо осіб, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ, відсутня. Проте можна використовувати існуючі дані щодо осіб, яким був винесений захисний припис, оскільки він виноситься тільки після отримання винним офіційного попередження за попередній випадок насильства в сім'ї [43, с. 98].

За зразок такого дослідження нами було використано порівняльну таблицю А. Б. Благої. Тож середній показник осіб, які повторно вчинили насильство в сім'ї за 2013–2017 рр., становить 8,6% (Додаток Г) [144; 147].

Що стосується повторного вчинення злочинів, то, за даними Генеральної прокуратури України, з 2013 р. до 2017 р. в середньому 20,3% винних у насильстві в сім'ї раніше вже вчиняли злочини (Додаток Г) [218].

Такі показники рецидиву свідчать про багато невирішених питань, зокрема й про те, що наявні заходи виправного характеру є малоефективними, що існують труднощі в адаптації до нормального життя осіб, які відбули покарання за попередній злочин, переважно у вигляді позбавлення волі. Як слушно зауважила Л. В. Крижна, «особа, яка відбула покарання і болісно переносить процес адаптації в умовах конфліктної побутової та сімейної

ситуації, може «зірватись» і вчинити новий злочин» [125, с. 23]. Досить часто такі особи «зриваються» на найменш захищених членах сім'ї – на дітях, які не завжди можуть чинити опір або вжити заходів до самозбереження (наприклад, втекти від кривдника).

Кримінально-правова характеристика раніше судимих осіб, які вчиняють домашнє насильство (зокрема, заподіюють тілесні ушкодження дітям), свідчить, що в структурі злочинності домінують насильницькі злочини – 43,5%; інші злочини (серед яких і статеві злочини, шахрайство) – 28,9%; корисливі злочини – 26%; корисливо-насильницькі злочини – 1,6%. Характерною рисою цих злочинів є те, що здебільшого (96,7%) вони вчиняються одноособово, лише у 3,3% випадках – у співучасті [21, с. 26].

Зазначене свідчить про те, що такі особи досить часто мають стійку антисоціальну спрямованість, характеризуються агресивно-зневажливим ставленням до людини взагалі й до дитини та її найважливіших благ зокрема, глибиною та стійкістю антисоціальності й іншими, іманентними насильницькому типу злочинців ознаками.

Далеко не останню роль у вчиненні цих злочинів відіграє факт вживання особою психоактивних речовин. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України, обставиною, що обтяжує покарання, є вчинення злочину особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або в стані, викликаному вживанням наркотичних чи інших одурманюючих засобів [127].

Зловживання алкогольними напоями, наркотичними засобами або іншими одурманюючими речовинами наразі є в Україні великою проблемою, яка становить ще більшу небезпеку, коли в результаті цього страждають діти – найменш захищені члени суспільства. За даними офіційної статистики, кожен третій злочин, пов'язаний із насильством у сім'ї, вчиняється у стані сп'яніння (Додаток Г) [218], оскільки в такому стані особа, як правило, не може адекватно реагувати на речі, стає дратівливою, агресивною, непередбачуваною.

При цьому необхідно зауважити, що офіційні статистичні дані, які розміщені на офіційному сайті Генеральної прокуратури України «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування», містять показники щодо кількості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення «у стані алкогольного сп'яніння». Нагадаємо, що «стан сп'яніння – це психічний стан особи, спричинений вживанням алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних або інших одурманюючих речовин. Залежно від речовин, що спричинили сп'яніння, виокремлюють такі його види: алкогольне, наркотичне і токсичне [174, с. 913]. У зв'язку з цим постає питання про те, чому офіційні статистичні дані відображають лише один із трьох видів можливого сп'яніння. Вважаємо, що цю ситуацію необхідно виправити шляхом доповнення статистичних даних інформацією про кримінальні правопорушення, вчинені особами, що перебували в стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння. Це зрештою допоможе розробити більш ефективні заходи запобігання злочинам, що вчиняються такими особами, з урахуванням особливостей кожного виду сп'яніння.

За даними нашого дослідження, 69,3% засуджених вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей на ґрунті сімейних відносин у стані алкогольного сп'яніння, 28,8% – у стані наркотичного сп'яніння та 1,9% – у стані токсичного сп'яніння. Тож, як свідчать вищенаведені показники, найчастіше вчиняють цей вид злочинів особи у стані алкогольного сп'яніння. У сім'ях, де двоє батьків зловживають алкоголем, діти досить часто зазнають як фізичного, так і емоційного (фактично психічного) насильства, і сам спосіб їхнього життя стає фактором насильства [100, с. 43–44]. Якби злочинці в момент криміногенного конфлікту перебували у тверезому стані, то, мабуть, близько половини з них не вчинили б тяжких чи особливо тяжких злочинів проти життя й здоров'я особи [73, с. 48]. З цим можна погодитися, адже, як встановлено спеціальними дослідженнями, збільшується частка злочинців, які мають патологічні відхилення в психіці, що не виключають осудності (дебільність, органічні

захворювання центральної нервової системи, психопатії, сексуальні відхилення), що значною мірою пов'язано з процесами поширення алкоголізму та наркоманії [104, с. 226–227].

Морально-психологічна характеристика охоплює дані про світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, вольові ознаки, психічні аномалії, що не виключають осудність, рівень потреб тощо [123, с. 230, 231].

Характеризуючи морально-психологічні ознаки насильницьких злочинців, науковці зазначають, що «це люди, які не мають стійких переконань. Їх поведінка часто залежить від випадково сформованих ситуацій. Вони прагнуть задовольнити свої бажання негайно, не рахуючись з оточуючими і з прийнятими в суспільстві нормами поведінки» [266, с. 89]. Для таких осіб характерна соціальна відчуженість, знижена толерантність, озлобленість, егоцентризм тощо [266, с. 89].

Інформація про фізичне та психічне здоров'я винної особи має важливе значення, оскільки стан здоров'я в подальшому впливає на форму поведінки, здатність особи реагувати на зовнішні подразники та протистояти ним, вирішувати конфліктні ситуації тощо. За результатами нашого дослідження було встановлено, що більшість осіб (89,7%) мали задовільний стан фізичного здоров'я, тобто в них не було виявлено жодних хронічних (соматичних) захворювань, і лише 10,3% мали захворювання.

Стосовно психічного здоров'я було встановлено, що у 86% винних осіб були відсутні дані про психічні розлади; 6,2% перебували на обліку у зв'язку з психічними розладами (у т. ч. в результаті вживання психоактивних речовин); 5,9% мали психічні розлади (на обліку не перебували) і лише 1% осіб раніше перебував у закладі з надання психіатричної допомоги (Додаток К). Необхідно зауважити, що розлади психіки, які не виключають стан осудності особи, призводять до особистісних змін, у тому числі й до змін у поведінці, здатності адекватно реагувати на зовнішні подразники.

Так, Монастирищенським районним судом Черкаської області засуджена мати 11-місячного хлопчика за злочин, передбачений ч. 1 ст. 121 КК

України, за те, що 01 лютого 2017 р. вона заподіяла малолітній дитині ряд ударів правою рукою в голову та частиною пластикового плінтуса в голову та по спині й сідницях, чим спричинила йому тяжкі тілесні ушкодження.

Свої дії вона пояснила тим, що напередодні ввечері та ранком посварилася зі своїм чоловіком та була знервована; у дитини різалися зуби і вона постійно плакала, не хотіла їсти. Вона вдарила дитину два рази по голові, а тоді декілька разів плінтусом. Вину у вчиненні злочину визнала повністю та розкаюється у вчиненому. Як було встановлено, обвинувачена лікувалася в неврологічному відділенні в 2014 р. Вона за здібностями відповідає рівню десятирічної дитини, часто нервує, а коли її починає трусити, н'є заспокійливе [56].

Таким чином, емоційно-психологічні особливості такої жінки вплинули на її антисуспільну поведінку, а також стали причиною її агресивної поведінки щодо дитини. При цьому необхідно пам'ятати, що кількість осіб, які мають різноманітні розлади психіки, насправді значно більша, оскільки багато осіб не звертаються до медичних закладів за психіатричною допомогою і такі розлади залишаються не діагностованими.

Варто звернути увагу на те, що злочинці, вступаючи в конфлікт із законом, допускають правове свавілля, ставлять себе вище за вимоги норм права, не до кінця усвідомлюють, що їх виконання є необхідним суспільним обов'язком. Крім того, моральна свідомість злочинців значно спотворена, її дефекти мають глибокий характер, поступово переростаючи в аморальні вчинки, негативні переконання та звички [88, с. 31].

Якщо говорити про характеристику винних осіб у вчиненні злочинів проти життя та здоров'я дітей, то за місцем проживання вони характеризувались: задовільно – 43,2%, негативно – 43%, в основному позитивно – 13,8%. Підставами негативної характеристики за місцем проживання були: вживання психоактивних речовин – 38%; невиконання своїх сімейних та батьківських обов'язків – 21,8%; конфлікти, скандали, бійки – 21,5%; ухилення від праці або навчання – 13,2%; інша аморальна поведінка – 5,5%.

Особи, які були працевлаштованими (або навчались) за місцем роботи (навчання) переважно мали задовільну характеристику – 55%, позитивно характеризувались – 23,3%, негативну характеристику мали 21,7%. Підставами негативної характеристики таких осіб були: вживання психоактивних речовин – 35%; образливе ставлення до оточуючих, провокування конфліктів, сварок – 26,3%; інша аморальна поведінка – 20,2%; порушення трудової (навчальної) дисципліни – 8%; пасивне ставлення до роботи (навчання) – 6,7 %; зневажливе ставлення до оточуючих – 3,8%.

У ході нашого дослідження було встановлено, що винні особи до вчинення злочинів проти життя та здоров'я ставились до дітей: задовільно – 33,5%; байдуже – 26,9%; агресивно – 15,7%; добре – 7,6% і в 16,3% не було встановлено даних. Риси характеру, які виявились під час вчинення злочину: грубість – 37%, жорстокість – 36,2%, зверхність – 9,7%, цинізм – 7%, самолюбивість – 5,5%, мстивість та хитрість – по 2% відповідно та страх – 0,6%.

Також у результаті аналізу кримінальних проваджень у справах проти життя та здоров'я дітей було встановлено, що після вчинення злочину 44,8% розкаялись у вчиненому, 37,3% виправдовували злочин, 5,9% переховувались від слідства та суду, 5,7% перешкоджали розкриттю злочину (надавали неправдиві свідчення, заперечували скоєне та примушували до цього інших осіб), 3,4% з'явилися з повинною, 2,2% вживали заходів для приховування злочину, 0,7% висловлювали наміри продовжити злочинну діяльність, погрожували помстою за викриття.

Отже детальний аналіз кримінологічної характеристики особистості злочинця, який вчиняє злочин проти життя та здоров'я дитини в сім'ї, дає змогу сформуванню такого портрету: в основному ці злочини вчиняють особи чоловічої статі – 72,1% (з них 54,5% – рідний батько), вікової групи 30–49 років (81,3%), які мешкають у сільській місцевості (57,4%), мають повну загальну середню освіту (44,7%), перебувають у незареєстрованому (фактичному) шлюбі (40,7%). Особи, які вчинили такі злочини, найчастіше мешкали в родині з дружиною

(чоловіком) і рідними дітьми – 35%, переважна більшість осіб не займалася суспільно корисною працею, тобто 52% осіб не працювали і не вчилися без поважних причин, з них 50,4% мали тимчасові заробітки. Серед працевлаштованих осіб найбільше було зайнятих у сфері сільського господарства – 12,3%.

Описаним особам притаманні такі морально-психологічні риси: егоцентризм, прагнення до самоствердження за рахунок інших, підозрілість, нестійкість до стресів, підвищена конфліктність, агресивність, роздратованість (особливо через деякі форми поведінки дітей, наприклад, неслухняність, плач тощо), неадекватність, безвідповідальність. Крім того, досить часто такі особи не мають емоційного зв'язку з дитиною, що призводить до непорозумінь та конфліктів, а також є прихильниками фізичних покарань дітей, виправдовуючи їх користь, а іноді й необхідність.

2.3. Віктимологічна характеристика дітей, які потерпіли від злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї

Важливим елементом при вивченні злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, є кримінологічна характеристика жертви злочину. Оскільки завдяки цьому можна більш повно та широко дослідити їх детермінацію та в результаті розробити й запропонувати конкретні запобіжні заходи, спрямовані на зменшення кількості та недопущення нових випадків вчинення таких злочинів щодо дітей.

Слід відзначити, що в науковій літературі тривалий час точаться дискусії щодо визначення та співвідношення понять «жертва», «потерпілий», «постраждалий» [91; 107]. Поняття «жертва» жодного разу не використовується в КПК України, в КК України використовується лише двічі в ст. 297 «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» в ч. 2 і 3,

позначаючи «жертв нацистських переслідувань». Це поняття є суто кримінологічним терміном, який є значно ширшим, ніж поняття «потерпілий». Жертва має значно більше ознак та характеристик, що дає можливість комплексно її дослідити.

Визначення ж терміна «потерпілий» законодавець надав у детермінованому (обумовленому) кримінальним законом процедурному законодавстві – кримінальному процесуальному кодексі [107, с. 14]. Відповідно до ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [129].

Вважаємо, що керуватись процесуальним визначенням «потерпіла особа» при реалізації кримінально-правових норм не є виправданим, оскільки в кримінально-процесуальному розумінні потерпілою визнається особа (у т. ч. із вищезазначеними ознаками, передбаченими ст. 55 КПК), щодо якої винесена уповноваженим органом відповідна постанова, а в кримінальному праві потерпілою визнається особа, незалежно від того, винесена така постанова чи ні [39, с. 17].

Також у теорії кримінального права виокремлюють ще «спеціального потерпілого». Коли ж, згідно із законом, потерпіла особа характеризується певними ознаками, можна вести мову про «спеціального» потерпілого, наявність якого впливає на кваліфікацію діяння, а отже, має кримінально-правове значення [4, с. 77]. Серед злочинів проти життя та здоров'я дітей, які вчиняються на ґрунті сімейних відносин і де є спеціальний потерпілий, – умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України).

Що стосується поняття «постраждалий», то його процесуальний статус чітко не окреслено, оскільки у нормативно-правових актах немає чіткого й зрозумілого його визначення. Хоча в ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» й наведено визначення особи, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала особа), під якою

розуміється особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі [216], проте це визначення не є зрозумілим і не дає чіткого розуміння статусу таких осіб. Також виникає питання про тотожність або ж відмінність понять «постраждалий» і «потерпілий».

Вважаємо, що необхідно дослідити етимологію цих понять. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «постраждати» пояснюють як «зазнати страждання, неприємностей, матеріальних збитків, фізичної травми тощо; зазнати ушкодження внаслідок чого-небудь»; «потерпати» - це відчувати страх перед ким-, чим-небудь; боятися; терпіти злидні, нестатки, жити в нужді; тяжко бідувати. Дуже страждати, мучитися (від холоду, голоду, спраги тощо [52, с. 1084–1085, 1088]. У словнику В. Даля «постраждати» визначено як зазнати образи, збитків; «потерпіти» - зазнати на собі, випробувати і витримати, винести тягар, лихо; наразитись, потрапити в біду [83, с. 346, 355]. У словнику Н. Шведової «потерпіти» - це виявити терпіння протягом деякого часу; «постраждати» - відчувати страждання; піддаватись будь-чому неприємному, зазнати збитків, шкоди від чого-небудь [180, с. 524, 709].

Тож вказані поняття фактично ототожнюються. Проте є вчені, які пропонують розмежовувати поняття «постраждалий» і «потерпілий». Зокрема, В. Т. Дзюба пропонує постраждалими визнавати осіб, яким заподіяна шкода як опосередкованим суб'єктам кримінально-правових відносин [91, с. 194–195]. Вчений дає власне визначення постраждалого, під яким розуміє фізичну або юридичну особу, а також сукупність фізичних осіб (пасажири, шахтарі, робітники, населення, релігійна, расова, етнічна група, нація або суспільство в цілому), яким внаслідок явища, події або вчинку, у якому вбачаються/не вбачаються ознаки кримінально-правового посягання, заподіяно тяжкі наслідки морального, фізичного, майнового характеру або вони спричинили катастрофу [91, с. 195]. Імовірно, існує необхідність уточнити характер наслідків, адже прив'язка визначення потерпілого до настання саме тяжких наслідків певним чином звужує це поняття. Мова має йти про заподіяння істотної шкоди таким

особам як іманентну ознаку злочину, виходячи з тлумачення змісту ч. 1 та ч. 2 ст. 11 КК.

У зв'язку з цим пропонуємо визначати постраждалих як фізичних або юридичних осіб, яким внаслідок явища, події або вчинку, у якому не вбачаються ознаки кримінально-правового посягання, було заподіяно істотну шкоду (наслідки морального, фізичного, майнового характеру) або вони спричинили катастрофу. Тобто постраждалі – це особи, яким заподіяна шкода (фізична, моральна, матеріальна) явищем, подією тощо, які не мають кримінально-правового характеру. Якщо заподіяна шкода була спричинена в результаті вчинення злочину, то осіб, яким вона була заподіяна, необхідно визнавати потерпілими. Відповідно, діти, які потерпіли від домашнього насильства, мають бути визнані потерпілими, а не постраждалими; особи, які потерпіли від наслідків Чорнобильської катастрофи, – це потерпілі, а не постраждалі особи, оскільки катастрофа була спричинена в результаті злочинного діяння.

У ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» також визначено дитину, яка постраждала від домашнього насильства (постраждала дитина), - це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства [216]. Таким чином, до потерпілих дітей, які зазнали сімейного насильства, прирівняні й діти – свідки такого насильства, що є позитивною ініціативою, оскільки в наукових працях багатьох вчених порушувалось питання негативного впливу на психіку дітей, які ставали свідками вчинення насильства в сім'ї [23, с. 62–63].

Дослідники вважають цей досвід не менш травматичним за безпосереднє переживання насильства. Втім впливу сімейного насильства на дітей, які є постійними його свідками, але не зазнають зловживань з боку батьків, приділяють значно менше уваги. Розрахунки дослідників демонструють, що кожного року близько 10 млн дітей стають свідками насильства у себе вдома, але громадська увага сфокусована здебільшого на дітях, які стали

безпосередніми жертвами насильства з боку батьків, піклувальників та інших родичів [195, с. 119].

Діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід до власного життя. Така сім'я виховує для суспільства потенційного агресора чи жертву – людину, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а за «необхідності» й бити [124, с. 53]. Діти, що стали свідками насильства в сім'ї, виявляють такі самі симптоми, що й діти, які піддалися фізичному насильству [64, с. 28].

Діти неоднаково реагують у різному віці, але на всіх дітей, навіть немовлят та дітей молодшого віку, впливає те, що вони є свідками насильства. Симптоми варіюють з віком та залежно від особистості дитини, але можна назвати спільні реакції, які можуть мати діти: проблеми зі сном, поганий апетит, біль у животі, головний біль, нічні жахи і нетримання сечі; полохливість та поганий настрій; проблеми з концентрацією уваги; проблеми з успішністю у навчанні; проблеми з поведінкою у школі; порушення у спілкуванні з однолітками; втеча з місця проживання; вживання наркотиків чи алкоголю тощо [248, с. 284].

Будь-яка сім'я має бути так званою фортецею, у якій кожна дитина повинна відчувати себе в безпеці, однак оселя, де є сімейне насильство (свідками якого їм доводиться бути), стає непередбачуваним і небезпечним місцем. Діти не знають, що їх очікує вдома, коли наступного разу буде застосоване насильство, як наслідок – діти звикають до такого способу життя, до постійних стресів, жити в страху, вони відчують свою безпорадність, звикають бути байдужими, впертими, безкомпромісними та в результаті самим бути агресорами і вчиняти насильницькі дії (у т. ч. й у сфері сімейних відносин). Також спостереження дітьми за насильством між дорослими членами сім'ї може призвести до того, що такі діти не уявляють іншої моделі поведінки в родині і сприймають її як належне, дитина хибно уявляє, що якщо б'ють – значить люблять і, як наслідок, виростає потенційний агресор або жертва сімейного насильства.

Разом з тим необхідно констатувати, що офіційна статистика не відображає кількість дітей, які стали свідками злочинів, що вчиняються в сім'ї. Це при тому, що така статистична форма існує (зокрема, у Міністерстві соціальної політики України), однак у ній наведені нульові показники. Звісно, це не відображає реальний стан справ, оскільки аналіз судової практики засвідчив, що в 76% випадків злочини проти життя та здоров'я щодо дорослих членів або щодо інших дітей, які вчиняються в сім'ї, відбувається в присутності дітей. Вважаємо це суттєвою перепорою на шляху запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті сімейних відносин (у тому числі щодо дітей), а також щодо надання допомоги дітям, які стали свідками вчинення таких злочинів, яку слід обов'язково усунути.

Також у кримінології існує таке поняття, як «віктимна поведінка», під якою розуміють поведінку, при якій жертва певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи несвідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, нехтуючи запобіжними заходами [140, с. 125]. Слід зауважити, що Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» спочатку включав поняття «віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї», яке було визначено як поведінку потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї [224]. Однак у 2008 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» [203] його було вилучено. Вважаємо, що такі зміни були позитивними, оскільки (виходячи з тексту визначення), частина вини сімейного насильника перекладалась на потерпілого.

У чинному Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» відсутнє таке поняття, як «віктимна поведінка». Ми переконані, що коли йдеться про дітей – жертв насильства в сім'ї, то в жодному разі не можна говорити про віктимну поведінку. Як засвідчили наші дослідження, якщо діти й поведуть себе «негідно», агресивно і т. д., в цьому є вина батьків або осіб, що їх замінюють, які неналежним чином виховують дітей, не забезпечують їх турботою, любов'ю, відсутні довірливі стосунки тощо, і, зрештою, вся

відповідальність за вчинення насильства щодо дітей має покладатись виключно на дорослих, оскільки, по-перше, саме вони є суб'єктами злочину, які усвідомлюють суспільно небезпечний характер вчинюваного діяння та керують ними; по-друге, саме батьки або особи, які їх замінюють, при вихованні дітей впливають на формування дитячої свідомості, моральних засад, інтелекту та майбутньої поведінки.

Якщо говорити про статистичну інформацію щодо кількості дітей, які є потерпілими від насильства в сім'ї, то офіційні джерела (Генеральна прокуратура України) надають загальну кількість малолітніх та неповнолітніх потерпілих від насильства в сім'ї, яка охоплює всі види насильства (Додаток Д).

Офіційна статистика не містить диференційованих даних щодо вікових особливостей дітей – жертв насильства в сім'ї залежно від його форми: фізичне, психічне, сексуальне й економічне. Вважаємо це суттєвим недоліком ведення офіційних даних, що ускладнює розроблення ефективних заходів запобігання насильству в сім'ї, оскільки залежно від віку потерпілих та виду насильства мають вживатись різні заходи. Відтак встановити точну кількість дітей, потерпілих від злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї, за прямими показниками вкрай важко, оскільки уповноважені органи такий облік не ведуть.

На основі доступних емпіричних даних зроблено висновок, що в період за 2013–2017 рр. середній показник потерпілих від насильства в сім'ї становив: щодо неповнолітніх – 33,8%, щодо малолітніх – 66,2% [218]. Тобто малолітні вдвічі частіше ставали жертвами насильства в сім'ї. Це пояснюється тим, що внаслідок свого психічного і фізичного розвитку малолітні є однією із найвразливіших категорій потерпілих осіб, які не здатні вжити заходів щодо самозбереження або самозахисту (наприклад, втекти від кривдника).

За неофіційною статистикою, понад 3 млн дітей в Україні щороку стають свідками й жертвами домашнього насильства. Більшість із них зазнає важких психологічних травм, замикається в собі, виявляє схильність до суїциду,

страждає від заниженої самооцінки [306, с. 39]. За даними Громадської організації «Ла Страда-Україна», за 9 місяців 2017 р. на «гарячу лінію» від дітей, які постраждали від насильства у власній сім'ї, надійшло 2 тис. 172 дзвінки. Це вдвічі більше, ніж у попередньому 2016 р. - 1 тис. 187 дзвінків. [90]. Це дає змогу стверджувати, що кількість дітей – жертв насильства в сім'ї (у тому числі фізичного і психічного) є значно більшою, ніж та, яка відображена в офіційній статистиці.

Крім того, насильство в сім'ї є однією з причин втечі дітей з дому. Практично всі бездомні діти – жертви домашнього насильства: психологічного, фізичного та сексуального. Саме від наруги або для припинення насильства діти втікають на вулицю [166, с. 13].

Необхідно констатувати, що неможливо встановити точну кількість дітей-утікачів, які стають безпритульними, «дітьми вулиці». Однак, на підставі даних про кількість дітей, яких оголошено в державний розшук та розшуканих безвісно зниклих дітей, можна вже зробити певні висновки про реальний стан речей і про нагальність цієї проблеми. Так, у період з 2013 р. до 2017 р. в державний розшук було оголошено 4674 дитини, з них розшукано 4511 дітей (Додаток Д), тобто 96,5% дітей, які безвісно зникли [145; 146].

З одного боку, це добре, оскільки такі дані свідчать про якісну роботу працівників правоохоронних органів, а також про те, що багато дітей повернулись у родини. З іншого боку, велика кількість «дітей вулиці» сигналізує про численні проблеми в державі (у тому числі й проблему насильства в сім'ї, від якої діти намагаються втекти), що потребує негайного вирішення.

З цього приводу В. В. Шаблистий слушно зауважив, що в Україні є така актуальна проблема, як стрімке зростання бродяжництва та дитячої безпритульності. Категорія таких дітей дедалі частіше стає і жертвами, і злочинцями одночасно. Завдяки способу свого життя для них стає нормою вчинення злочинів проти власності, основу яких становлять крадіжки, дівчата

втягуються у проституцію як з власної ініціативи, так і примусово, яка, у свою чергу, перебуває в тісному взаємозв'язку з торгівлею людьми [294, с. 230].

Стосовно ступеня спорідненості дітей, потерпілих від дій дорослих у сім'ї, результатами нашого дослідження було встановлено, що 65,3% злочинів було вчинено щодо рідних дітей, 34,7% - щодо нерідних дітей (усиновлені діти та діти, над якими встановлено опіку чи піклування). Більш повні показники свідчать про таке: 40% злочинів вчинено щодо однієї рідної дитини (за наявності 2 і більше дітей); 23% - щодо єдиної в сім'ї дитини (рідної, нерідної); 20,3% - щодо однієї нерідної дитини (за наявності 2 і більше); 12% - щодо всіх рідних дітей (якщо їх декілька); 4,2% - щодо всіх нерідних дітей; 0,5% - щодо дітей, над якими тільки-но було встановлено опіку або піклування.

Отже, найчастіше злочини вчиняються щодо рідних дітей, що пояснюється егоїстичним сприйняттям дитини як особистої власності і невизнанням за нею будь-яких прав, інтересів та відсутністю шанобливого ставлення до неї як до особистості або ж досить часто – через неправильне розуміння батьками допустимих методів виховання.

Високий рівень латентності цієї категорії злочинів підтверджується і такими непрямими показниками, як результати анкетування учнів 9–11-х класів загальноосвітніх шкіл Київської, Житомирської, Сумської та Хмельницької областей. Так, 14% респондентів вказали, що стосовно них вчинялось фізичне насильство, щодо 26% - психічне насильство. В основному таке насильство вчиняв рідний батько (36%); у 25% вчиняла мати; 12% вказали, що вчиняв вітчим; у 8% випадків – співмешканець матері; найменше – дід, баба та старші брат/сестра (5% і по 4% відповідно). Однак, відповідаючи на запитання «Чи вважаєте Ви себе жертвою насильства в сім'ї?», лише 1% відповів позитивно. Такий результат дає змогу зробити висновок, що, незважаючи на те, що діти потерпають від насильницьких дій, потерпілими себе не вважають, тому такі випадки залишаються латентними, без належної правової оцінки. Також не всі діти розуміють, що приниження, словесні образи є психічним насильством, адже тільки 26% респондентів відповіли позитивно на це запитання.

Характерно, що, відчуваючи на собі таку поведінку батьків, вони не пов'язують її саме з психічним насильством у сім'ї, вважаючи хоча й неприємним, проте допустимим (прийнятним у будь-якій сім'ї) методом виховання. Судячи з анкет, причинами застосування насильства переважно були: погані оцінки в школі – 26%; погана поведінка – 23%; невчасне повернення з прогулянки – 20%; не прибрано в кімнаті (квартирі, будинку) – 18%; прогули уроків – 13% (Додаток 3).

Жертвами злочинів проти життя та здоров'я в сім'ї можуть бути представники обох статей. Так, у 59% випадках злочини було вчинено щодо хлопчиків, у 41% випадках – щодо дівчаток.

Щодо вікових особливостей потерпілих осіб від злочинів проти життя та здоров'я, які були вчинені в сім'ї, то, як раніше вже було зазначено, вдвічі частіше ними ставали малолітні особи (тобто діти, які не досягли 14 років). Основними причинами того, чому малолітні частіше ставали жертвами цих злочинів є їхня безпорадність, неможливість чинити опір, нерозуміння того, що з ними відбувається, або помилкова оцінка фізичного насильства як «справедливого» покарання за їхню поведінку тощо. Тому внаслідок свого психічного і фізичного розвитку малолітні особи мають підвищену віктимність, порівняно з неповнолітніми.

Для характеристики дітей – жертв злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї, нами буде використана періодизація психічного розвитку дітей, запропонована В.Я. Рибальською:

1. Грудний вік (немовля від народження до одного року).
2. Раннє дитинство (від одного року до трьох).
3. Дошкільний вік (від трьох до семи років).
4. Молодший шкільний вік (від семи до одинадцяти років).
5. Середній шкільний (старший підлітковий) вік (від одинадцяти до п'ятнадцяти років).
6. Старший шкільний вік (від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років) [233, с. 9–10].

Якщо говорити про немовлят (діти віком до 1 року), то злочини проти життя та здоров'я вчиняються щодо них у зв'язку з їхньою неспокійною поведінкою (через адаптацію до умов зовнішнього середовища, прорізування зубів тощо); з тим, що ці діти можуть бути небажаними, які народились в результаті небажаної вагітності. Як свідчать дослідження І. С. Семенюк, 80,6% жінок, які вчинили вбивство новонароджених дітей (ст. 117 КК України), приховували свою вагітність, а 97% не перебували на обліку через вагітність [242, с. 127]. Тобто є всі підстави вважати, що для жінок, які не ставали на облік через вагітність і приховували свій стан від оточуючих, дитина була не бажаною, а це достатньо високий відсоток.

Так, Ковельським міськрайонним судом Волинської області було визнано винною жінку у вчиненні кримінального правопорушення (злочину), передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України. Як було встановлено, 05 червня 2017 р. близько 03 години 3, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та будучи роздратованою через плач дитини, взяла свого 10-місячного сина на руки з візка та винесла на подвір'я, де кілька разів умисно вдарила дитину об землю, кинувши його з усієї сили головою та тілом до низу. Потім піднімала та знову кидала дитину, поки той не замовк. Після чого поклала сина у візок та пішла спати. Зранку виявила, що тіло дитини холодне та закам'яніле. Роздягнувши дитину, втопила тіло в криниці.

В суді жінка зізналась, що била сина по голові, обличчю та по інших частинах тіла, коли той плакав. Вона не бажала займатись вихованням та утриманням дитини, оскільки її дратувало те, що дитина потребує догляду, плаче [55].

При вчиненні злочинів проти життя та здоров'я дітей дошкільного та молодшого шкільного віку велику роль відіграють їх вікові особливості. Як слушно зазначила Ю. В. Зирянова, у цьому віці дитині властиво виявляти наполегливість, впертість і негативізм («Я сам», «Не буду», «Не хочу» та інші форми вираження її волі), спрямовані насамперед проти близьких – дорослих; діти цього віку відрізняються примхливістю, прагнучи до пізнання

навколишнього світу, вони можуть ламати, пошкоджувати будь-які предмети [102, с. 138]. Ці обставини можуть спровокувати вчинення насильства щодо дітей, причому в цьому віці діти не завжди можуть відрізнити покарання від насильства, зрозуміти, що вчиняється злочин щодо них, не можуть чинити опір або іншим способом захистити себе (наприклад, звернутись за допомогою до сторонніх осіб).

Дітям середнього шкільного віку властиві максималізм, агресивність, прагнення бути дорослими, конфліктність. Дорослим не завжди вистачає знань і терпіння адекватно відреагувати на впертість, агресивність, протестну поведінку та інші емоційно-психологічні прояви, притаманні підлітковому віку, що може призвести до вчинення насильства щодо них.

Старший шкільний вік є межею відносного завершення формування фізичної, психологічної та громадянської зрілості особи, оскільки цей процес триває від народження і до смерті людини [139, с. 27].

Хоча в цьому віці діти в основному здатні зрозуміти, що вчиняється насильство щодо них та за певних умов чинити опір, проте через нестійкість психіки, надмірну емоційність, конфліктність, егоцентризм вони не завжди здатні критично оцінити ситуацію, що склалася, легко піддаються імпульсивним діям (зокрема, самоушкодженням та самогубствам). Батьки або особи, що їх замінюють, можуть вчиняти злочини щодо цієї вікової групи через певні розчарування, викликані тим, що дитина не виправдала їхні очікування (наприклад, у навчанні, виборі майбутньої професії тощо); через невміння або небажання вирішити конфлікт цивілізованим способом.

Наслідки вчинення фізичного та психічного насильства щодо дітей, яке посягає на їх життя та здоров'я, можуть бути найрізноманітнішими. Так, багато дослідників зазначають, що виховання дитини в умовах психічного і фізичного насильства призводить до деформації особистості. Злісна, недобррозичлива обстановка формує низьку самооцінку, що ґрунтується на ставленні до неї батьків та інших дорослих. Підліток, до якого застосовують покарання, погрози, фізичне насильство, починає почувати себе небажаним і нелюбимим,

ставиться до себе вороже і з презирством, має глибоке відчуття провини і сорому за своє існування [262, с. 47].

Крім того, небезпечність проблеми насилля та жорстокості полягає в тому, що їхні прояви не лише руйнують гармонію і злагоду між людьми, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Ця проблема ще небезпечна й тим, що від неї страждають діти не лише від насильства щодо них самих, а й спостерігаючи за насильством у своїй сім'ї, суспільстві, а в майбутньому переносять цей негативний досвід у власне життя [114, с. 22]. З цього приводу також слушно зазначав Ю. С. Андреев: «сім'ї, у яких відносини будуються на насильстві, входять до групи ризику, оскільки в такій атмосфері діти стають жертвами насильства або самі піддають насильству своїх близьких» [8, с. 78–79].

Частими наслідками насильства в сім'ї стають психоневрологічні розлади в дітей: безсоння, енурези та енкопрези (недержання калу), нервові тики тощо, а також соматичні захворювання як відповідна реакція на стрес (це, перш за все, серцево-судинні розлади, порушення травлення, астма, алергії та шкірні захворювання). Ознаками скоєного над дитиною насильства та неналежного догляду можуть бути також недостатня вага; затримки в розвитку, анемія, слабкий імунітет; тики, смоктання пальців, розгойдування; недотримання правил особистої гігієни; одяг, що не відповідає погодним умовам та віку дитини; часті звернення до медичних закладів, все більша кількість ушкоджень; брак необхідного лікування; невідповідність ушкоджень поясненням, що їх дає дитина або її батьки чи піклувальники [195, с. 112].

Дітям – жертвам злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї, характерні: агресивність, дратівливість, неслухняність, брехливість, гіперактивність або, навпаки, надмірна пасивність, замкнутість, некомунікабельність, відсутність друзів, наявність тілесних ушкоджень, фізичних вад (каліцтва), затримка розвитку, психічні захворювання або розлади, низька успішність у навчальних закладах, неадекватна реакція на різні ситуації (на дріб'язкову ситуацію – істерика, ридання) тощо.

Вчинення фізичного та психічного насильства в сім'ї щодо дітей може призвести до вчинення ними самогубства або його спроби.

Так, Святошинським районним судом м. Києва було призначено покарання ОСОБИ_2, який є батьком потерпілого, за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 120, ч. 1 ст. 125 КК України, та призначено покарання у вигляді 7 років 1 місяця позбавлення волі, а саме за те, що він довів малолітнього до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з ним поводження, систематичного приниження його людської гідності, та спричинив малолітньому легкі тілесні ушкодження.

Як було встановлено, батько потерпілого (який є раніше судимим) систематично принижував, обзивав нецензурними словами, бив свого малолітнього сина, застосовував жорстокі методи покарання, а саме вимагав, щоб він списував велику кількість учнівських зошитів, вивчав велику кількість віршів до пізньої ночі (за те, що останній приходив зі школи з незадовільними оцінками), стояв у кутку кімнати на колінах та тримав у своїх витягнутих руках важкі речі, у тому числі гантеллю, праску тощо. У випадку невиконання антиморальних вимог батько наносив удари ременем по всіх частинах тіла. На доповнення до вищеписаних покарань, ОСОБА_2 систематично забороняв своєму сину виходити гуляти на вулицю після його повернення зі школи.

За кілька днів до самогубства потерпілий загубив шкільний портфель, боячись покарання, довго не повертався додому, за що був жорстоко побитий батьком та матір'ю. У зв'язку з чим кілька днів не відвідував школу. Не витримавши систематичних знущань, жорстокого поводження, потерпілий задумав вчинити з собою самогубство. На виконання свого наміру малолітній ОСОБА_4 дістав свій учнівський зошит, відірвав з його першої сторінки клаптик паперу, на якому написав записку про те, що він не хоче жити і просить за це пробачення у своїх батьків, і згодом вистрибнув з вікна кімнати квартири, розташованої на 5-му поверсі будинку. У подальшому малолітній хлопчик з діагнозом «перелом обох сідничних кісток, перелом лівої п'ятки» був госпіталізований до Української дитячої спеціалізованої лікарні «ОХМАТДИТ».

Згідно з висновком комплексної психолого-психіатричної експертизи, основною причиною здійснення замаху на самогубство в малолітнього потерпілого стало накопичення негативних емоціональних переживань безвихідності свого становища, неможливості жити так далі в сім'ї, відчуття власної незахищеності і безпорадності в психотравмуючій стресовій ситуації, що стало наслідком жорстокої поведінки з дитиною зі сторони його батька і погоджувальної позиції матері [57].

У цьому випадку мали місце фізичне та психічне насильство, яке вчинялось не лише батьком малолітнього потерпілого, а й матір'ю. Причому таке насильство, що призвело до спроби самогубства дитини, вчинялось систематично протягом тривалого часу. Як було встановлено слідством, спочатку батько добре ставився до сина, а потім, після звільнення з місць позбавлення волі та повторного укладення шлюбу з матір'ю потерпілого, став знущатись та жорстоко карати сина за найменші «провини». На зауваження рідних (діда, баби та дядьків потерпілого) батько й мати агресивно реагували, нецензурно висловлювались та погрожували фізичною розправою. Вважаємо, що в такому випадку родичам необхідно було повідомити уповноваженим органам (службі у справах дітей, поліції) про факти жорстокого поводження з дитиною, оскільки вони неодноразово бачили малолітнього побитим, через що він був змушений не відвідувати школу.

На жаль, багато випадків доведення дітей до самогубства через насильство в сім'ї залишаються поза увагою правоохоронних органів і оцінюються як нещасний випадок. Тобто якби не прощальна записка потерпілого, залишена напередодні, то і цей випадок міг залишитись без кримінально-правової оцінки, оскільки потерпілий і його батьки наполягали на тому, що він сам випадково випав з вікна.

Викликає занепокоєння й кількість самоушкоджень дітей, що увійшла до офіційної статистики. Так, за даними Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України, за останні 5 років (2013–2017 рр.) було зафіксовано 1852 факти суїциду та його спроби (Додаток Д). Це при тому,

що з них 84,3% - серед неповнолітніх, а 16,7% - серед малолітніх, тобто діти віком від 14 до 18 років в п'ять раз частіше вчиняли самогубство або його спробу [143].

Офіційна статистика дає зальну кількість самоушкоджень дітьми, що охоплює, крім випадків доведення до самогубства з причин вчинення насильства в сім'ї, і випадки нерозділеного кохання, конфліктів з однолітками тощо. Тому встановити кількість випадків доведення дітей до самогубства у зв'язку з жорстоким поводженням з ними (включаючи всі види насильства в сім'ї) вкрай складно.

Дані численних досліджень свідчать, що сьогодні в Україні 40% батьків б'ють своїх дітей хоча б зрідка. Більше того, 61,2% дітей в Україні піддаються (як мінімум) одному з видів фізичного чи психологічного насильства, 10% батьків б'ють своїх дітей часто і/або жорстоко [78]. За словами І. Луценко, «щорічно жертвами і свідками домашнього насильства стають 3 млн дітей. Діти принесуть ці проблеми в соціум, адже фактично приречені на роль або жертви, або кривдника». Вона підкреслила, що домашнє насильство провокує інші проблеми, з якими потім стикається суспільство і держава: жебрацтво, проституція, торгівля людьми. На подолання наслідків домашнього насильства держава щорічно витрачає 5 млрд грн [162].

Отже, можна зробити висновок, що найчастіше ці злочини вчинялись щодо рідних дітей – 65,3%, менше – щодо нерідних дітей (усиновлені, над якими встановлено опікунство чи піклування) – 34,7%, що можна пояснити сприйняттям батьками своїх дітей як власності, якою припустимо розпоряджатись на власний розсуд. Більш детальні показники свідчать про таке: 40% злочинів вчинено щодо однієї рідної дитини (за наявності двох і більше дітей); 23% – щодо єдиної в сім'ї дитини (рідної, нерідної); 20,3% – щодо однієї нерідної дитини (за наявності двох і більше); 12% – щодо всіх рідних дітей (якщо їх декілька); 4,2% – щодо всіх нерідних дітей; 0,5% – щодо дітей, над якими тільки-но було встановлено опіку або піклування.

Найчастіше злочини вчиняються щодо рідних дітей, що пояснюється егоїстичним сприйняттям дитини як особистої власності і невизнанням за нею будь-яких прав, інтересів та відсутністю шанобливого ставлення до неї як до особистості або ж досить часто – через неправильне розуміння батьками допустимих методів виховання.

Встановлено, що жертвами цих злочинів майже однаковою мірою можуть бути представники обох статей. Так, у 59% випадках злочини було вчинено щодо хлопчиків, у 41% випадках – щодо дівчаток. Упродовж 2013–2017 рр. середній показник потерпілих від насильства в сім'ї становив: щодо неповнолітніх - 35,5%, щодо малолітніх - 65,4%.

Дітям – жертвам злочинів проти життя та здоров'я, що вчинялися в сім'ї, притаманні: агресивність, дратівливість, неслухняність, брехливість, гіперактивність або, навпаки, надмірна пасивність, замкнутість, некомунікабельність, відсутність друзів, наявність тілесних ушкоджень, фізичних вад (каліцтва), затримка розвитку, розлади психіки та поведінки, низька успішність у навчальних закладах, неадекватна реакція на різні ситуації (на дріб'язкову ситуацію – істерика, ридання) тощо.

Встановлено, що офіційна статистика не відображає кількості дітей, які стали свідками злочинів, що вчиняються в сім'ї. Це при тому, що така статистична форма існує (зокрема, у Міністерстві соціальної політики України), однак у ній наведено нульові показники. Звісно, це не відображає реальний стан справ, оскільки аналіз судової практики засвідчив, що в 76% випадків злочини проти життя та здоров'я щодо дорослих членів або щодо інших дітей в сім'ї вчиняються в присутності дітей. Вважаємо це суттєвою перепоною на шляху запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті сімейних відносин (у тому числі щодо дітей), а також щодо надання допомоги дітям, які стали свідками вчинення таких злочинів, яку необхідно обов'язково усунути.

2.4. Детермінанти злочинів проти життя та здоров'я дитини, що вчиняються в сім'ї

Проблема детермінації злочинності є однією з найважливіших і найскладніших проблем не лише в науці кримінології, а й у практичній діяльності юристів, психологів, соціологів. Як слушно зазначила А. Б. Блага, її важливість зумовлена тим, що встановлення причин злочинності надасть можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з нею. Однак ця проблема до цього часу не знайшла однозначного вирішення у зв'язку зі специфікою вияву детермінації в соціальному середовищі [43, с. 158].

Від з'ясування детермінантів конкретного злочину залежить: встановлення його соціально-правової природи, окремих характеристик особистості злочинця, жертви злочину, розробка запобіжних заходів, а також вирішення інших кримінологічних проблем. Зважаючи на важливість детермінантів злочинності, не можна не погодитись з думкою А. П. Закалюка, що постає завдання максимально обґрунтовано, точно і предметно визначити ті явища, факти, процеси, умови, від яких залежить зумовленість злочинності, насамперед її спричинення [97, с. 183].

Що стосується етимології поняття, то «детермінувати» (від лат. *determinare* - визначати) – означає зумовлювати, прирікати, опосереднювати, викликати [84, с. 120]. Детермінація злочинності - процес спричинення, зумовлення чи реалізації іншого зв'язку певного явища, процесу чи їх сукупності з появою, відтворенням, зміною злочинності або окремим злочином. Криміногенна детермінація, таким чином, визначає залежність злочинності від визначених явищ, процесів. Охарактеризувати детермінацію злочинності (окремого її виду чи злочину) – означає визначити набір факторів, з якими вона пов'язана, та з'ясувати їх роль, вид зв'язку, механізми появи, відтворення, зміни злочинності [184, с. 128].

У сучасній юридичній літературі існують різні поняття, що відображають зміст причинно-наслідкового комплексу: детермінація, причини й умови, фактори злочинності [5, с. 63]. Причиновість є однією з форм детермінації [104, с. 76].

У науковій літературі немає єдиного підходу щодо встановлення детермінант насильства в сім'ї (у тому числі й щодо дітей). Так, деякі вчені (Л. В. Левицька) виділяють загальні та спеціальні групи чинників детермінації [138, с. 14]. Л. В. Крижна пропонує детермінанти злочинів у сфері сімейно-побутових відносин ділити на об'єктивні та суб'єктивні [125, с. 30–31]. Деякі вчені (Т. В. Гончарова, Л. В. Войтова, В. М. Щербина-Прилука), досліджуючи детермінанти насильства в сім'ї, виокремлюють соціальні та психологічні [75, с. 48; 68, с.80; 299, с. 553].

Що стосується рівнів детермінант цих злочинів, то в науковій літературі має місце плуралізм і щодо їх кількості, і щодо назви. О. В. Пономарчук систему детермінант насильства в сім'ї стосовно неповнолітніх поділяє на два рівні: макро- та мікрорівень [200, с. 43], такого підходу до поділу детермінант насильства в сім'ї дотримується й Г. М. Лактіонова [248, с. 10–11].

Здебільшого вчені виокремлюють трирівневу систему детермінант насильства в сім'ї. Так, автори «Методичного посібника для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї» (Г. Ю. Мустафаєв та І. І. Довгаль) причини насильства в сім'ї поділяють на рівні: макросистеми, екзосистеми та мікросистеми [166, с. 64–65]. Б. М. Головкін поділяє систему детермінант умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у сімейно-побутовій сфері, на: макрорівень, мікрорівень та індивідуальний рівень [73, с. 77–78]. На наш погляд, найбільш вдалим, обґрунтованим та всеохоплюючим є поділ чинників насильства в сім'ї на рівні, запропонований А.Б. Благою: макро-, мезо- та мікрорівень [43, с. 160].

Так, на макрорівні (суспільства в цілому) досліджуються соціальні явища і процеси, які мають певне детерміністичне, у тому числі й причинно-наслідкове значення для пояснення того, що їх породжує, визначає, зумовлює

[84, с. 122]. На мезорівні розглядаються криміногенні властивості соціальних груп та інституцій, у які інтегрована особа. Вивчення детермінант мікрорівня дає змогу встановити причини та умови, які тією чи іншою мірою продукують вчинення насильства в сім'ї конкретною особою [43, с. 160]. Виходячи з цього, систему детермінант злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчинені в сім'ї, нами досліджено на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікрорівні.

Детермінанти злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, на макрорівні. Насильство в сім'ї (як і злочинність у цілому) є показником певних негативних тенденцій у суспільстві; його кількість та масштаби залежать від особливостей розвитку економічної, соціальної, культурної сфери держави. Загальновідомо, що повністю викоринити злочинність неможливо, оскільки це явище, яке є незмінним супутником суспільства: скільки існує людство – стільки буде існувати злочинність. Не можна не погодитись з твердженням А. Ткачової про те, що можна по-різному називати злочини (ексцеси, делікти, правопорушення), але не можна викоринити те, що в кожному конкретному випадку є наслідком суперечностей між особою та суспільством, конфліктів між людьми [265, с. 173].

На макрорівні (суспільства в цілому) досліджуються соціальні явища і процеси, які мають певне детерміністське, у тому числі причинно-наслідкове, значення для пояснення того, що їх породжує, визначає, зумовлює [84, с. 122].

Безумовно, соціально-економічні чинники опосередковано або безпосередньо впливають на стан злочинності. Злочинність та соціально-економічні умови в державі пов'язані між собою (чим гірші соціально-економічні умови, тим вищий рівень злочинності в державі). Економічний стан держави впливає на свідомість, поведінку та спосіб життя громадян. В умовах економічної кризи більшість населення насамперед дбає про задоволення елементарних потреб у їжі, одязі, житлі тощо. За таких умов на другий план відходять культурні, духовні цінності, позитивне спілкування між членами сім'ї [20, с. 61].

Згідно з дослідженням рівня життя українців, проведеного ООН, фактично все населення України живе за межею бідності. Відповідно до стандартів ООН, за межею бідності живуть люди, які в день витрачають до \$5. Експерти підраховали, що прожитковий мінімум в Україні - 33,5 грн на день, (\$1,5) [181]. Тобто, згідно з вищеподаними даними, 80% населення України проживає за межею бідності. Дуже слушним є зауваження А. Ткачової про те, що в Україні має місце таке ганебне явище, як бідність людей, які працюють [265, с. 173].

Бідність широких верств населення створює у них комплекс неповноцінності, атмосферу тривоги, невпевненості, пригнічує життєву активність, вбиває віру в соціальну справедливість, занурює у стан фрустрації і безвиході. Усвідомлення безперспективності життя знаходить свою компенсацію у різних видах соціальних девіацій: пияцтві, жебракуванні, дармоїдстві, проституції, безпритульності, криміногенних конфліктах, сімейному насильстві, різних видах протиправної поведінки тощо. Побут таких людей має примітивний, спотворений характер, наповнений різними формами насильства [73, с. 80].

За таких умов погіршується морально-психологічний клімат у сім'ї і батьки, або особи, що їх замінюють, які живуть в постійному напруженні, викликаному економічними проблемами, досить часто «зриваються» на дітях, вчиняючи злочини щодо них.

Слід відзначити, що безробіття також негативно впливає на взаємини в родині (як між дорослими членами, так і між дітьми й дорослими) та може провокувати вчинення злочинів щодо дітей.

За 2017 р. рівень безробіття населення віком 15–70 років у цілому по Україні, порівняно з попереднім роком, збільшився на 0,2% (19,8 тис. осіб) і становив 9,5% економічно активного населення зазначеного віку [94, с. 155].

Необхідно звернути увагу, що за останні 5 років рівень безробіття в цілому по державі підвищився, причому серед чоловіків (порівняно з жіночим)

збільшився суттєво: з 8,1% (2013 р.) до 11,1% (2017 р.), що становив 1 млн 45,4 тис. осіб (табл. 2.3) [93, с. 155–157; 94, с. 155].

Таблиця 2.3

**Безробітне населення України за статтю у період 2013–2017 рр.
(вік 15–70 років, тис. осіб)**

Показники	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Усе населення	1 510,4	1 847,6	1 654,7	1 678,2	1 698,0
<i>рівень безробіття у відсотках</i>	7,3%	9,3%	9,1%	9,3%	9,4%
Чоловіки	879,9	1 138,2	962,5	1 026,2	1 045,4
<i>рівень безробіття чоловіків у відсотках</i>	8,1%	10,8%	10,1%	10,8%	11,1%
Жінки	630,5	709,4	692,2	652,0	652,6
<i>рівень безробіття жінок у відсотках</i>	6,3%	7,5%	8,1%	7,7%	7,7%

Причому відповідний показник по країнах Євросоюзу був нижчий (8,5%), ніж в Україні. Рівень безробіття населення працездатного віку у 4 рази (!) перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого щодо економічно активного населення працездатного віку (у жінок – у 2,9 разу, чоловіків – у 5,6 разу) [93, с. 44].

Звісно, у безробіття є багато факторів, одним із яких є воєнні дії на Сході України. З цього приводу А. М. Бабенко зазначив, що на сьогодні бойові дії на Сході країни зумовлюють додаткове соціально-кримінологічне навантаження на суспільство. Руйнування промисловості та інфраструктури населених пунктів, загибель великої кількості людей призводять не лише до невідворотних соціально-економічних і демографічних втрат, а й породжують купу інших проблем: збідніння населення, міграція мешканців Донбасу до інших регіонів, зростання безробіття, відтік кваліфікованих кадрів за кордон і т. д. У сукупності це породжує зростання соціальної напруженості в суспільстві, негативно впливає на економіку країни і, як наслідок, закладає негативний фон

для подальшого загострення криміногенної обстановки в майбутньому [11, с. 261].

Вищеназвані події вплинули на всі сфери життя, у тому числі й на сімейні відносини. Так, починаючи з 2014 р. рівень життя населення України суттєво знизився, що пов'язано зі зростанням рівня інфляції, суттєвим зменшенням доходів. Усе це не могло не позначитися на матеріальному стані кожної родини.

Крім того, останнім часом нагальною стала проблема насильства в сім'ях військовослужбовців або інших осіб, які перебували в зоні бойових дій, про що свідчать публікації в засобах масової інформації, у тому числі і в мережі Інтернет. Як засвідчує практика, війна не є першопричиною насильства в сім'ї [96], і насильство точно присутнє після війни там, де воно було й до війни, тобто коли для сім'ї це була стала модель поведінки. У тих, хто до війни не вчиняв насильства, після війни в результаті тривалого напруження та стресу, постійного режиму підвищеної пильності, насильство може виявитися як результат втрати самоконтролю, нездатності вчасно опанувати агресію [58].

Відтак надзвичайно важливо вести супровід таких сімей працівниками соціальних служб, щоб запобігти вчиненню злочинів щодо дітей, надавати психологічну допомогу, консультувати не лише військовослужбовців та інших осіб, які перебували в зоні бойових дій, а й членів їх сімей. Досить часто дружини не знають, як правильно себе поводити з чоловіком, і в разі конфлікту між дорослими членами родини часто потерпають діти.

Наразі немає окремих статистичних даних щодо кількості вчиненого насильства в сім'ї цієї категорією осіб і кількості потерпілих дітей від такого насильства. Тому, враховуючи нагальність проблеми, пропонуємо обов'язково відобразити в офіційних статистичних даних інформацію щодо кількості адміністративних правопорушень та злочинів, вчинених військовими та іншими особами, які перебували в зоні бойових дій, пов'язаних з насильством у сім'ї, а також інформацію щодо потерпілих осіб. На підставі такої інформації можна буде проаналізувати кількісні та якісні показники насильства в сім'ї, вчиненого

такими особами, та вжити відповідних заходів з метою запобігання йому та протидії [20, с. 63].

Деякі вчені (наприклад, Б. М. Головкін, А. Б. Блага) наголошують на взаємозв'язку насильства в сім'ї з проблемою невирішеності житлового питання [73, с. 81; 43, с. 161]. Однак, за нашими дослідженнями (проведено анкетування серед співробітників служб у справах дітей), це не впливає на кількість вчинених злочинів проти життя та здоров'я дітей у сфері сімейних відносин, оскільки в більшості випадків вчинення такого насильства особи мали задовільні житлові умови: 63,7% жили у власному будинку, 16,8% - в орендованому житловому приміщенні, 14,8% - в окремій квартирі і лише 2,9% проживали в гуртожитку та 1,8% - у комунальній квартирі.

Наступним фактором злочинів проти життя та здоров'я дітей є вчинення їх у стані сп'яніння (алкогольного, наркотичного, токсичного). Деякі вчені (Б. М. Головкін, А. Б. Блага, В. В. Вітвіцька) [73, с. 82–83; 43, с. 165; 64, с. 47] досліджували лише стан алкогольного сп'яніння як один із факторів вчинення насильства в сім'ї, залишаючи поза увагою інші види сп'яніння – наркотичне й токсичне.

Слід відзначити, що зазвичай особи, перебуваючи в стані сп'яніння, є агресивнішими, некерованими, більшою мірою схильними до вчинення насильства щодо дітей. Особливістю наркотичного сп'яніння є те, що після такого стану агресивність не зникає, оскільки під впливом так званої «ломки» особи здатні на вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, середня кількість осіб, хворих на хронічний алкоголізм, які перебували на обліку в медичних закладах у 2013–2017 рр., становила 490,8 тис. осіб; хворих на наркоманію – 67,5 тис. осіб; хворих на токсикоманію – 1,4 тис. осіб (Додаток Е) [155; 159].

Водночас велика кількість осіб, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин, з різних причин не стоїть на обліку в медичних закладах, тому реальні показники значно вищі, ніж ті, які наведені в офіційній статистиці.

Ця проблема для України з кожним роком дедалі поглиблюється. Причин цього може бути багато: економічна криза в державі, безробіття, легкодоступність наркотичних та інших одурманюючих речовин, пропаганда вживання алкогольних напоїв тощо. Щоб відволіктися від буденних проблем та негараздів, «розслабитися», люди (переважно чоловіки) вживають алкогольні напої та психоактивні речовини, однак після такого розслаблення в багатьох із них одразу ж з'являється бажання «зайнятись вихованням дітей» або «зігнати злість» на найменш захищених членах сім'ї – на дітях.

На запитання, якою мірою впливає стан сп'яніння на вчинення сімейних злочинів щодо дітей, співробітники служб у справах дітей відповіли, що це один із основних факторів (88,4%) і лише 12,6% відзначили, що впливає несуттєво (Додаток И).

Не останню роль серед детермінантів злочинів, що розглядаються, відіграють культурно-виховні (моральні) фактори. Необхідно констатувати, що останнім часом держава неналежним чином здійснює цей напрям своєї діяльності. Ми цілком погоджуємось з думкою А. М. Бабенка, що держава і суспільство самоусунулися від визначення й відстоювання головних моральних цінностей. На сьогодні в Україні відсутня чітко визначена національна ідея, зруйновано систему національного і патріотичного виховання молоді. У свідомості великої частини населення в регіонах простежується зміна пріоритету цінностей. У переважній більшості громадян країни перше місце посідає особиста вигода, а суспільні інтереси стають другорядними. Люди прагнуть до збагачення будь-якими засобами, тоді як освіта, наука і культура знецінюються. Змінилися стереотипи мислення, погляди, спосіб життя, ставлення до праці. У суспільстві поширюється синдром споживацького ставлення до життя [11, с. 283].

У результаті зниження рівня культури (морально-етичних засад) такі риси, як нестриманість, агресивність, насильницький спосіб вирішення окремих питань, конфліктів, стає нормою поведінки як між дорослими членами сім'ї, так і щодо дітей. Тому на загальнодержавному рівні (у тому числі із залученням

Міністерства культури України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України та інших органів виконавчої влади) необхідно вдосконалювати цей вид діяльності з метою підвищення загальнокультурного рівня населення, формування стійких позитивних моральних якостей, що в подальшому сприятиме поліпшенню мікроклімату в сім'ях, більш терпимому ставленню до дітей та вихованню їх без фізичного й психічного насильства.

Досліджуючи *детермінанти злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї на мезорівні*, виходимо з того, що сім'я є одним із найважливіших інститутів суспільства, де знаходять висвітлення всі основні досягнення, труднощі й суперечності громадського життя. Водночас сім'я сама активно впливає на життя суспільства, їй належить вирішальна роль у процесі відтворення людського життя, продовженні людського роду [171, с. 6].

Сім'я є тією інстанцією, де задовольняється ціла низка потреб (зокрема фізичних, психологічних), де відбувається становлення дитини як соціальної істоти, за умови, що там наявні спокій, моральна підтримка, захищеність, безпека, емоційний комфорт тощо. Проте для багатьох така сім'я і форма поведінки її членів є недосяжною мрією, оскільки досить часто до дітей застосовуються некоректні методи виховання, фізичне та психічне насильство. Діагностика сім'ї, у якій застосовується насильство щодо дітей, передбачає поглиблену оцінку внутрішньосімейних відносин між всіма членами сімейної групи [85, с. 20]. Дослідження злочинів проти життя та здоров'я, які вчиняються в сім'ї, дало змогу класифікувати сім'ї, де було вчинено злочини щодо дітей, таким чином:

1. Сім'ї, у яких застосовують недопустимі методи виховання

Не можна не погодитись з думкою В. В. Вітвіцької, що основним витокom насильства є пережитки свідомості та педагогічне безкультур'я багатьох сучасних батьків [64, с. 46]. Так, усе частіше можна почути слова: «моя дитина, що хочу – те й роблю» [305, с. 163]. Багато батьків або осіб, що їх замінюють, застосовують у процесі виховання дітей фізичне або психічне насильство з

метою демонстрації та закріплення свого авторитету і влади над ними, підняття самооцінки тощо.

Деякі батьки глибоко переконані в необхідності та ефективності застосування фізичного насильства, без якого неможливий процес виховання, дисциплінування та покарання дітей. Як стверджує Т. В. Гончарова, до сьогодні фізичні покарання розглядають як гарний спосіб педагогічного впливу на «неслухняну дитину» [75, с. 49].

Вчені наголошують, що проблема насильства в сім'ї щодо дітей криється в культурі та в менталітеті окремих народів, для яких є характерним терпиме ставлення до насильства і жорстокого поводження [100, с. 30]. Витоки такого ставлення до дітей історично зумовлені, оскільки раніше діти взагалі сприймалися як власність їх батьків, з якими дозволено було будь-що робити (у тому числі й позбавити життя).

Досліджуючи фізичне насильство, яке чинять батьки щодо дітей на ґрунті сімейних відносин, Ю. Л. Приколотіна проаналізувала громадську думку, що свідчить про суперечливу ситуацію – одночасне існування у свідомості населення двох протилежних стереотипів практично однієї кількості ваги: визнання застосування фізичної сили до дитини з метою виховання (фізичного покарання) у деяких випадках необхідним заходом впливу та водночас відмови від такої практики [201, с. 14].

Хоча і чинне законодавство України забороняє застосовувати фізичне покарання до дітей, а також інші види покарань, які принижують людську гідність дитини (зокрема, це передбачено ч. 7 ст. 150 СК України), проте батьки або особи, що їх замінюють, нехтують такою заборонаю і нерідко можна стати свідком, коли дитину публічно (наприклад, на дитячому майданчику) «фізично карають» за якусь провину. Причому зазвичай свідки цього покарання абсолютно спокійно і терпимо сприймають такий вплив на поведінку дитини.

Також необхідно змінювати терпиме, а іноді й схвальне ставлення оточуючих до застосування насильства як методу виховання шляхом інформування про негативні наслідки насильства до дітей, пропагування

«позитивного» й відповідального батьківства (тобто виховання дітей без застосування насильства) тощо.

2. Сім'ї, у яких нехтують потребами дітей

У таких сім'ях не забезпечуються елементарні фізичні потреби дітей (у харчуванні, одязі), а також не надається емоційна підтримка, умови для інтелектуального розвитку (навчання). Одним із наслідків такого нехтування є залишення дітей на тривалий час без нагляду, в основному йдеться про малолітніх, які внаслідок свого віку не здатні вжити заходів до самозбереження (переважно дії таких осіб кваліфікувалися за ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці»).

Причому рівень достатку таких сімей може бути різним: таке байдуже ставлення до дітей має місце в сім'ях як з високим, так і з низьким рівнями достатку. Різниця полягає в тому, що в забезпечених сім'ях фізичні потреби дітей задовольняються, однак наявні емоційна байдужість та відчуженість батьків і дітей. Діти існують самі по собі, батьки вихованням дітей практично не займаються, оскільки увесь свій час витрачають на матеріальне забезпечення родини. У сім'ях з низьким рівнем достатку не задовольняються потреби дітей на всіх рівнях. Об'єднує такі сім'ї факт насильства, яке застосовується до дітей за найменшої причини: щоб затвердити «авторитет» батьків, для профілактики «поганої поведінки» тощо.

3. Сім'ї з негативними (хворобливими) залежностями (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, ігрова залежність тощо)

Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія та ігрова (від азартних ігор, комп'ютерна й Інтернет) залежності є не лише загальнодержавною бідною, а й також проблемою інституту сім'ї. Оскільки питання стоїть не лише про деградацію та самознищення населення України, а й про фактори, які безпосередньо сприяють вчиненню насильства в сім'ї щодо дітей, оскільки особи, які мають вказані негативні залежності, є агресивними, дратівливими, неадекватними, жорстокими, у них знижується рівень самоконтролю і т. д.

Вчені, які досліджували проблему комп'ютерної та Інтернет-залежності, порівнюють їх з алкогольною та наркотичною залежністю, оскільки, як і початківці наркомани чи алкоголіки, Інтернет-залежні люди впевнені, що в будь-який момент можуть відмовитися від звички проводити час у віртуальному світі. Однак це не завжди так. Інтернет-залежність – це радість, ейфорія, відсутність контролю над часом під час перебування в Мережі, а за відсутності можливості потрапити у віртуальну реальність – пригніченість, порожнеча і депресія. Це може супроводжуватися соматичними порушеннями – різью і сухістю в очах, болем у спині та ліктях. Іншими наслідками Інтернет-залежності можуть стати зміни в характері, ігнорування домашніх обов'язків і загальна байдужість [172, с. 295].

У результаті такої залежності батьки ігнорують дітей, не приділяють їм належної уваги, а у випадках, коли їхні ігрові бажання не задовольняються, виявляють агресію і можуть вчиняти насильство щодо дітей. Також наслідком ігрової залежності є матеріальне неблагополуччя таких сімей, оскільки залежні особи здебільшого ведуть паразитарний спосіб життя, проводячи весь свій час за «улюбленим заняттям» або витрачаючи кошти на задоволення ігрових бажань. Як наслідок, діти страждають не лише від психічного та фізичного насильства, а й від економічного.

4. Сім'ї, члени яких мають розлади психіки та поведінки

Психічне здоров'я має першочергове значення для особистого благополуччя, підтримки здорових сімейних відносин і здатності кожної окремої людини зробити внесок в життя суспільства. Фізичне здоров'я неможливе без психічного здоров'я. Згідно зі статистикою, в Україні 1,2 млн жителів (це більше ніж 3% всього населення) страждає психічними розладами, і цей показник щороку зростає [1].

Зарубіжні дослідження свідчать, що близько 60% батьків дітей, які зазнали жорстокого поводження, мають психічні патології (депресії, тяжкі тривожні розлади, алкоголізм, гострі маячні реакції), а також пережили значну нестачу батьківської любові у дитячому віці; 15% батьків, хоча й не мають

явних психічних розладів, однак все ж таки потребують психологічної допомоги [195, с. 101].

Шизофренія, депресивні захворювання – порушення емоційності, при яких людина не може нормально емоційно контактувати з оточуючими, у тому числі й з дитиною. Психіатричний діагноз не рівноцінний позбавленню батьківських прав, проте такі батьки потребують психологічної і соціальної підтримки [100, с. 44].

Розлади психіки та поведінки самі по собі не є причиною вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей, однак вони сприяють неадекватній поведінці, виникненню таких рис характеру, як жорстокість, агресивність, дратівливість, у таких осіб часто відсутній самоконтроль, а також їх наявність перешкоджає засвоєнню особою правових та моральних правил поведінки.

5. Сім'ї військових та інших осіб, які перебували в зоні бойових дій

Нами окремо було виділено цю групу сімей, оскільки останніми роками (з 2014 р.) проблема насильства в таких сім'ях стала вельми актуальною. Як зазначила координатор інформаційної кампанії проти насильства над жінками учасників АТО «Війна, яка не відпускає» І. Виртосу, «досі в українських ЗМІ про це говорять обережно, балансує між героїзмом і осудом, ще формується загальна позиція, як про це писати. І не дивно. Інформації надто мало, а та, що існує в публічному просторі, - дуже чутлива. Насильство в сім'ях АТО не є «якимось особливим», але є особливо замовчуванним» [63].

Однак проблема полягає в тому, що багато демобілізованих військовослужбовців не можуть адаптуватись до мирного життя, реалізувати себе (наприклад, працевлаштуватись), самостійно впоратись із психічним навантаженням, яке спричинене пережитим у зоні бойових дій, що призводить до напруженості, непорозумінь між членами сім'ї, до сімейних конфліктів – все це в результаті може спричинити вчинення злочинів (у т. ч. й щодо дітей).

6. Сім'ї, які мають вікові особливості батьків (молоді або похилого віку)

У сім'ях дуже літніх батьків (більше ніж 50 років) може простежуватись так звана вседозволеність та «гіперопіка» дітей, оскільки дітей вони сприймають як останній шанс на молодість та можливість відчутти свою потрібність. У таких сім'ях через велику різницю в роках (належність до різних поколінь) та різні підходи до вирішення певних питань можуть виникнути серйозні непорозуміння з дітьми (переважно неповнолітніми). Це призводить до конфліктів між батьками та дітьми та, як наслідок, до вчинення злочинів проти життя та здоров'я останніх.

У сім'ях дуже молодих батьків (до 21 року) відсутня готовність до дорослого життя, до відповідальності за власних дітей. Такі батьки не знають особливостей догляду та виховання дітей, часто керуються егоїстичними бажаннями (наприклад, у період адаптації новонароджених не готові до безсонних ночей та цілодобового догляду за ними). Дуже часто народження дітей у таких батьків є небажаним результатом випадкової інтимної близькості або результатом нехтування засобами контрацепції. Крім вказаних проблем, наявні ще й труднощі фінансового забезпечення сімей дуже молодих батьків, оскільки здебільшого вони не мають належної професійної освіти, яка б дала змогу матеріально забезпечити себе й дітей. Все це призводить до конфліктної обстановки та вчинення злочинів проти життя і здоров'я дітей.

7. Сім'ї, у яких батьки або особи, що їх замінюють відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі

Ці сім'ї становлять групу ризику насильства в сім'ї проти життя та здоров'я дітей у зв'язку з тим, що особи, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі відрізняються своєю антигромадською спрямованістю. Той негативний досвід, який вони здобули в місцях обмеження або позбавлення волі, переносять у свої сім'ї, часто керуються принципом «Хто сильніший – той і правий», тому практикують силовий варіант вирішення будь-яких питань.

Важливими негативними властивостями таких осіб є їх явно виражені дезадаптивність та конфліктність. Основою для цих властивостей є низький інтелект і освітній рівень, труднощі у встановленні та постійному здійсненні позитивних соціальних зв'язків тощо, які поглиблюються певними віковими характеристиками злочинців. При цьому судимість за раніше вчинений злочин вказує на особливості особистості винного, підкреслює його зневажливе ставлення до суспільства, свідчить про стійке небажання вести правомірний спосіб життя [43, с. 183].

8. Сім'ї, у яких діти є небажаними або діти з особливими потребами

Як раніше вже зазначалось, в окремих випадках народження дітей є небажаним результатом випадкової інтимної близькості або результатом нехтування засобами контрацепції; також народження небажаних дітей може бути результатом позашлюбних інтимних зв'язків – усе це детермінує вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей. У таких випадках батьки намагаються фізично позбутись дітей (найчастіше заподіяти смерть, залишити в небезпеці), тобто вчиняють злочини, відповідальність за які передбачена ст. 117, 135 КК України). А якщо діти й залишаються в сім'ї, то вони часто потерпають від фізичного та психічного насильства, оскільки на них «зганяють» весь негатив, всі нереалізовані плани таких батьків; ці діти є «тягарем» та перепорою для досягнення життєвих цілей (наприклад, влаштувати особисте життя, отримати освіту, професійне зростання тощо).

Одним із показників економічного благополуччя, соціальної і правової зрілості та духовного розвитку суспільства є ставлення до дітей з обмеженими психофізичними можливостями. Популяризація загальнолюдських цінностей як основи гуманізації і демократизації суспільства є неприпустимою з будь-якими проявами насильства, жорстоким поведінням з дітьми, зневажанням їхніх потреб та інтересів тощо [187, с. 704]. Тож, на окрему увагу заслуговують випадки вчинення злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей з особливими потребами.

Такі діти можуть стати жертвами цих злочинів з певних причин: 1) народження дітей з фізичними або психічними вадами часто є несподіванкою та стресом для батьків, що докорінно змінює попередній стиль життя всіх членів сім'ї, до чого вони можуть бути не готовими; 2) догляд за такими дітьми потребує більше уваги, часу та зусиль, що може призвести до роздратування, психічного напруження і в результаті спровокувати вчинення злочинів щодо них; 3) внаслідок наявних вад такі діти не завжди можуть дати інформацію про факти вчинення насильства щодо них, а наявні травми на тілі дитини пояснюються як нещасний випадок, самотравмування тощо.

Якщо в середньому поширення інтелектуальних вад серед дітей становить 2–3%, то в популяції дітей, які зазнали жорстокого ставлення, цей показник сягає 20–40%. Батьки вдаються до насильства, оскільки не мають інших навичок подолання труднощів, пов'язаних з вихованням «особливої» дитини, а також зганяють на ній своє розчарування, пов'язане з невикористаними надіями щодо неї [195, с. 101].

9. Сім'ї з прийомними дітьми, дітьми-вихованцями або над якими встановлена опіка чи піклування

Згідно із Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», прийомні діти - діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї; діти-вихованці - діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу; встановлення опіки та піклування - влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї громадян України, які перебувають переважно у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів [213].

За даними Міністерства соціальної політики України, протягом 2013–2017 рр. щодо 117 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, було вчинено фізичне, психічне та економічне насильство (табл. 2.4) [158].

Таблиця 2.4

**Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,
щодо яких було вчинено насильство в сім'ї
(фізичне, психічне, економічне) протягом 2013–2017 рр.**

Показники	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Проживають у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу	1	3	2	2	11
Перебувають під опікою, піклуванням	15	16	12	29	12
Тимчасово влаштовані в сім'ї родичів, знайомих	1	1	0	0	3
Всього	17	20	24	31	25

Діти-сироти або діти, які позбавлені батьківського піклування, потрапляючи в прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу (далі – ДБСТ), опиняються в новому середовищі, де встановлені нові правила поведінки, які не завжди відповідають їх очікуванням та мріям. Те саме стосується й прийомних батьків та батьків-вихователів, які іноді розчаровуються у відносинах з такими дітьми, не можуть встановити з ними емоційний зв'язок, адаптувати до нових умов спільного проживання тощо.

Що стосується дітей, над якими встановлюється опіка або піклування, то згідно з чинним законодавством, пріоритетним є влаштування дітей у сім'ї, з якими існують сімейні або родинні відносини. Досить часто це дід, баба або інші родичі похилого віку, через що можуть виникнути труднощі у взаєморозумінні та адаптації один до одного. Все це може спровокувати

конфлікти та призвести до вчинення злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей.

10. Інші сім'ї

До цієї групи ми віднесли: неповні сім'ї, у т. ч., сім'ї, у яких батьки (або один з батьків) є трудовими мігрантами; багатодітні сім'ї; ЛГБТ-сім'ї (лесбійські, гомосексуальні, бісексуальні або трансгендерні сім'ї).

Неповні сім'ї. Неповна сім'я - сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей) [222].

Часто в неповних сім'ях існує проблема матеріального благополуччя, тому мати (або батько), зважаючи на свою зайнятість з метою матеріального забезпечення сім'ї, мало приділяють уваги дітям, що призводить до емоційного відчуження, а в подальшому – до непорозуміння між батьками і дітьми та виникнення конфліктних ситуацій.

Також для України є вельми актуальною проблема трудової міграції населення за кордон. За словами віце-прем'єр-міністра України П.В. Розенка, «залежно від сезону за кордоном працює від 2,5 до 4 мільйонів українців. Це люди, які не зрікаються українського громадянства. Вони працюють за кордоном та тимчасовій або постійній роботі» [66].

Прагнучи матеріально забезпечити себе та свою сім'ю, багато громадян не бачать перспектив зробити це в Україні, тому змушені мігрувати в пошуках вищеплачуваної роботи за межі України. Не всі сім'ї спроможні витримати випробування тривалої розлуки, адже на відстані втрачається емоційний зв'язок, виникає недовіра, підозри, у цілому в психо-емоційному плані члени сім'ї можуть настільки віддалитись, що відчуватимуть себе чужими людьми. Особливо гостро та болісно сприймають таку розлуку з батьком чи матір'ю діти, яким спочатку не вистачає присутності, моральної підтримки рідної людини, але потім діти звикають належати тільки собі, жити своїм життям, займатись тим, що їм хочеться, і коли сім'я возз'єднується, то з'ясовується, що батьки з дітьми не можуть знайти спільної мови. Крім того, батьки розчаровуються в споживацькому ставленні дітей до них, намагаються

відновити свій «авторитет», при чому різними способами, зокрема за допомогою насильства.

Наступною проблемою неповних сімей є «пошук особистого щастя» одного з батьків. Намагаючись влаштувати особисте життя, вони мало приділяють уваги власним дітям, не виконують батьківські обов'язки, залишають дітей без догляду на тривалий час (у ЗМІ неодноразово повідомляли про трагічні випадки, коли матері залишали дітей без нагляду).

Здавалося б, коли особисте життя вже влаштоване, і в сім'ї з'явився «новий тато» або «нова мама», то тут виникають нові проблеми: нетерпиме ставлення до дітей від попереднього шлюбу (або попередніх відносин) і відсутність порозуміння між ними. Все це створює конфліктну ситуацію і може призвести до вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей.

Багатодітні сім'ї. Багатодітна сім'я - сім'я, у якій подружжя (чоловік і дружина) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років [222].

Перш за все, необхідно з'ясувати чи є така багатодітність свідомою та бажаною. Якщо багатодітність є результатом антисоціального способу життя та нехтування засобами контрацепції батьків, а вагітність і народження нових дітей є небажаними, то це може призвести до вчинення злочинів проти життя та здоров'я останніх, зокрема умисних вбивств, тілесних ушкоджень, катувань, залишення в небезпеці тощо.

ЛГБТ-сім'ї (лесбійські, гомосексуальні, бісексуальні або трансгендерні сім'ї). Точну кількість таких сімей неможливо встановити, однак, за оцінками західних дослідників, кількість людей, які мали одностатеві стосунки, варіюється в діапазоні від 2% до 10% від загальної кількості населення,

незалежно від країни проживання. В Україні системні соціологічні дослідження чисельності представників усіх видів ЛГБТ-руху дотепер не проводилися. Складність їх проведення полягає в тому, що характер відповідей залежатиме від того, як суспільство, держава та церква оцінюють нетрадиційну сексуальну орієнтацію та яку культурну нішу в соціумі вона займає. Якщо в суспільстві нетрадиційна сексуальна поведінка дискримінується, значна частина представників ЛГБТ-співтовариств не виявляють своїх сексуальних уподобань відкрито [76].

Проблема насильства щодо дітей всеосяжна і має місце в будь-яких сім'ях, незалежно від соціального, матеріального стану сім'ї чи сексуальної ідентифікації її дорослих членів. Так, у 2015 р. на одному з телеканалів України вийшов випуск передачі «Кохана, ми вбиваємо дітей», де в лесбійській сім'ї вчиняли насильницькі дії щодо дитини. У зв'язку з відносно закритим способом життя таких сімей, що зумовлено консервативними поглядами переважної частини українського суспільства щодо сексуальної орієнтації, багато питань ще ретельніше приховуються (порівняно з традиційними сім'ями) та залишаються поза увагою, у тому числі злочини проти життя та здоров'я щодо дітей.

У ЛГБТ-сім'ях, як і в неповних сім'ях, дорослі члени мало уваги приділяють дітям, їхньому вихованню у зв'язку із пошуком або спілкуванням, підтриманням відносин з новим партнером. У цьому випадку діти є перепорою на шляху до задоволення власних потреб, у результаті чого нехтують їх потребами або вчиняють діяння насильницького характеру.

Причинами вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей у ЛГБТ-сім'ях є також педагогічна неграмотність, негативний досвід з власної батьківської сім'ї, постійне психологічне напруження, пов'язане із сексуальною ідентифікацією, тощо. Тому до вирішення цієї проблеми необхідно підходити комплексно, у тому числі шляхом усунення чинників, які провокують підвищену агресивність, роздратованість, закритість членів ЛГБТ-сімей.

Детермінанти насильства в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей на мікрорівні. Суспільна небезпека особистості злочинця формується найчастіше ще до моменту вчинення злочину, протягом тривалого часу. А в перші роки життя людини, коли процес становлення та розвитку особистості проходить найбільш інтенсивно, на неї, перш за все, впливає мікросередовище, у тому числі родина. Відтак, сімейне виховання у випадку його дефектності може призвести до тяжких наслідків, стати причиною конкретного злочину [51, с. 10].

Як свідчать численні кримінологічні дослідження, одним із найважливіших факторів вчинення багатьох злочинів є негативний досвід з батьківської сім'ї злочинця. Вважаємо, що злочини проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, не є винятком, і саме недоліки сімейного виховання посідають чільне місце в системі детермінант, оскільки в дитячому віці формуються фундаментальні моральні засади, цінності, основи відносин з членами сім'ї, виховання дітей, виконання сімейних обов'язків тощо, якими особа буде керуватися все своє життя.

З цього приводу А. Б. Блага зазначила, що першим (та найважливішим) соціальним середовищем, що впливає на формування особистості, є родина, оскільки батьківське виховання та засвоєні в дитинстві основні принципи, форми і методи спілкування та взаємодії між членами сім'ї в дорослому віці стають підґрунтям взаємовідносин із власним подружжям та вже з літніми батьками [43, с. 190].

Досліджуючи причини й умови умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у сімейно-побутовій сфері, Б. М. Головкін зазначив, що 48,6% засуджених виховувались у сім'ях, де сімейні конфлікти і бійки (переважно на алкогольному ґрунті) були звичним явищем. А 55,6% винних визнали, що в дитинстві неодноразово ставали жертвами сімейного насильства з боку власних батьків, причому у більшості випадків це були фізичні покарання. Насправді цей відсоток дещо вищий, оскільки не кожна доросла людина відверто зізнається у неблагополуччі батьківської сім'ї [73, с. 92]. Ми

погоджуємось з висновком Б. М. Головкина, що конфліктну модель сімейних взаємин і силовий стиль їх розв'язання вони переносять із батьківських родин у власні сім'ї. А насильство, якому вони піддавалися в дитинстві, відтворюється ними щодо найближчих осіб як засіб компенсації за нестачу батьківського тепла, підтримки й опіки [73, с. 93].

Тобто простежується «спадковість» сімейного насильства, і ця негативна «естафета» переходить з покоління в покоління. Звісно, йдеться не про всі (без винятку) випадки, однак, як свідчать дослідження, така тенденція має місце. Погоджуємось із твердженням Г. Г. Мошака, що існує залежність між частотою сварок у батьківській сім'ї і частотою сварок у сім'ях їх дітей [173, с. 19]. Як зазначають спеціалісти, діти із зазначеної категорії сімей переважно сприймаються як важковиховувані, соціально запущені. Дослідження свідчать, що 90–97% правопорушників - вихідці з неблагополучних сімей [114, с. 22].

Наступним фактором мікрорівня є пасивність (неповідомлення) осіб (родичів, близьких осіб, свідків, працівників правоохоронних та інших уповноважених органів), яким стало відомо про факт вчинення насильства в сім'ї (у тому числі й щодо дітей). Таке неповідомлення призводить до латентності злочинів проти життя та здоров'я дітей, а також до безкарності винних осіб. Багато хто ще живе стереотипами невтручання в сімейні справи інших осіб, вважаючи, що в ці відносини не варто втручатись, адже в сім'ї всяке буває «посваряться-поб'ються-помиряться», або живуть за принципом «моя хата з краю».

З цього приводу О. Ковальова зазначила, що коли по телебаченню показують черговий сюжет про дитину, яка внаслідок побиття батьками опинилась на лікарняному ліжку, суспільство обурюється, проте мало хто наважується зробити зауваження батькам дитини, які в громадському місці (на дитячому майданчику, у парку, магазині, на пляжі, вулиці тощо) застосовують до неслухняної дитини фізичну силу (б'ють, дають запотиличник, штовхають, тягнуть за руку тощо) [112, с. 22].

Повністю підтримуємо думку І. П. Криницької про те, що застосування педагогічного насильства до дітей стало звичною соціальною практикою, яка легітимується людьми і відтворюється в системі побутового виховання [134, с. 9–10]. Тому вважаємо, що неприпустимо залишатись осторонь (у т. ч. не повідомляти уповноваженим органам) про факт насильства, тим більше, коли воно вчиняється щодо дітей.

Варто пригадати резонансний випадок, коли мати залишила двох малолітніх дітей (1-річного хлопчика та 2-річну дівчинку) на 9 днів зачиненими в квартирі. За повідомленням Уповноваженого Президента України з прав дитини М. М. Кулеби, «сусіди чули плач дітей щоранку і щовечора. Є інформація, що навіть викликали поліцію, але на прохання двері ніхто не відчинив і поліція поїхала. Про те, що діти закриті в квартирі, знала і їх бабуся. Вона навіть приносила їм їжу, але не змогла зайти в квартиру. Повернулася додому». За словами омбудсмена, син безвідповідальної матері помер ще 3 грудня, то ж дівчинка три дні перебувала в квартирі з мертвим братом [223].

Таким чином, бездіяльність працівників поліції та бабусі призвела до трагічних наслідків.

Разом з тим необхідно зазначити, що в деяких випадках завдяки адекватному реагуванню іншими особами на факт вчинення злочину щодо дитини було вжито заходи щодо притягнення винних осіб до відповідальності. *Так, наприклад, 12 січня 2012 р. класовод малолітньої учениці ЗОШ № 6 м. Ковеля побачила на її обличчі синці, тому після уроку залишила в класі, щоб поспілкуватися з цього приводу.*

Як було з'ясовано, напередодні співмешканець її матері сильно побив дівчинку, а саме: наносив множинні удари руками по голові, змусив роздягнутись до білизни та підняти руки догори, після чого, в присутності її малолітнього брата, протягом тривалого часу з особливою жорстокістю наносив численні удари шкіряним паском по її сідницях, ногах, спині та руках, заподіюючи сильний фізичний біль та тілесні ушкодження. Потім він примусив потерпілу стати коліними на стілець, при цьому, з метою посилити біль,

насипав на нього сіль та примусив її стояти тривалий час піднявши руки догори.

Після цієї розповіді класовод її роздягнула і побачила, що в потерпілої по всьому тілу наявні синці. Після цього вона звернулася до директора школи, яка викликала міліцію. Наступного дня, після огляду лікарів, потерпілу поклали в лікарню на стаціонарне лікування. Дівчинку в лікарню відвезли вчителі, які надавали кошти на першочергові ліки [54].

Звісно, повідомлення адміністрацією школи про факт вчинення насильства щодо дитини правоохоронним органам – це їх обов'язок, проте багато таких випадків залишаються «не поміченими» педагогічними працівниками (дошкільних або шкільних закладів), які мають безпосередній контакт з дітьми і візуально можуть бачити наявні ушкодження на їх тілі. Дослідження детермінантів цих злочинів, що вчиняються в сім'ї на макрорівні, потребує аналізу мотивів їх вчинення, оскільки це ті внутрішні спонуки (рушійна сила), якими керується конкретна особа при вчиненні злочину.

Результати аналізу кримінальних проваджень засвідчили, що близько в чверті вироків був встановлений факт «неприятні стосунки». З цього приводу Б. М. Головкін зазначив, що на практиці досить часто під формулювання «неприятні стосунки» зводять різні за змістом окремі мотиви злочинної поведінки, а саме: заздрість, образа, кривда, ворожнеча, неповага, ненависть, хуліганство, що суперечить етимологічній природі самого терміна «неприятнь». Виділення практичними працівниками як мотиву умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у сімейно-побутовій сфері, такого абстрактного мотиваційного блоку, як «неприятні стосунки», не може задовольняти кримінологів [73, с. 48–49].

Цілком погоджуємось з думкою вченого, оскільки це формулювання не дає змоги встановити причини та умови конкретного злочину, залишивши поза увагою істинні мотиви його вчинення. Такими мотивами при вчиненні злочинів проти життя та здоров'я дітей, що були вчинені в сім'ї, є: бажання позбутись

потерпілого, покарання, бажання виховати і дисциплінувати, зігнання злості та агресії на потерпілого, самоствердження, ревності, ненависть тощо.

За даними нашого дослідження, безпосередніми факторами, які викликали вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей, є: конфліктно-агресивний характер винного – 35,8%; алкоголізм, наркоманія, токсикоманія винного – 25,3%; невиконання членами сім'ї своїх обов'язків – 17,5%; розбіжності щодо виховання дітей - 9%; конфліктно-агресивний характер тих, хто спільно з ним проживає, – 5,5%; конфліктно-агресивний характер потерпілого – 4,9%; незадовільні житлові умови – 2% (Додаток К). Наведений перелік детермінантів досліджуваних злочинів не є вичерпним, проте вважаємо, що саме ці фактори (кожен окремо або в певній сукупності) сприяють вчиненню злочинів щодо дітей.

Отже, систему детермінант насильства в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей досліджено на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікро-. Встановлено детермінанти макрорівня: нестабільна соціально-економічна ситуація в державі, низький рівень життя більшості населення, безробіття, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, низький рівень культури, що негативно впливає на свідомість, поведінку осіб, які в результаті стають нестриманими, агресивними, жорстокими й можуть вчиняти злочини проти життя та здоров'я дітей.

Детермінанти мезорівня досліджені в контексті окремих сімей, які були класифіковані на 10 груп: 1) сім'ї, у яких застосовують недопустимі методи виховання; 2) сім'ї, у яких нехтують потребами дітей; 3) сім'ї з негативними (хворобливими) залежностями (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, ігрова залежність тощо); 4) сім'ї, члени яких мають розлади психіки та поведінки; 5) сім'ї військових та інших осіб, які перебували в зоні бойових дій; 6) сім'ї, які мають вікові особливості батьків (молоді або похилого віку); 7) сім'ї, у яких батьки або особи, що їх замінюють, відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі; 8) сім'ї, у яких діти є небажаними або з особливими потребами; 9) сім'ї з прийомними дітьми, дітьми-вихованцями або над якими встановлена опіка чи піклування; 10) інші сім'ї, до яких віднесено неповні,

багатодітні та ЛГБТ-сім'ї. Кожна з цих сімей має свої проблеми та фактори, які призводять до вчинення злочинів щодо дітей, зокрема це: педагогічне безкультур'я, недосвідченість; вживання психоактивних речовин та інші негативні залежності (ігроманія, Інтернет- і комп'ютерна залежності тощо); підвищена агресивність, нестриманість, інші розлади психіки та поведінки; егоїзм, гіперопіка; антисуспільна позиція батьків або осіб, що їх замінюють, тощо.

До детермінант мікрорівня віднесено негативний досвід з батьківської сім'ї насильника (так звана естафета насильства, яка передається з покоління в покоління), морально-етична деформація та конфліктно-агресивний характер особистості винного, пасивність близьких родичів, найближчого оточення або осіб, які мають безпосередній контакт з дітьми (сусіди, вихователі, вчителі, працівники соціальних служб тощо).

Висновки до розділу 2

1. Визначено ознаки злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї: 1) умисна форма вини; 2) життя та здоров'я особи як безпосередні основні об'єкти складів злочинів; 3) потерпілою є дитина, тобто особа, яка не досягла 18 років; 4) потерпіла і винна особа перебувають у сімейних відносинах.

Під злочинами проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, запропоновано розуміти умисні злочини, передбачені розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України, вчинені щодо дитини (до 18 років), з якою винний перебуває у сімейних відносинах (споріднення або будь-які форми влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування).

2. Обґрунтовано пропозицію внести зміни до статей розділу II «Злочини проти життя і здоров'я особи» Особливої частини КК України, передбачивши

кваліфікуючу ознаку в п. 2 ч. 2 ст. 115 – «дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності»; у ст. 120–122, 125–127, 129 передбачити кваліфікуючу ознаку – «щодо неповнолітнього» та особливо кваліфікуючу ознаку – «щодо малолітнього», що надасть змогу посилити кримінально-правову охорону життя та здоров'я дітей.

Обґрунтовано доцільність уніфікації в нормативно-правових актах термінів «малолітній», «неповнолітній», «дитина» з метою уникнення плутанини та підміни понять шляхом внесення змін до ст. 3 КПК України, визначивши так: малолітній – особа до 14 років; неповнолітній – особа від 14 до 18 років; дитина – особа до 18 років.

3. Аналіз структури насильства щодо дітей у сім'ї засвідчив, що в середньому щорічно у 60,6% випадках вчиняється фізичне, у 37,1% - психічне та в 2,3% - економічне насильство. Найбільша кількість вчинення різних видів насильства в сім'ї щодо дітей спостерігається в південних, східних та деяких західних областях України (Миколаївська, Одеська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька області). Злочини проти життя та здоров'я дітей вчиняються переважно в літню пору року (32%); майже однаковою мірою протягом усіх днів тижня; за часом доби найбільше злочинів вчиняється у вечірній час – 41%.

4. Висловлено припущення, що офіційні статистичні дані не відображають реальних показників цієї групи злочинів через їх латентність, що може бути зумовлено неможливістю оцінити ситуацію потерпілою особою внаслідок свого віку або психічного здоров'я; страхом перед кривдником; невірою, що правоохоронні органи або соціальні служби їх захистять; сприйняттям такої ситуації як належної; соромом і небажанням розголошувати про конфлікти за межами сім'ї; небажанням «нашкодити» батькам або особам, що їх замінюють; страхом залишитись без батьків тощо.

5. На підставі дослідження етимології понять «особа злочинця» та «особистість злочинця» зроблено висновок про доцільність використання останнього, що дає змогу в межах предмета дослідження говорити як про особу

з певним соціальним статусом (член сім'ї, родич, близька особа), типовими негативними соціально-моральними ознаками (характеристиками), які за певної життєвої ситуації зумовлюють насильницькі дії щодо дитини в сім'ї.

Як основні елементи структури особистості злочинця, який вчинив злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї, обрано такі: соціально-демографічні, кримінально-правові й морально-психологічні характеристики. На основі емпіричних даних, отриманих у результаті опитування працівників служб у справах дітей та аналізу кримінальних проваджень, встановлено, що сімейне насильство проти життя та здоров'я дітей вчиняють переважно особи чоловічої статі – 72,1% (з них 54,5% – рідний батько), вікової групи 30–49 років (81,3%), які мешкають у сільській місцевості (57,4%), мають повну загальну середню освіту (44,7%), перебувають у фактичних шлюбних відносинах (40,7%). Особи, які вчинили такі злочини, найчастіше мешкали в родині з дружиною (чоловіком) і рідними дітьми – 35%, більшість осіб не займалася суспільно корисною працею, тобто 59% осіб не навчалися і не працювали, з них 50,4% мали лише тимчасові заробітки. Серед тих осіб, які були працевлаштованими, переважно були зайняті у сфері сільського господарства – 12,3%.

Що стосується кримінально-правової характеристики, то в багатьох випадках до моменту вчинення злочину мали місце адміністративні правопорушення з боку винних осіб за вчинення насильства в сім'ї, здебільшого (96,7%) вчиняються одноособово, кожен третій злочин, пов'язаний із насильством у сім'ї, вчиняється в стані сп'яніння.

У морально-психологічному аспекті для таких осіб характерні егоцентризм, прагнення до самоствердження за рахунок інших, підозрілість, нестійкість до стресів, підвищена конфліктність, агресивність, роздратованість (особливо через деякі форми поведінки дітей, наприклад, неслухняність, плач тощо), неадекватність, безвідповідальність. Крім того, досить часто такі особи не мають емоційного зв'язку з дитиною, що призводить до непорозумінь та

конфліктів, а також вони є прихильниками фізичних покарань дітей, виправдовуючи їх користь, а іноді навіть необхідність.

6. З метою вирішення питання щодо визначення статусу «потерпілих» та «постраждалих» осіб, запропоновано визнавати особу потерпілою в разі заподіяння їй шкоди в результаті вчинення щодо неї злочину; постраждалою – якщо внаслідок явища, події або вчинку, у якому не вбачаються ознаки кримінально-правового посягання, було заподіяно їй істотної шкоди (наслідки морального, фізичного, майнового характеру) або вони спричинили катастрофу. У зв'язку з чим запропоновано внести відповідні зміни до чинного законодавства, у тому числі й до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», передбачивши термін не «постраждала особа», а «потерпіла особа».

7. Встановлено, що офіційна статистика не відображає кількості дітей, які стали свідками злочинів, що вчиняються в сім'ї. Це при тому, що така статистична форма існує (зокрема, у Міністерстві соціальної політики України), однак в ній наведені нульові показники. Звісно, це не відображає реальний стан справ, оскільки аналіз судової практики засвідчив, що в 76% випадків злочини проти життя та здоров'я щодо дорослих членів або щодо інших дітей, що вчиняються в сім'ї, відбувається в присутності дітей. Вважаємо це суттєвою перешкодою на шляху запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті сімейних відносин (у тому числі щодо дітей), а також щодо надання допомоги дітям, які стали свідками вчинення таких злочинів, яку необхідно обов'язково усунути.

8. Характеристика жертв злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, свідчить, що найчастіше ці злочини вчинялись щодо рідних дітей – 65,3%, менше – до нерідних дітей (усиновлені, над якими встановлено опіку чи піклування) – 34,7%, що можна пояснити сприйняттям батьками своїх дітей як власності, якою припустимо розпоряджатись на власний розсуд. Більш детальні показники свідчать про таке: 40% злочинів вчинено щодо однієї рідної дитини (за наявності двох і більше дітей); 23% – щодо єдиної в сім'ї дитини (рідної, нерідної); 20,3% – щодо однієї нерідної дитини (за наявності двох і

більше); 12% – щодо всіх рідних дітей (якщо їх декілька); 4,2% – щодо всіх нерідних дітей; 0,5% – щодо дітей, над якими тільки-но було встановлено опіку або піклування. Зроблено припущення, що однією з причин такої ситуації є неправильне розуміння батьками допустимих методів виховання дітей.

Встановлено, що жертвами цих злочинів майже однаковою мірою можуть бути представники обох статей. Так, у 59% випадках злочини було вчинено щодо хлопчиків, у 41% випадках – щодо дівчаток. Упродовж 2013–2017 рр. середній показник потерпілих від насильства в сім'ї становив: щодо неповнолітніх – 35,5%, щодо малолітніх – 65,4%. Основними причинами того, що малолітні частіше ставали жертвами від цих злочинів, є їхня безпорадність, неможливість чинити опір, нерозуміння того, що з ними відбувається, або помилкова оцінка фізичного насильства як «справедливого» покарання за їхню поведінку тощо.

Дітям – жертвам злочинів проти життя та здоров'я, що вчинялись у сім'ї, притаманні: агресивність, дратівливість, неслухняність, брехливість, гіперактивність або, навпаки, надмірна пасивність, замкнутість, некомунікабельність, відсутність друзів, наявність тілесних ушкоджень, фізичних вад (каліцтва), затримка розвитку, розлади психіки та поведінки, низька успішність у навчальних закладах, неадекватна реакція на різні ситуації (на дріб'язкову ситуацію – істерика, ридання) тощо.

9. Проаналізовано поняття «детермінанти», «причини», «умови». Систему детермінант злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, досліджено на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікрорівні. Встановлені детермінанти макрорівня: нестабільна соціально-економічна ситуація в державі, економічна криза, низький рівень життя переважної більшості населення, безробіття, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, низький рівень культури, що фактори негативно впливають на свідомість, поведінку осіб, які в результаті стають нестриманими, агресивними, жорстокими та можуть вчиняти такі злочини щодо дітей.

Детермінанти мезорівня були досліджені в контексті окремих сімей, які були класифіковані на 10 груп: 1) сім'ї, у яких застосовують недопустимі методи виховання; 2) сім'ї, у яких нехтують потребами дітей; 3) сім'ї з негативними (хворобливими) залежностями (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, ігрова залежність тощо); 4) сім'ї, члени яких мають розлади психіки та поведінки; 5) сім'ї військових та інших осіб, які перебували в зоні бойових дій; 6) сім'ї, які мають вікові особливості батьків (молоді або похилого віку); 7) сім'ї, у яких батьки або особи, що їх замінюють, відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі; 8) сім'ї, у яких діти є небажаними або з особливими потребами; 9) сім'ї з прийомними дітьми, дітьми-вихованцями або над якими встановлена опіка чи піклування; 10) інші сім'ї, до яких віднесено неповні, багатодітні та ЛГБТ-сім'ї. Кожна з цих сімей має свої проблеми та фактори, які призводять до вчинення злочинів щодо дітей, зокрема це: педагогічне безкультур'я, недосвідченість; вживання психоактивних речовин та інші негативні залежності (ігроманія, Інтернет- і комп'ютерна залежності тощо); підвищена агресивність, нестриманість, інші розлади психіки та поведінки; егоїзм, гіперопіка; антисупільна позиція батьків або осіб, що їх замінюють, тощо.

До детермінантів мікрорівня віднесено: негативний досвід з батьківської сім'ї злочинця (так звана «естафета» насильства, яка передається з покоління в покоління), пасивність осіб (родичів, близьких осіб, свідків, працівників правоохоронних та інших уповноважених органів), яким стало відомо про факт вчинення насильства в сім'ї (в тому числі й щодо дітей), мотивація злочину, тобто ті внутрішні спонуки, якими керується конкретна особа при вчиненні злочину проти життя та здоров'я дитини.

РОЗДІЛ 3

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІМ'І

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї

Питанню мінімізації рівня злочинності й недопущення вчинення нових злочинів присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Як слушно зауважив О. Л. Тимчук, у вітчизняній і зарубіжній законодавчій практиці та юридичній літературі для визначення діяльності з впливу держави на злочинність і вживання заходів для її зменшення використовують різні терміни, зокрема, «попередження», «профілактика», «боротьба», «контроль», «протидія», «війна», «запобігання». Кожен із них термінів викликає наукові дискусії й не оцінюється як достатньо визначений [264, с. 167].

З приводу такого розмаїття термінів А. П. Закалюк зазначив, що всі вони мають загальну змістовну діяльнісну основу, яка полягає у вчиненні дій для недопущення якогось явища, події, вчинку. Разом із тим, деякі із цих термінів мають різне функціональне та набули на практиці окреме смислове навантаження [97, с. 319].

Зокрема, А. Ф. Зелінський належить до тих учених, які переконані, що родовим поняттям, яке охоплює всі види (профілактику, запобігання, припинення) діяльності щодо зменшення рівня злочинності та недопущення вчинення нових злочинів, є «попередження злочинності», під яким учений розуміє систему заходів, які вживаються суспільством для того, щоб стримати зростання злочинності й зменшити, по можливості, її рівень за допомогою усунення її причин і сприятливих умов, а також шляхом запобігання та припинення конкретних злочинів [101, с.130].

Дослідник В. В. Голіна визначив «припинення злочинів» як виявлення осіб, які готують вчинення злочину або намагаються безпосередньо його здійснити (замах на злочин), і прийняття до таких осіб відповідних заходів [99, с. 35].

Дуже близьким до попередження злочинності за змістом та суттю є поняття «запобігання злочинності». Так, О. М. Джужа та А. Ф. Іванов під запобіганням розуміють діяльність держави та суспільства, спрямовану на утримання злочинності на якомога мінімальному рівні через усунення її причин і умов, а також на недопущення та припинення конкретних злочинів [104, с. 165].

Так, В. В. Голіна визначає запобігання злочинності як соціальну політику держави, спрямовану на подолання криміногенно небезпечних суперечностей у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення й поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальну випереджальну практику протидії формуванню та реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [99, с. 16].

Варто погодитись з думкою А. П. Закалюка, який стверджував, що «попередження» та «запобігання», по суті, фактично є синонімами. Але в українській мові кожне із цих слів має певну смислову відмінність. «Русско-украинский словарь юридической терминологии», підготовлений Інститутом держави і права АН України та надрукований видавництвом «Наукова думка» у 1985 р., містить пояснення, що російське «предупреждать» перекладається як «попереджувати», коли вживається в значенні «заранее извещать», «предупреждать о чем-то» – наприклад, «попереджувати про щось». У значенні «предотвращать что-либо» рекомендовано вживати «запобігати», зокрема «предупреждать преступление» перекладено як «запобігати злочину» [97, с. 320].

Щодо поняття «відвернення», то, на думку С. Ф. Денисова, його найчастіше вживають у сполученні із «загрозою». Відвернення загрози передбачає, що загроза вже існує й вживають заходів, щоб вона не

реалізувалася в ту дію, загроза вчинення якої є реальною [130, с. 307]. Тобто, якщо є загроза реалізації мотиву конкретного злочину та наміру його вчинення, то діяльність, яка спрямована на зупинення цієї загрози, потрібно називати «відвернення злочину».

Вважаємо, що таке визначення «відвернення злочинів» дуже близьке за змістом поняттю «протидія злочинам».

Водночас О. М. Ігнатов поняття «протидія злочинності» визначає як систему різноманітних видів діяльності та комплексних заходів (які здійснюються суспільством і державою), спрямованих на попередження, усунення, нейтралізацію й обмеження (ослаблення) факторів, що детермінують злочинність [105, с. 93].

Дослідник О. М. Литвинов пропонує розуміти під «протидією злочинності» особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який становить різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [161, с. 277]. Варто погодитись з такою думкою авторів, оскільки вважаємо, що наведене визначення найбільш повно відображає зміст спротиву злочинності.

Доволі часто в юридичному лексиконі можна зустріти такий термін, як «боротьба зі злочинністю», під яким А. Й. Міллер розуміє протидію злочинності із застосуванням репресивних та не репресивних засобів. Боротьба зі злочинністю здійснюється у двох взаємопов'язаних напрямках: а) профілактика злочинності та забезпечення невідворотності покарання; б) виправлення й перевиховання осіб, що скоїли злочини [169, с. 263]. Проте, це поняття є занадто широким і охоплює заходи профілактики й протидії, які самі по собі є самостійними превентивними засобами. Боротьба - завжди активне

протистояння протилежних інтересів, мета якого – панування одних над іншими [169, с. 263]. Як слушно зауважив М. І. Паславський, боротьбі притаманна активність, яка орієнтована на чітко визначений результат (на виявлення, локалізацію, знешкодження). Вона обмежена часом, обов'язково має завершитися на певному етапі [186, с. 616].

Тому говорити про «боротьбу зі злочинністю» недоречно, оскільки боротьба передбачає або перемогу, або поразку, то можна зробити висновок, що злочинність як одвічне соціально-правове явище повністю перемогти неможливо.

На підставі вищевикладеного варто зауважити, що поняття «запобігання злочинності» є значно ширшим і охоплює попередження, відвернення, профілактику тощо. Причому необхідно констатувати, що це поняття є таким, що найчастіше використовується у вітчизняному законодавстві. Так, відповідні положення щодо запобігання злочинам містяться в ст. 29, 31, 34, 39 Конституції України. Відповідно до ст. 1 Кримінального кодексу України, одним із його завдань є запобігання злочинам.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», запобігання домашньому насильству – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [216].

Цим Законом (п. 12 ч. 1 ст. 1) визначено поняття «протидія домашньому насильству» як систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади,

органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [216].

Вважаємо, що ці поняття переобтяжені переліком суб'єктів, які здійснюють заходи запобігання та протидії домашньому насильству, оскільки вони вже визначені в ст. 6 зазначеного Закону, тому ще раз їх перераховувати немає потреби.

У кримінологічній науці існують різні підстави класифікації заходів запобігання злочинності, зокрема за: а) рівнем, б) масштабом, в) змістом, г) суб'єктами, д) об'єктами, е) часом тощо. За рівнем розрізняють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності [99, с. 17].

Різні вчені дещо по-різному називають ці рівні, проте зміст їх приблизно однаковий, а головне – всі вони спрямовані на формування відчуття захищеності кожного з нас від порушень норм права, моралі, традицій тощо [292, с. 210].

Цілком погоджуємось з думкою В. В. Голіни, що основними цілями загальносоціального запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних суперечностей у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблейських часів негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо).

Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави [99, с. 19].

Якщо говорити про правові заходи загальносоціального запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, то вони є багатогранними. Вважаємо, що першочерговим напрямом на шляху запобігання цим злочинам є вдосконалення чинного законодавства, що стосується охорони дітей від сімейного насильства.

Незважаючи на вжиті заходи на загальнодержавному рівні (прийняття нових законів, про які йшлося в підрозділі 1.2) проблема насильства в сім'ї, зокрема вчинення його щодо дітей, не вирішена, а навпаки, маємо негативні тенденції до поглиблення цієї проблеми, яка набуває загальнодержавної загрози. У зв'язку із цим постає необхідність у розробленні законопроектів, якими будуть внесені зміни та доповнення до чинного законодавства щодо захисту дітей від насильства в сім'ї, яке посягає, зокрема, на їх життя та здоров'я. За останні роки (2013–2017 рр.) до Верховної Ради України на розгляд було внесено багато законопроектів із цього питання, проте нами будуть проаналізовані лише деякі з них, які заслуговують на увагу:

– Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству, реєстр. № 2539 від 14 березня 2013 р., поданий Кабінетом Міністрів України [217] (далі – Законопроект № 2539 від 14 березня 2013 р.);

– Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї), реєстр. № 4036а від 06 червня 2014 р., поданий народними депутатами України В. М. Сушкевичем та С. М. Капліним [209] (далі – Законопроект № 4036а від 06 червня 2014 р.);

– Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо введення кримінальної відповідальності за злочини скоєнні по відношенню до членів своєї сім'ї), реєстр. № 4036а-1 від 17 червня 2014 р.,

поданий народним депутатом України К. О. Гузенком [208] (далі – Законопроект № 4036а-1 від 17 червня 2014 р.);

– Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав і свобод дітей, реєстр. № 7020 від 08 серпня 2017 р., поданий народними депутатами України Д. Є. Добродомовим, Б. М. Матківським, О. С. Мусієм; А. Ф. Антонищак [206] (далі – Законопроект № 7020 від 08 серпня 2017 р.);

– Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за розголошення відомостей про насильство в сім'ї, реєстр. № 8290 від 19 квітня 2018 р., поданий народним депутатом України Ю. В. Бубликом [205] (далі – Законопроект № 8290 від 19 квітня 2018 р.).

Законопроектом № 2539 від 14 березня 2013 р. запропоновано замінити поняття «насильство в сім'ї» на поняття «домашнє насильство», під яким необхідно розуміти «будь-які протиправні діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру, вчинені щодо члена своєї сім'ї або особи, з якою існують або існували сімейні відносини, зокрема колишнє подружжя за умови спільного проживання, в тому числі жорстоке поводження з дитиною в сім'ї, а також які посягають на права, свободи і законні інтереси особи, завдають їй фізичної, моральної чи матеріальної шкоди чи створюють загрозу заподіяння такої шкоди» [217].

Однак, таке визначення не можна вважати досконалим. Оскільки, згідно із цим Законопроектом, до кола потерпілих осіб віднесено й «колишнє подружжя за умови спільного проживання». Це твердження є спірним, оскільки значно обмежує сферу застосування цього положення, а саме: особи, які на момент вчинення злочину не проживали разом, але мали місце, наприклад, позашлюбні відносини. Тому варто було б не прив'язувати факт вчинення цього виду насильства до місця його вчинення [35, с. 26].

Також Законопроектом № 2539 від 14 березня 2013 р. запропоновано ввести поняття «жорстоке поводження з дитиною в сім'ї», тобто це образи,

нехтування, недбале поводження, залишення без догляду чи піклування та інші форми фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства над дитиною з боку осіб, визначених у ст. 3 цього Законопроекту, що порушують права, свободи і законні інтереси дітей, перешкоджають їх нормальному розвитку, завдають шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини, її честі і гідності або створюють реальну загрозу заподіяння такої шкоди [217]. Таке визначення в цілому є позитивним, оскільки охоплює не лише умисні активні дії щодо дитини, а й бездіяльність.

Законопроектом № 4036а від 06 червня 2014 р. та Законопроектом № 4036а-1 від 17 червня 2014 р. запропоновано внести зміни до ст. 67 КК, а саме доповнити обставини, які обтяжують покарання при його призначенні – злочином щодо члена своєї сім'ї. Однак, ні в КК, ні в законопроектах, ні в пояснювальних записках до них немає визначення поняття «члени сім'ї». Це поняття було визначене в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» (п. 6 ст. 1) (втратив чинність), згідно з яким до «членів сім'ї» належали особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [225].

У Кримінальному процесуальному кодексі України «члени сім'ї» визначені в поєднанні з поняттям «близькі родичі», а саме це близькі родичі та члени сім'ї - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п. 1 ч. 1 ст. 3) [129]. Наведені визначення поняття «члени сім'ї» є занадто широкими й неоднозначними, у зв'язку із чим на практиці можуть виникнути складності при встановленні потерпілої особи.

Законопроектом № 403ба від 06 червня 2014 р. запропоновано доповнити КК новою ст. 128-1 «Вчинення насильства в сім'ї», яка передбачала б відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного характеру члену своєї сім'ї, що спричинили легкі (ч. 1), середньої тяжкості (ч. 2), тяжкі тілесні ушкодження (ч. 3), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 4) та умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо члена своєї сім'ї, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень (ч. 5) [209].

Необхідно зауважити, що в цій статті не дотримано загальних вимог, яким має відповідати кримінально-правова норма (від менш суворо до більш суворого покарання), оскільки ч. 4 цієї статті передбачає відповідальність за необережне вчинення злочину. Таким чином, відсутня логічна послідовність побудови кримінально-правової норми.

Крім того, ч. 1 ст. 128-1 вказувала на «дії фізичного характеру». Якщо під діями фізичного характеру розуміти «фізичне насильство», то чому автори законопроекту обмежились лише одним видом насильства. Оскільки, відповідно ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (який на той час діяв (2014 р.)) крім фізичного, виокремлювалось сексуальне, психологічне й економічне насильство в сім'ї [25, с. 12].

Законопроект № 7020 від 08 серпня 2017 р. – це науково обґрунтований і такий, що базується на наукових дослідженнях вітчизняних учених та їхніх висновках і пропозиціях щодо внесення змін до чинного законодавства України (зокрема, В. В. Бабаніної, О. І. Белової, А. І. Брайловської, В. В. Вітвіцької, С. Г. Киренка, О. А. Плашовецького, М. І. Хавронюка та ін.). Цим Законопроектом запропоновано внести зміни до КК України з метою вдосконалення механізму охорони прав і свобод дітей та підвищення відповідальності за злочини, вчинені щодо дітей. Зокрема:

1) доповнити словами «або неповнолітнього» у п. 6 ч. 1 ст. 67 та у п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України;

2) у розділі II Особливої частини КК України внести зміни:

– до ст. 120, виклавши її в такій редакції:

«1. Доведення особи до самогубства або до спроби самогубства, – карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Доведення особи до самогубства або до спроби самогубства, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних або небажаних для потерпілого дій, систематичного приниження її людської гідності, –

карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачене частиною першою, другою цієї статті, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або з корисливих мотивів, або службовою особою з використанням свого службового становища, щодо двох або більше осіб або групою осіб за попередньою змовою або організованою групою –

карається обмеженням волі на строк від чотирьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

4. Діяння, передбачене частинами першою, другою, третьою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо малолітнього або неповнолітнього, –

карається позбавленням волі на строк від десяти років або довічним позбавленням волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» [206];

– доповнити ст. 120-1, 120-2, передбачивши відповідальність за схиляння до вчинення самогубства або сприяння здійсненню самогубства, а також за організацію діяльності, пов'язаної з схилянням особи до вчинення самогубства;

– внести зміни до ст. 135, а саме: в ч. 1 виключити термін «завідоме» з початку диспозиції натомість доповнити після слів «яка перебуває» словами

«завідомо для винного»; в ч. 2 слова «Ті самі дії» замінити словами «Те саме діяння», словосполучення «новонародженої дитини» замінити на «малолітнього», передбачити в даній частині суб'єкта злочину не лише матір, а й батька дитини;

– внести зміни до ст. 137, передбачивши потерпілими особами в ч. 1 та 2 не лише неповнолітніх, а й малолітніх осіб; в ч. 1 доповнити визначення функцій щодо охорони життя і здоров'я дітей вказівкою на «трудові або інші договірні обов'язки», доповнити можливість завдання істотної шкоди не лише здоров'ю потерпілого, але і спричинення відхилення у нормальному духовному, психосексуальному, моральному, етичному, фізичному або психічному розвитку потерпілого.

Автори Законопроекту № 7020 від 08 серпня 2017 р. також пропонують посилити відповідальність за вчинення злочинів, зокрема проти життя та здоров'я щодо дітей шляхом підвищення верхньої та/або нижньої межі санкцій у ст. 120, ст. 130, ст. 133, ст. 135, ст. 137 та ін.

У цьому Законопроекті також є пропозиції внести зміни до статей, передбачених іншими розділами Особливої частини КК України (зокрема до розділів III, IV, V, XII, XIII), а також до деяких статей КУпАП, однак ми їх не аналізуємо, оскільки це виходить за межі нашого дослідження.

Загалом вважаємо, що Законопроект № 7020 від 08.08.2017 р. заслуговує на увагу та, враховуючи ті зміни, які вже були внесені до КК України, варто взяти його за основу (з подальшим корегування цього Законопроекту) для прийняття Верховною Радою України.

Не можна оминати увагою Законопроект № 8290 від 19 квітня 2018 р., в якому запропоновано внести зміни до: 1) ст. 173-2 КУпАП, а саме доповнити ч. 3, передбачивши відповідальність за «Розголошення відомостей про насильство в сім'ї особами, яким вони стали відомі у зв'язку з їх професійною або службовою діяльністю»; 2) ст. 31 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», виклавши її в такій редакції:

«Стаття 31. Гарантії та відповідальність посадових осіб за недотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. Членам сім'ї, стосовно яких здійснюються заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, держава гарантує охорону прав і законних інтересів.

2. Посадові та службові особи, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, не можуть розголошувати відомості про особисте та сімейне життя, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків.

3. Посадові та службові особи, визнані винними у порушенні вимог законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, несуть відповідальність відповідно до закону.

4. Постраждала особа та кривдник мають право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, у порядку, встановленому законодавством» [205].

Цей Законопроект викликає багато питань, зокрема, по-перше, чому автори використовують термінологію «насильство в сім'ї», оскільки Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» замінено «насильство в сім'ї» на «домашнє насильство», у зв'язку із чим відбулась відповідна заміна в інших нормативно-правових актах, зокрема і в ст. 173-2 КУпАП.

По-друге, вважаємо, що автори Законопроекту не до кінця послідовні, оскільки в ч. 2 ст. 173-2 КУпАП пропонують передбачити відповідальність за «розголошення відомостей про насильство в сім'ї», а в ст. 31 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» йдеться про заборону «розголошувати відомості про особисте та сімейне життя, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків». Виникає питання: що саме забороняється розголошувати – відомості про насильство в сім'ї чи відомості про особисте та сімейне життя осіб? Цю обставину необхідно з'ясувати,

оскільки це має важливе значення, бо йдеться про різні об'єкти охорони. Якщо мається на увазі заборона розголошувати відомості про особисте та сімейне життя осіб, то Законом України «Про захист персональних даних» [220] передбачена заборона незаконного розголошення такої інформації, а в ст. 188-39 КУпАП - адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних. Якщо йдеться про заборону розголошувати відомості про насильство в сім'ї, то така заборона є сумнівною й недоречною, оскільки неможливо заборонити громадськості поширювати та обговорювати інформацію про вчинення насильства в сім'ї, у тому числі щодо дітей. Адже завдяки розголошенню, зокрема журналістами в ЗМІ про кричущі випадки вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей в сім'ї, ці факти набули широкого резонансу в суспільстві і їх не вдалось приховати зацікавленим особам. Та й, зрештою, громадськість має право знати про стан злочинності в Україні, зокрема щодо правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї. Отже, вважаємо, що Законопроект № 8290 від 19 квітня 2018 р. не варто приймати, оскільки він містить суперечливі положення.

Крім законодавчих актів, які покликані захищати дітей від різних форм насильства (у тому числі від фізичного та психічного, що посягають на життя та здоров'я дітей), на загальнодержавному рівні приймають програми, які мають на меті захист основних прав та інтересів дітей. Серед таких програм є Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р. (далі - Програма), що розроблена з метою вдосконалення державної політики стосовно забезпечення та захисту прав дітей в Україні, яка є логічним продовженням Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р. від 05 березня 2009 р. № 1065-VI [214], враховувати міжнародний досвід у сфері захисту прав дитини і сприяння формуванню оновленої моделі роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях у напрямі забезпечення найкращих інтересів дітей. Метою Програми є забезпечення продовження

послідовної імплементації положень Конвенції ООН про права дитини, розбудови ефективної системи захисту прав та інтересів дитини на рівні територіальної громади в умовах децентралізації, створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародних стандартів та пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) [228].

Щодо забезпечення раціонального використання ресурсів, то ця Програма передбачає шляхи концентрації зусиль на таких пріоритетах: створення сприятливих умов для життя та розвитку дитини; забезпечення рівних можливостей для всіх дітей; створення системи правосуддя, дружнього до дитини; врахування найкращих інтересів та думки дитини під час прийняття рішень; забезпечення захисту прав та інтересів дитини в умовах воєнних дій чи збройного конфлікту; створення безпечного інформаційного простору для дітей; зміцнення інституту сім'ї та формування відповідального батьківства.

З метою захисту дітей від насильства Програмою передбачено:

- формування політики громадської нетерпимості до всіх форм насильства над дітьми в суспільстві;
- створення системи ефективної профілактики та протидії домашньому насильству над дітьми;
- удосконалення заходів протидії найгіршим формам дитячої праці, проституції та порнографії. Захист дітей від експлуатації, сексуального насильства та торгівлі людьми;
- активізацію інформаційно-просвітницької роботи щодо неприпустимості усіх форм насильства над дітьми [228].

Також до недавнього часу в Україні діяв План заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 р., яким було покладено на Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації вчинення конкретних заходів, спрямованих на подолання насильства та забезпечення виконання цього плану заходів [191].

Зокрема, цей План передбачав розроблення програми факультативних курсів, курсів за вибором, спецкурсів з питань запобігання насильству в сім'ї; навчальних програм з питань запобігання насильству в сім'ї для соціальних працівників та інших спеціалістів, які надавали соціальні послуги. Забезпечували інформування населення через засоби масової інформації про правові основи запобігання та протидії насильству в сім'ї і види допомоги особам, які потерпали від насильства в сім'ї [19, с. 212].

Враховуючи важливість державної політики щодо належного захисту дітей, варто пригадати твердження О. П. Рябчинської, яка зауважила, що одним із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади в цьому аспекті має стати належний правовий захист дітей від усіх форм фізичного та психічного насилля, кривд і зловживань [234, с. 105].

Необхідно ще раз наголосити, що для України гострою є проблема бідності та безробіття значної частини населення. Цілком підтримуємо думку Г. В. Дідківської, що соціальні трансформації останнього десятиліття призвели до падіння рівня добробуту більшості сімей, збільшення робочої і побутової зайнятості дорослих членів сім'ї. Зростання безробіття об'єктивно обмежує матеріальні можливості сім'ї. Наслідком усього цього є падіння рівня життя сімей, тривожна атмосфера в домі, зростання конфліктності у відносинах, жорстокість стосовно дітей [92, с. 5].

Нагадаємо, що 52% винних осіб у вчиненні злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей не займалися суспільно корисною працею (тобто були безробітними). Вважаємо, що подолання безробіття та бідності в цілому є вагомим фактором запобігання на загальнодержавному рівні злочинності (у тому числі злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї).

Не можна не відзначити вжиття державою відповідних заходів з метою подолання цих негативних явищ. Так, Кабінетом Міністрів України була схвалена Стратегія подолання бідності від 16 березня 2016 р. № 161-р (далі – Стратегія № 161-р), згідно з якою низька заробітна плата не дає змоги батькам повноцінно утримувати дітей (у сім'ях з дітьми, в яких обоє батьків працюють,

рівень бідності становить 17,9%). Рівень бідності в сім'ях з дітьми становить 29,3%, у багатодітних сім'ях - 50,8%, у сім'ях, де є діти та непрацюючі дорослі особи, - 36%. Метою Стратегії є поетапне зниження в Україні масштабу бідності, соціального відчуження та запровадження нових механізмів її запобігання [257]. Реалізувати Стратегію заплановано до 2020 р.

Крім того, у Стратегії № 161-р зазначено, що існують гендерні диспропорції в оплаті праці (заробітна плата чоловіків перевищує заробітну плату жінок на 33,5%), а особливу групу ризику бідності становлять сільські жінки [257]. Зважаючи на гендерну нерівність у працевлаштуванні чоловіків та жінок, з метою зниження рівня безробіття серед осіб жіночої статі, Міністерством охорони здоров'я України був прийнятий Наказ «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256» № 1254 від 13 жовтня 2017 р. Тобто цим наказом скасовано перелік із понад 450 професій, які до недавнього часу були заборонені жінкам (крім професій, передбачених главою 3 розділу I Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 р. № 256, яка втрачає чинність з дати, коли Україною буде завершено процедуру денонсації Конвенції про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду № 45) [202].

З одного боку, це відкриває більше можливостей дівчатам та жінкам у виборі професії, а також більше шансів на працевлаштування, з іншого – із скасуванням цього переліку умови праці на деяких видах робіт не стали менш шкідливими або небезпечними, що в результаті негативно може позначитись на репродуктивному здоров'ї жінок. Із цього приводу в червні 2017 р. навіть засідала Проблемна комісія МОЗ та Національна академія медичних наук України «Гігієна праці та профзахворювання». Зрештою, експерти дійшли висновку, що «повне зняття обмеження допуску жінок до робіт у шкідливих та небезпечних умовах призведе до значного збільшення серед них ризиків

виробничо зумовлених порушень загального та репродуктивного здоров'я, зростання рівнів професійної захворюваності, що негативно позначиться на демографічній ситуації, популяційному здоров'ї та генофонді нації України» [14]. Вважаємо, що необхідно було б, перш за все, забезпечити безпечні умови праці, а вже потім – скасовувати вищевказаний перелік.

Принагідно зауважимо, що нині Україна переживає велику демографічну кризу. За роки незалежності маємо тенденцію до щорічного скорочення чисельності населення: упродовж 1991–2018 рр. населення України скоротилось на 9 млн 558 тис. осіб. Тобто в 1991 р. кількість населення України становила 51 млн 944 тис. осіб, а в 2018 р. - 42 млн 386 тис. За 27 років незалежності України кількість дітей зменшилась на 5 млн 616 тис. і станом на 01 січня 2018 р. становить 7 млн 609 тис., а це 18% від загальної кількості населення держави [177]. Це велика проблема, оскільки за всі роки незалежності України населення щороку скорочується в середньому на 221 тис. осіб.

Враховуючи демографічну кризу в державі та з метою покращення стану народжуваності дітей, уряд вживає різних заходів на його покращення. Так, однією з останніх новацій є Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» від 20 червня 2018 р. № 512 [197], згідно з якою допомога «пакунок малюка» є одноразовою безповоротною адресною соціальною допомогою, це набір необхідних речей для новонародженої дитини. Надання такої допомоги передбачено всім сім'ям, в яких дитина народиться з 1 вересня 2018 р. «Пакунок малюка» надаватиметься на кожну новонароджену дитину, видача буде здійснюватись під час виписки новонародженої дитини з пологового будинку.

Можливо, це допоможе зберегти життя багатьох новонароджених дітей від злочинних посягань (у тому числі передбачених ст. 117 КК України). За результатами проведеного дослідження І. С. Семенюк, у структурі мотивів

вбивств велику питому вагу посідають вчинення вбивства новонародженої дитини через матеріальні складнощі (26%) [242, с. 135].

Є сподівання, що завдяки цьому проекту, хоча б тимчасово, буде вирішене питання забезпечення необхідними першочерговими речами новонароджених дітей і дасть можливість батькам не приймати поспішних злочинних рішень (залишення в небезпеці, вбивство тощо).

Адже кожен член суспільства, кожне життя для держави є найвищою соціальною цінністю, а тим більше життя дітей. Оскільки від насильства в сім'ї дітям заповіюється смерть, доводять їх до самогубства, заповіюється шкода їх здоров'ю, а це великі суспільні втрати (тим більше на фоні такої демографічної кризи в державі). Разом з тим, вчинення злочинів щодо дітей негативно впливає на економіку держави, оскільки постійно й значною мірою потребує фінансування з державного або місцевих бюджетів, а також цей вид злочинів негативно впливає на населення в цілому, оскільки люди звикають до насильства та не реагують на нього належним чином. До речі, діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки, 50% їх схильні до зловживань наркотиками та алкоголем [166, с. 13].

Крім цього, заповіюється шкода фізичному й психічному здоров'ю дітей. Згідно зі Статутом (Конституцією) Всесвітньої організації охорони здоров'я, «здоровий розвиток дитини є фактором першочергової важливості» будь-якої держави [254].

Унаслідок такого насильства держава втрачає повноправних членів суспільства, які в багатьох випадках мають психічні розлади або й серйозні (клінічні чи соматичні) захворювання, схильні до кримінальної поведінки, мають інвалідність, низький освітній та професійний рівень тощо. Необхідно пам'ятати, що такі діти в майбутньому не зможуть реалізувати себе як гарні батьки, чоловік і дружина, оскільки не знатимуть, як правильно будувати відносини в сім'ї та виховувати фізично й психічно здорових дітей, не зможуть оточити їх любов'ю, турботою та надати їм достатньо тепла, оскільки вони самі не мають позитивного досвіду з власного дитинства. Тому надзвичайно

важливо на загальнодержавному рівні вживати заходів запобігання злочинам щодо дітей (у тому числі проти життя та здоров'я).

Однією з умов вчинення досліджуваних злочинів щодо дітей є стан сп'яніння. Нагадаємо, що з числа тих осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей в сім'ї в стані сп'яніння, майже 70% засуджених вчинили у стані алкогольного сп'яніння. На жаль, алкоголізм становить одну з найбільших соціальних проблем держави. Із цього приводу Б. М. Головкін слушно зауважив, що рівень розповсюдженості пияцтва серед населення є своєрідним барометром стану морального здоров'я суспільства, якості життя громадян і ступеня маргіналізації. Чого варті щоденні повідомлення по телебаченню стосовно того, що в Україні щорічно помирає від отруєння сурогатними спиртними напоями 10 000 осіб! На жаль, ніхто не веде статистики криміногенних конфліктів на ґрунті вживання спиртних напоїв, що підривають сімейні устої і сприяють зростанню соціального сирітства, кількості неповноцінних дітей, які народилися від батьків-алкоголіків, психічних розладів, що носять алкогольне походження, морально спустошених бомжів, повій, жебраків, бродяг та інших представників соціального дна [73, с. 164–165].

Варто зауважити, що на законодавчому рівні в Україні не повною мірою здійснюється запобігання правопорушенням, що вчиняються в стані сп'яніння. Так, КК України та КУпАП передбачають обставину, що обтяжує покарання, – вчинення злочину в стані сп'яніння (п. 13 ч. 2 ст. 67 КК України та п. 6 ч. 1 ст. 35 КУпАП), але залежно від характеру правопорушення суд може не визнати цю обставину такою. Крім того, ч. 1 ст. 96 КК України передбачає можливість застосування до особи, яка є хронічним алкоголіком або наркоманом, примусового лікування, причому за наявності обов'язкових ознак: вчинення злочину, медичний висновок про необхідність застосування такого лікування, засудження особи до певного покарання. Однак, вказані норми носять диспозитивний характер, тобто не є обов'язковими і на розсуд суду можуть застосовуватись або ні [38, с. 125].

Враховуючи певні проблеми щодо протидії злочинам, що вчиняються в сім'ї щодо дітей, які в багатьох випадках вчиняються в стані сп'яніння, народними депутатами України О. В. Герегою, А. В. Шиньковичем, Р. П. Князевичем, В. Д. Барвіненком був внесений на розгляд до Верховної Ради України законопроект «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії насильству в сім'ї» № 2401-а від 17 липня 2015 р. (далі – Законопроект № 2401-а від 17 липня 2015 р.) [207].

Як зазначено в пояснювальній записці до Законопроекту, запропоновано внесення змін до КУпАП щодо зобов'язання проходження курсу лікування від алкоголізму та наркоманії як виду адміністративного стягнення, яке застосовується для направлення особи, яка зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами чи психотропними речовинами до спеціалізованих закладів охорони здоров'я з метою проходження курсу лікування від алкоголізму та наркоманії [199].

Крім того, запропоновано ст. 173-2 КУпАП доповнити частиною третьою такого змісту: «Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частинами першою та другою цієї статті, а так само вчинені в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, - тягнуть за собою громадські роботи від шістдесяти до вісімдесяти годин або зобов'язання проходження курсу лікування від алкоголізму та наркоманії» [207].

Ці пропозиції є слушними й доречними, і варто підкреслити, що, на відміну від КК України, в якому передбачено право суду застосовувати примусове лікування, Законопроект № 2401-а від 17 липня 2015 р. передбачає обов'язкове проходження курсу лікування від алкоголізму та наркоманії.

Однак, вважаємо, що в Законопроекті № 2401-а від 17 липня 2015 р. варто було б передбачити й обов'язкове лікування токсикоманії (разом з алкоголізмом і наркоманією), а також у ст. 53 Основ законодавства України про охорону здоров'я серед переліку соціально небезпечних захворювань (туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепра, хронічний

алкоголізм, наркоманія) [185] і токсикоманію. Токсичне сп'яніння – психічний стан людини, спричинений уживанням одурманюючих речовин (окрім алкогольних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин) [174, с. 914].

Стосовно речовин, які спричиняють наркотичне й токсичне сп'яніння, то в Україні, незважаючи на заборону вільно їх поширювати, не є проблемою їх придбання, навіть через мережу Інтернет. Тому правоохоронним органам необхідно активніше протидіяти незаконному обігу (у тому числі незаконному виготовленню) таких речовин.

Щодо алкогольних напоїв, то вважаємо, що на державному рівні необхідно переглянути підхід до реклами алкогольних напоїв, яка пов'язує їх вживання з успішністю, самореалізацією, високим соціальним статусом або проведенням цікавого дозвілля. На жаль, реалії життя свідчать про абсолютно протилежний результат, якщо особа надмірно вживатиме такі напої, вона втрачає статус, роботу, сім'ю тощо.

Крім того, необхідно проводити пропаганду «тверезого життя»; інформувати про тяжкі наслідки алкоголізму, наркоманії, токсикоманії; проводити ранню діагностику й лікування осіб, які мають такі види залежності. Тобто на загальносоціальному рівні має бути послідовна, наполеглива та ефективна політика щодо протидії алкоголізму, наркоманії й токсикоманії.

Вважаємо, що важливу роль у запобіганні на загальносоціальному рівні вчиненню злочинів проти життя та здоров'я дітей відіграє інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини (далі – Уповноважений), який був створений Указом Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» в 2011 р. [189].

Згідно із цим Указом основними завданнями Уповноваженого є:

1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

3) здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати;

4) підготовка заходів за участю Президента України, у тому числі міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей;

5) здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав та законних інтересів дитини [189].

Звісно, це є позитивним кроком у напрямі захисту прав дітей, однак мають місце певні недоліки в діяльності Уповноваженого. Зокрема, на думку деяких учених (Р. М. Опацький та ін.), для більш повного виконання Уповноваженим повноважень варто на законодавчому рівні закріпити його взаємодію з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Оскільки порушення прав дитини є також і порушенням прав людини. Крім того, ця взаємодія надасть можливість ефективно впливати на причини та умови, що сприяють порушенням прав дітей [182, с. 21].

Підтримуючи таку пропозицію вченого, разом з тим, зауважимо, що, незважаючи на тривалий час існування інституту Уповноваженого (з 2011 р. – 7 років), досі немає його офіційного сайту. Є лише сторінка на офіційному сайті Президента України (де надається коротка біографічна довідка про очільника цього інституту), а також сторінки в деяких соціальних мережах, проте, щоб зайти на сторінку Уповноваженого, необхідно «відвідувачу» самому пройти процедуру реєстрації й стати учасником цієї соціальної мережі. Вважаємо це суттєвою перепорою для осіб, які мають бажання (або необхідність) ознайомитись з діяльністю Уповноваженого, проте не бажають реєструватись в соціальній мережі.

Відповідно до Аналітичної довідки за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики

після 20 років незалежності», 53% знає про введення посади Уповноваженого, що свідчить про доволі високий рівень та якість поширення відповідної інформації серед дітей. Причому, 67% опитаних дітей дізнаються саме із засобів масової інформації про свої права [7, с. 14].

Тому, вважаємо, що вкрай необхідно створити офіційну сторінку Уповноваженого із змістовним та якісним наповненням інформації про останні результати його роботи, досягнення, статистичними цими, нормативно-правової бази, контактною інформацією, куди необхідно звертатись за захистом порушених прав дітей тощо.

З метою запобігання на загальносоціальному рівні цим злочинам необхідно проводити правову пропаганду щодо прав дітей, неприпустимість вчинення насильства щодо них, яке охоплює також злочини проти життя та здоров'я. Важливу роль у цьому відіграють засоби масової інформації (ЗМІ).

Засоби масової інформації – це періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження інформації, спрямовані на охоплення необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх про дії і явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, а також на виконання спеціальних соціальних функцій [192, с. 134–135].

До друкованих ЗМІ (преси) належать періодичні (і такі, що подовжуються) видання, які виходять під постійною назвою з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року – газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем. Аудіовізуальними, електронними ЗМІ є радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис, Інтернет тощо [193].

Вважаємо, що можливості сучасних ЗМІ використовують не в повному обсязі. Так, здебільшого в пресі або на телебаченні інформують про сам факт вчинення насильства щодо дітей, не розкриваючи питання призначення покарання винній особі, подальшу долю жертви злочину, поза увагою залишається участь поліції в запобіганні та протидії злочинам щодо дітей.

Тому в ЗМІ необхідно більше уваги приділяти позитивному досвіду правоохоронних і судових органів при розкритті, запобіганні та протидії цим злочинам. Надзвичайно важливо використовувати максимальні можливості сучасних ЗМІ, зокрема, інтернет-ресурсів. Так, не зайвим було би створити спеціалізовані веб-сайти, які б на прикладі конкретних життєвих випадків повідомляли про негативний вплив насильства на дітей і категоричну заборону його застосовувати.

Телебачення нині становить невід'ємну частину нашого повсякденного життя і є потужним засобом масової інформації. Останнім часом проблема вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей доволі часто висвітлюється на телебаченні, зокрема на таких центральних каналах, як «Інтер» (програма «Стосується кожного», «Україна» (програма «Говорить Україна»)), «СТБ» (програма «Кохана, ми вбиваємо дітей»), ICTV (програма «Надзвичайні новини») тощо. Завдяки телебаченню та професійній роботі журналістів було доведено до відома громадськості й окремих посадових осіб кричущі випадки вчинення щодо дітей тяжких та особливо тяжких злочинів, які намагались приховати [28, с. 157–158].

Разом з тим, варто погодитися з думкою В. М. Бесчастного, що журналістів потрібно навчити захищати дітей у телевідеоматеріалах про факти насильства у родині, школі чи в іншому місці [40, с. 8]. Оскільки, як свідчить практика, це допоможе врятувати чиєсь життя або притягнути винних осіб до відповідальності.

Також вважаємо, що не зайвим було би проводити широкомасштабні заходи щодо інформування дітей на загальнодержавному рівні про те, куди можна звертатись по допомогу у випадку, якщо вони стали жертвою злочину. Із цією метою необхідно розробити листівки, брошури з інформацією доступною для них мовою, які необхідно поширювати в навчальних, спортивних, лікувальних закладах, закладах культури й мистецтва тощо.

Доцільно долучати до діяльності із запобігання цим злочинам і кінотеатри, а саме: перед початком кожного фільму розмішувати короткі

відеоролики про неприпустимість застосування фізичного покарання, жорстокого поводження з дітьми та про їхні наслідки. Створити документальні фільми про цю проблему, які наслідки можуть настати через кілька років (зокрема, зламані долі таких дітей, які доволі часто самі стають домашніми тиранами або потенційними жертвами вже в дорослому віці, психічні розлади тощо).

Важливим та ефективним методом інформування також є соціальна реклама, яку необхідно розміщувати на рекламних щитах, бігбордах, на телебаченні, радіо, в Інтернеті та інших публічних місцях. Причому до створення такої реклами доцільно залучати відомих осіб (акторів, артистів, спортсменів тощо), оскільки вони мають авторитет серед певної верстви населення, а це, у свою чергу, можливо, позитивно вплине на їхню поведінку.

Вагому роль у запобіганні цим злочинам можуть відіграти бібліотеки, завдяки яким до значної кількості читачів може бути донесена інформація. Оскільки бібліотека – це своєрідний інформаційний посередник, який передає текстові, відео- та аудіоповідомлення. Саме це дає змогу забезпечити належний рівень поінформованості суспільства для вирішення такої гострої на часі проблеми, як запобігання насильству щодо підлітків [262, с. 4]. Так, у бібліотеках проводять виховні заходи, спрямовані на зміцнення і покращення стосунків у сім'ї («Тато, мама і я – дружна сім'я», «День матері», «Всією сім'єю до лісу і парку...», «Родинні цінності», «Наші сімейні традиції» тощо) [114, с. 2].

Потрібно розміщувати в бібліотеках інформаційні стенди з матеріалами на певну тематику, наприклад, про неприпустимість фізичного покарання дітей тощо, які привернуть увагу читачів та змусять поміркувати про негативні та небезпечні наслідки вказаних дій, а це, у свою чергу, також допоможе запобігти новим випадкам вчинення злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей.

Важливе значення в запобіганні цим злочинам має культурно-моральний рівень населення. Необхідно констатувати, що цей напрям роботи на

державному рівні не виконується належним чином. Ми маємо на увазі не кількість театрів, кінотеатрів, будинків культури тощо, які функціонують у державі та кількість осіб, які їх відвідують. Ідеться про рівень міжособистісного спілкування в середині сім'ї (у тому числі між дорослими та дітьми), ставлення дорослих членів сім'ї до виховного процесу дітей, підходи до виховання.

На жаль, не поодинокими є випадки вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я, які вчиняються в сім'ї щодо дітей, з причин неправильного розуміння батьками або особами, що їх замінюють, які методи виховання є допустимими, а які категорично заборонено застосовувати; через брак знань про те, як виходити з конфліктних ситуацій «мирним шляхом» без застосування насильства. У зв'язку із цим, вважаємо, необхідно проводити просвітницьку, консультативну роботу з метою підвищення рівня «виховної культури» населення, міжособистісного спілкування, недопущення або виходу з конфліктних ситуацій.

Великий вплив на свідомість, світогляд, морально-культурні засади та в цілому на поведінку особи здійснює релігія. Із цього приводу А. М. Бабенко слушно зауважив, що релігія є специфічною формою суспільної свідомості, яка формує духовну культуру особистості, її духовний світ і світогляд, продукує особливе ставлення до суспільства і права, є вагомим фактором зниження рівня криміногенних проявів. А отже, вона має значний потенціал профілактичного впливу на злочинність [11, с. 292]. У ході свого наукового дослідження вчений зробив висновок, що віруючі громадяни, порівняно з атеїстами, демонструють помітно вищий рівень поваги до закону. Так, населення західних регіонів демонструє вищий, порівняно з жителями інших регіонів, ступінь толерантності, терпимості до оточення та довіри до церкви, а значить, більшою мірою виконує установки щодо законослухняності [11, с. 291].

Так, дійсно, більшість релігій засуджують насильство та пропагують терпимість, співчуття, милосердя, що в результаті надасть змогу сформуванню у свідомості особи такі моральні устої, які зможуть допомогти їй в подоланні

духовної кризи, вирішенні міжособистісних і групових конфліктів, а також життєвих проблем.

Отже, з метою запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, вважаємо, що необхідно активно залучати релігійні громади, які поширюватимуть ідеологію ненасильницького виховання дітей, мудрого вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, а також терпимого та виваженого ставлення в цілому як до дітей, так і до різних проявів їхньої поведінки. Так, наприклад, під час обряду хрещення дітей потрібно наголошувати батькам або особам, що їх замінюють, та хрещеним батькам про високе й почесне звання, яке на них покладається. Цю інформацію можна доносити не лише в усній формі, а й поширювати за допомогою листівок, буклетів, електронних носіїв, наприклад, CD-дисків тощо.

Отже, загальносоціальні заходи спрямовані на ліквідацію загальних негативних чинників, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї в цілому (у тому числі злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей). Ці заходи створюють соціальні, економічні, правові та інші передумови спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання досліджуваних злочинів.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї

Спеціально-кримінологічне запобігання не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища й процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру

криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів [99, с. 21–22].

Запобігання досліджуваним злочинам (у тому числі спеціально-кримінологічне) неможливе без правових заходів. З цією метою важливим є розроблення та прийняття ефективних нормативно-правових актів, які покликані усувати (або мінімізувати) детермінанти злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї. Із цього питання ми вже обговорювали чинні нормативно-правові акти та законопроекти в попередніх підрозділах (1.2 та 3.1), разом з тим, вважаємо за необхідне звернути увагу ще на законопроект, розроблений Кабінетом Міністрів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення соціального захисту дітей» № 7217 від 20 жовтня 2017 р., згідно з яким запропоновано вилучити частину третю ст. 143 СК України [204]. У цій нормі (ч. 3 ст. 143 СК України) передбачено, що дитина може бути залишена батьками в пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення [243].

Згідно з висновком Головного науково-експертного управління від 29 січня 2018 р. щодо вищевказаного законопроекту, він «вбачається таким, що порушує право дитини на життя, виживання та здоровий розвиток, визначене Конвенцією ООН про права дитини, виключення із ст. 143 СК України ч. 3. Таке виключення, враховуючи відповідні рекомендації Комітету ООН з прав дитини щодо необхідності цього, може бути підтримано лише в разі створення відповідних умов для захисту життя та здоров'я зазначених категорій дітей. Це пояснюється тим, що «просте» виключення із ст. 143 СК України ч. 3, як це пропонується у проекті, може призвести до збільшення кількості дітей, які будуть покинуті в інших місцях, ніж відповідні заклади охорони здоров'я, що не гарантує, що така дитина буде вчасно знайдена і матиме шанси на життя, виживання та здоровий розвиток» [60].

Вважаємо, що такі законодавчі зміни не сприятимуть запобіганню вчиненню злочинів щодо дітей (у тому числі проти їх життя та здоров'я), а скоріше, навпаки, спричинять нову хвилю злочинів проти небажаних дітей або тих, які мають вади фізичного або психічного розвитку: вбивства новонароджених, залишення в небезпеці, заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

Згідно з офіційними статистичним даними Міністерства охорони здоров'я України, за останні 5 років (2013–2017 рр.) у пологових будинках відмовились від 1910 новонароджених дітей (табл. 3.1) [154].

Таблиця 3.1

Кількість новонароджених дітей, від яких відмовились матері

Рік	Кількість дітей
2013	456
2014	372
2015	352
2016	388
2017	342

Тобто можна спрогнозувати, що, за умови прийняття вказаних змін до СК України, вищенаведені цифри «відмовних дітей» перемістяться в рубрику кримінальних правопорушень.

Варто нагадати, що непоодинокими є випадки, які оприлюднюються в ЗМІ й у подальшому набувають широкого резонансу, коли новонароджених дітей знаходять у сміттєвих баках [179], на кладовищах [175], в електричці [163], просто неба [269] тощо.

За словами представниці Уповноваженої з дотримання прав дитини та сім'ї А. Філіпішиної, «батьки, у яких народжуються діти з істотними вадами розвитку, по суті, залишаються сам на сам із проблемою: на рівні громади відсутні послуги реабілітації, медичного забезпечення, соціального супроводу таких дітей, психологічної підтримки батьків. Немає достатньої матеріальної підтримки таких родин. Заборона залишати хвору дитину в пологовому будинку з одного боку і відсутність відповідних послуг з іншого можуть

призвести до зростання випадків, коли матері кидають своїх немовлят у небезпечних для їх життя місцях або вбивають» [89].

Тому вважаємо, що суб'єктам законодавчої ініціативи необхідно розробляти та пропонувати до прийняття нормативно-правові акти, які покликані захищати дітей, а не ті, які, задля економії бюджетних коштів, порушують їх основні права і ставлять під загрозу природні (невід'ємні) права – життя та здоров'я.

Запобіжний ефект повинні мати заходи адміністративного впливу, які виконують превентивну функцію та можуть змусити правопорушника задуматись про протиправний характер своєї поведінки (адже багато осіб вважають, що фізичні покарання дітей не є правопорушенням, цілком припустимі та є особистою справою кожної сім'ї), переосмислити й надалі не допускати вчинення таких діянь. Зокрема, йдеться про ст. 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» [116].

Проте, на практиці виникає багато проблем щодо реалізації цієї норми. Так, аналіз судової практики із цієї категорії справ засвідчив, що в багатьох випадках винних осіб не притягують до адміністративної відповідальності через неправильне тлумачення судами цієї норми. Наприклад, у справі № 357/13053/17, у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, адміністративну справу було закрито. Так, судом було встановлено, що 25 жовтня 2017 р. близько 20 год. 00 хв. за місцем спільного проживання, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинив сварку зі своєю сестрою та з її малолітнім сином, в ході якої висловлювався нецензурною лайкою та **вчинив бійку**, чим вчинив насильство в сім'ї. Як було встановлено, малолітньому племіннику він «дав позатиличника».

Проте, суд дійшов висновку, що протокол складено у зв'язку з обопільним конфліктом та сваркою в сім'ї, а не у зв'язку з вчиненням насильства у сім'ї,

тоді як вчинення насильства в сім'ї передбачає активні дії однієї особи щодо іншої. Взаємні образи під час сварки не можуть мати характер психологічного насильства. Крім того, у матеріалах відсутні дані про можливість завдання чи завдання шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілій. За таких обставин у діях цієї особи відсутній склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, а тому справа щодо нього підлягає закриттю [198].

Аналіз цієї справи викликає низку питань: 1) чому потерпілою особою була визнана лише сестра кривдника (адже було встановлено, що щодо малолітнього племінника було вчинене фізичне насильство); 2) на якій підставі суд відмовив кваліфікувати як «насильство в сім'ї» (в редакції статті від 18 грудня 2017 р.), якщо мала місце обопільна сварка, адже в чинному законодавстві не було подібних обмежень. Тобто під час сімейного конфлікту потерпіла особа повинна «мовчки» терпіти образи і побиття? 3) суперечливою є також вимога суду про необхідність даних «про можливість завдання чи завдання шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілій».

Потрібно наголосити, що, згідно з міжнародними стандартами, обов'язковість яких визнана Україною, насильство в сім'ї охоплює реальну загрозу настання негативних наслідків та завдання шкоди жертвами такого насильства, вимагає ефективного реагування на етапі вчинення протиправних дій проти членів сім'ї незалежно від того, чи завдали такі дії реальної шкоди, чи створили загрозу її заподіяння. Відтворюючи вимоги міжнародних документів, диспозиція ст. 173-2 КУпАП визначає насильство в сім'ї як «умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого».

Таким чином, судам потрібно адекватно тлумачити диспозицію ст. 173-2 КУпАП у світлі міжнародних стандартів та виходити з того, що кваліфікація відповідних діянь як насильства в сім'ї не вимагає доведення

факту завдання реальної шкоди фізичному чи психічному здоров'ю потерпілої особи [258, с. 83].

Також спірним та недоцільним видається повернення до практики застосування штрафних санкцій у ст. 173-2 КУпАП (відповідні зміни були внесені Законом України № 2229-19 від 07 грудня 2017 р.). Оскільки такий засіб адміністративної відповідальності, який стає тягарем не так для кривдника, як для потерпілих членів сім'ї, назавжди зупинить готовність жертви сімейного насильства звертатися по допомогу до держави. Отже, застосування штрафу у випадках економічного та інших форм насильства не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням держави щодо розбудови ефективної системи протидії насильству в сім'ї та реагування на всі його прояви, в основу якої мають бути покладені інтереси жертв сімейного насильства [258, с. 89].

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [211] домашнє насильство криміналізовано (ст. 126-1 КК України). Вважаємо, що це може призвести до колізії норм між цією кримінально-правовою нормою та адміністративним правопорушенням, передбаченим ст. 173-2 КУпАП («вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), оскільки їх диспозиції дуже схожі в частині, що стосується вчинення домашнього насильства, і на разі немає чітких критеріїв відмежування однієї норми від іншої.

Тому, враховуючи проблеми, які мають місце та можуть виникнути у зв'язку з реалізацією цієї норми, вважаємо, що варто виключити зі ст. 173-2 КУпАП відповідальність за вчинення сімейного насильства, залишивши адміністративну відповідальність за «невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення

уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення» [116].

До речі, ми вже раніше висловлювали думку про недоцільність притягнення винних осіб за вчинення насильства в сім'ї щодо дітей до адміністративної відповідальності. Вважаємо, що такі діяння мають не адміністративний, а кримінально-правовий характер [18, с. 40].

Отже, криміналізація насильства в сім'ї є цілком обґрунтованим та логічним кроком законодавця на шляху ефективної протидії цим суспільно небезпечним діянням. Поділяємо позицію Н. С. Юзікової, що невідкладні заходи в галузі захисту прав і законних інтересів дітей, їх честі й гідності сприятимуть вирішенню проблем, пов'язаних з порушенням їх прав. Підвищення юридичної відповідальності батьків, зокрема кримінальної, стане конкретним важелем захисту дітей до повноліття, профілактики правопорушень серед батьків і зміцнення сім'ї [304, с. 61].

Важливим заходом спеціально-кримінологічного спрямування є створення пілотного проекту щодо мобільних груп з реагування на факти вчинення насильства в сім'ї «Поліна», який з червня 2017 р. реалізується в Дарницькому районі м. Києва, Малиновському районі м. Одеси та в м. Северодонецьк Луганської області.

З початку роботи мобільними групами здійснено 3553 (2017 р. - 1692) виїзди за повідомленнями про факти домашнього насильства, у тому числі 500 - разом з працівниками соціальних служб. За результатами виїздів на місця подій проведено 1242 профілактичних бесіди, складено 1239 адміністративних протоколів за ст. 173-2 КУпАП. Крім того, за заявами та повідомленнями про факти вчинення домашнього насильства відкрито 53 кримінальних провадження [148].

Вважаємо, що цей пілотний проект є ефективним заходом запобігання та протидії злочинам проти життя та здоров'я дітей та й у цілому насильству в сім'ї, тому необхідно збільшити кількість таких мобільних груп по всій території України.

Разом з тим, не з'ясованим залишається питання: які саме злочини охоплені рубрикою «кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством в сім'ї», які містяться в Єдиному звіті про кримінальні правопорушення по державі на офіційному веб-сайті Генеральної прокуратури України. На наші запити до Національної поліції та Генеральної прокуратури України про надання інформації з цього питання, ми отримали «відписку» про те, що «облік даних про кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї здійснюється відповідно до п. 6 глави 4 розділу II Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України № 139 від 06 квітня 2016 р. з урахуванням норм Кримінального, Сімейного, Житлового кодексів України та законодавства з цих питань» [142].

Однак, норми Сімейного та Житлового кодексів України не передбачають злочинів, за вчинення яких винних осіб притягують до кримінальної відповідальності. Лише КК України містить вичерпний перелік злочинів (кримінальних правопорушень), з яких має формуватись рубрика «пов'язаних з насильством в сім'ї», проте уповноважені органи не можуть дати чіткої відповіді, які саме злочини до неї входять. Вважаємо це суттєвим недоліком у роботі цих державних органів, оскільки неможливо вживати ефективних та дієвих заходів щодо запобігання та протидії злочинам, не знаючи конкретно, щодо яких саме їх необхідно застосовувати, та й узагалі, враховуючи цю обставину, не зрозумілими й не обґрунтованими залишаються показники «кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї», які оприлюднені Генеральною прокуратурою України.

Водночас позитивним кроком на шляху спеціально-кримінологічного запобігання насильству щодо дітей є ініціатива Міністерства охорони здоров'я України в навчанні українських лікарів розпізнавати ознаки насильства у дітей і реагувати на ці випадки.

За словами в. о. Міністра охорони здоров'я України У. Супрун, «протидія насильству над дітьми важлива як для сьогодення, так і для майбутнього нації.

Діти, які пережили насильство як “спосіб виховання”, отримують травми на все життя, і самі вчаться в майбутньому ставитися погано до своїх дітей. Коли я проходила навчання в США як майбутній лікар – дитячий рентгенолог, нас 4 роки навчали, як розпізнати ознаки насильства, зокрема – як за рентгеновським знімком відрізнити травму внаслідок нещасного випадку від навмисно нанесеної травми. Зараз час українським медикам навчатися виявляти випадки насильства над дітьми та підлітками та правильно реагувати, передаючи інформацію до поліції та служб у справах дітей» [41].

Із цією метою з початку лютого в Україні проходив відбір 23 медичних працівників для навчання та подальшої роботи в проекті «Дитинство без насильства». Наступним етапом стала дводенна Конференція (26–27 лютого 2018 р.) та подальша підготовка національних тренерів (26 лютого – 01 березня 2018 р.). Після цього протягом 2018 р. проводитимуть систематичне навчання медичних працівників свого регіону щодо виявлення та реагування на випадки насильства над дітьми медики-тренери Вінсент Палуччі, професор педіатрії Школи медицини Нью-Йоркського університету та Лорі Фрезієр, професор педіатрії Пенсильванської державної медичної школи та начальник відділу педіатрії з дитячих адикцій у Пенсильванській державній дитячій лікарні [41].

Спеціальні знання, отримані медичними працівниками під час такого навчання, суттєво допоможуть диференціювати травми, отримані від нещасного випадку від тих, які були заподіяні в результаті насильства. Вважаємо, що такі знання обов’язково мають отримати всі медичні працівники, причому ще на етапі, коли вони є студентами закладів вищої освіти (особливо майбутні педіатри).

Потрібно зауважити, що Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ) визнала дитячий травматизм однією з актуальних проблем суспільства. Інформація, отримана в ході досліджень світової організації здоров’я, підтверджує, що значна кількість батьків використовує фізичне покарання як один з основних принципів виховання. Так, в Італії 8% дітей піддають суворим

покаранням, у Румунії у 4,6% випадків батьки б'ють дітей не тільки сильно, але й часто. Найбільшого ризику зазнають діти наймолодшого віку. Так, показники насильства над дітьми у віці до 3 років переважали більше ніж у два рази відповідні показники 5–14-річних дітей і підлітків [170, с. 5]. Одним із наслідків такого насильства, що призводить до тілесних ушкоджень або смерті дитини, є «Синдром струсу немовляти».

Синдром струсу немовляти (далі - ССН) – це комплекс дій, які призводять до сильного струсу та/або удару головного мозку дитини, наслідком яких є заподіяння дитині тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або спричинення смерті дитини [194, с. 202].

Такий синдром виникає тоді, коли дорослий так сильно трясє малюка (достатньо кількох секунд), що незафіксована головка бовтається, через що розриваються мембрани клітин мозку й пошкоджується мозок у цілому. Симптоми проявляються в крововиливах, набряку мозку і крововиливах у сітківці ока. Наслідки - розумова відсталість, параліч, сліпота, епілепсія. У гіршому випадку немовля може померти [141].

Зазвичай спусковим механізмом спалаху гніву є відчай через безпорадний крик дитини. Існують інші спускові механізми, наприклад, поганий апетит дитини або вона просто випльовує соску, що викликало в особи, яка доглядала, лють, достатню для того, щоб почати трясти дитину. Струс продовжується від 5 до 15–20 секунд. Шляхом використання відеозапису людини, яка трясла ляльку, схожу на дитину за розміром та вагою, було встановлено, що кількість струсів становить від 2 до 4 разів за секунду [200, с. 116].

За сучасними уявленнями, ССН є однією з основних причин смерті немовлят. У США, наприклад, від цього вмирає щорічно 2000 немовлят, в Англії - 100. У світовому масштабі відбувається в середньому 27 випадків ССН на 100 000 немовлят. На підставі проведених в США і Англії досліджень найчастіше винуватцями ССН є батьки-вітчими (68–83%), далі йдуть няні (8–17%) і матері (9–13%) [141].

Україна - не виняток на предмет наявності ССН, хоча, на превеликий жаль, у нашій державі немає офіційної статистики щодо кількості випадків ССН і жертв цього виду насильства. Якщо й потрапляють у поле зору правоохоронним та медичним працівникам випадки застосування до дитини фізичного насильства, то його аж ніяк не пов'язують із ССН, а це в результаті не дає змоги вживати належних заходів щодо запобігання та протидії цьому небезпечному явищу.

З метою недопущення ССН необхідно, в першу чергу, проводити роз'яснювальну роботу серед майбутніх батьків. Наприклад, коли вагітна жінка стає на облік до дільничного лікаря, потрібно обов'язково інформувати про небезпеку ССН (листівки, компакт-диски тощо). Крім того, з метою запобігання струсу немовлят варто спрямувати зусилля на інформування не лише жінок щодо безпеки цих дій, а й чоловіків. Оскільки, як свідчать проведені дослідження, значно частіше трясуть дітей саме чоловіки (батько, вітчим, співмешканець тощо) [200, с. 120].

Також варто запозичити досвід США, де в штаті Нью-Йорк у лікарні в Буффало, перед виписуванням з лікарні батьки одержують коротку інструкцію від медичного персоналу про ту небезпеку, яку спричиняє струс немовляти. Потім їх просять дати розписку в тому, що інформація була до них доведена. У 2001 р. були внесені зміни до національного законодавства штату Нью-Йорк, у зв'язку із чим усі лікарні при виписуванні зобов'язані надавати молодим батькам інформацію про ССН [200, с. 125].

У США, Канаді та Великобританії систематично проводять міжнародні конференції, семінари, присвячені ССН, в яких беруть участь провідні спеціалісти з розслідування, протидії та запобігання струсу немовлят. Так, у вересні 2018 р. в Орландо (штат Флорида, США) відбудеться Шістнадцята міжнародна конференція присвячена ССН, в якій візьмуть участь провідні фахівці, що обговорюватимуть останні наукові дослідження, медичну практику, слідчі і правові методи та питання профілактики ССН [318].

Варто й Україні запровадити практику проведення науково-практичних конференцій міжнародного рівня, присвячених ССН. Також необхідно запровадити обов'язкове проходження навчання працівників соціальних служб, правоохоронних органів з метою підвищення рівня знань, оскільки ці ушкодження є специфічними, і їх можуть помилково віднести до звичайних побутових травм.

Також варто багато ресурсів (матеріальних, інтелектуальних) спрямувати на соціальну рекламу, за допомогою якої якомога більше осіб ознайомити з небезпекою струсу немовлят і тяжких наслідків, до яких це може призвести. Оскільки, дійсно, багато молодих батьків не знають, до чого може призвести така імпульсивна поведінка, викликана, наприклад, плачем дитини. У зв'язку із цим пропонуємо інформативні матеріали про небезпеку ССН та його наслідки видавати під час виписки батькам новонароджених разом з одноразовою натуральною допомогою «пакунок малюка». Також пропонуємо в старших класах загальноосвітніх навчальних закладів разом з лекціями про права дітей, сімейне насильство розповідати й про ССН. Оскільки через кілька років вони можуть стати батьками і є сподівання, що ці знання допоможуть їм бути стриманішими, терплячішими до своїх дітей і не трясти їх у пориві гніву [36, с. 149–150].

Вчинення насильства (у точу числі злочинів проти життя та здоров'я) щодо дітей може призвести до настання правових наслідків, передбачених не лише КК України, а й Сімейним кодексом України (далі – СК України). Так, відповідно до п. 3, 6 ч. 1 ст. 164 СК України, підставами позбавлення батьківських прав є жорстоке поводження з дитиною та засудження за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини. Причому статистичні дані (Додаток Ж) свідчать про те, що загальна кількість дітей, щодо яких батьки позбавлені батьківських прав, є достатньо великою – за період 2013–2017 рр. загалом це 27 833 дитини [156; 157; 158].

Поте, якщо порівняти показники загальної кількості дітей, які потерпіли від різних видів насильства, і кількості дітей, щодо яких батьків було

позбавлено батьківських прав, то результати викликають занепокоєння. Так, наприклад, із загальної кількості дітей, які потерпіли від фізичного насильства, лише у 1,7% (2013 р.); 5,1% (2014 р.); 3,4% (2015 р.); 3,1% (2016 р.); 1,9% (2017 р.) випадках було прийнято судові рішення про позбавлення батьківських прав. Це при тому, що у 2013 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення фізичного насильства щодо дітей 110 осіб, у 2014 р. – 7 осіб, 2015 р. – 46 осіб, 2016 р. – 36 осіб, 2017 р. – 32 особи [158] (Додаток Ж). Тобто в середньому в 97% випадках кривдник має всі батьківські права на дитину. Більш детальні показники притягнення осіб до адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення психічного та економічного насильства щодо дітей наведено в Додатку Ж.

При цьому є проблема, яка полягає в тому, що батьки, які вчинили злочини проти життя та здоров'я дітей в сім'ї, у результаті чого були позбавлені батьківських прав, народжують нових дітей і вчиняють злочини вже щодо них. Таким чином, ця проблема не вирішується, а лише збільшується коло потерпілих дітей від насильства в сім'ї [22 с. 79].

Разом з тим, необхідно зауважити, що як у юридичній літературі, так і в законотворчій діяльності питання примусової стерилізації доволі активно обговорюють. Деякі вчені (Н. Д. Когут) один із варіантів викорінення жахливих випадків вбивства новонароджених (що є одним із проявів насильства в сім'ї щодо дітей) вбачають у «стерилізації відповідних категорій осіб» [115, с. 166]. Пропозиція заслуговує на увагу, оскільки проблема небажаної вагітності як результату нехтування методами контрацепції та народження небажаних дітей часто призводить до вчинення злочинів щодо них (вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, доведення до самогубства тощо).

Відповідно до ст. 49 Основ законодавства України про охорону здоров'я, застосування методів стерилізації може здійснюватися за бажанням повнолітнього пацієнта в закладах охорони здоров'я за медичними показаннями, що встановлюються центральним органом виконавчої влади, що

забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я [185]. Тобто стерилізація проводиться на добровільній основі – за бажанням особи, а якщо особа є недієздатною, то відповідно до вищевказаної норми, стерилізація може бути проведена лише за згодою її опікуна.

Якщо говорити про примусову стерилізацію, то у 2013 р. у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення та вдосконалення покарання за злочини, вчинені на сексуальній основі проти малолітніх та неповнолітніх» № 2309а від 17 червня 2013 р. Цим законопроектом було запропоновано доповнити КК України новою ст. 59-1 «Хімічна кастрація», яка полягає у примусовому застосуванні до особи, яка вчинила злочин на сексуальній основі проти малолітніх або неповнолітніх, спеціально визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, медичних препаратів з метою пригнічення її лібідо [210].

Проте, у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України до цього законопроекту серед його недоліків зазначено, що такий вид покарання не відповідає положенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, згідно з якими ніхто не повинен піддаватись нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також ч. 3 ст. 50 КК, відповідно до якої покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Адже довготривале прийняття антиандрогенних препаратів завжди викликає побічні ефекти, до яких належать збільшення ваги, остеопороз, підвищений ризик серцево-судинних захворювань, а також фемінізація – втрата м'язової маси, волосся на тілі [61].

Отже, примусова стерилізація (кастрація) як вид покарання за вчинення окремих злочинів суперечить як вітчизняним, так і міжнародним нормам, що є неприпустимим у правовій державі. Можливо, доцільно розглянути варіант добровільної стерилізації, оскільки багатьом особам, які живуть за межею

бідності й не мають фінансових можливостей застосовувати різні засоби контрацепції, саме такий спосіб допоміг би вирішити проблему небажаної вагітності та запобігти вчиненню злочинів щодо дітей. Тому варто було б запровадити практику безкоштовної добровільної стерилізації чоловіків і жінок, які виявили бажання скористатись таким методом контрацепції.

Необхідно нагадати, що сім'я посідає головне місце в моральному формуванні особистості, вона бере з перших днів життя дитини на себе турботу про її здоров'я й виховання, сім'я дає дітям початкові знання про навколишній світ, виробляє певні уявлення та навички, допомагає здійснювати контакти з багатьма іншими людьми тощо. Конкурувати із сім'єю, особливо на початковому етапі розвитку особистості, не може жодна громадська або державна виховна установа. Водночас відсутність батьківської сім'ї або сімейне неблагополуччя майже завжди створюють реальні труднощі у формуванні неповнолітніх, перебороти котрі повністю суспільству до сьогодні не вдається [92, с. 5].

Дійсно, неможливо переоцінити роль сім'ї в житті кожної дитини, проте не всі сім'ї виконують фундаментальні функції щодо догляду й виховання дітей, де порушуються їх основні права та може бути заподіяна шкода здоров'ю або спричинена смерть. Тому важливо дослідити заходи запобігання, залежно від особливостей кожної сім'ї, яка є в групі ризику щодо вчинення досліджуваних злочинів.

1. Сім'ї, в яких застосовують недопустимі методи виховання.

На жаль, необхідно констатувати, що багато сучасних батьків «педагогічно неграмотні», тобто не знають, як вийти з конфліктної ситуації, як виховувати дітей без насильства, або в процесі виховання керуються досвідом, набутим у власному дитинстві й тим, як їх виховували власні батьки (не рідко це саме неправомірні методи).

На жаль, над вихованням майбутніх чоловіків та дружин ніхто не замислюється, вважаємо, що цей напрям не потрібно залишати без належної уваги. Варто пригадати слова відомого радянського педагога

В. О. Сухомлинського, який стверджував, що до материнства й батьківства потрібно морально готуватися, вчитися так само, як вчиться людина, обравши певну професію (будівельник, пекар, лікар, кравець тощо). Учений наголошував, що «невихована людина, моральний невіглас, неук - те саме, що літак, випущений в політ із зіпсованим двигуном: загине сам і принесе загибель людям» [259]. Тому доцільно було б такі знання (вміння бути чоловіком і дружиною, батьком і матір'ю) давати ще в школі, ввівши спецкурс у старших класах про відносини в сім'ї, особливості виховання дітей.

Загальнонаціональне соціологічне дослідження «Що українці думають і знають про права людини» вказує, що на запитання, чи застосовують у вашій сім'ї фізичні покарання дітей, третина (30%) сказала, що дуже рідко, 9% українців зізналися, що іноді доводиться фізично карати дітей, і лише 1% респондентів сказали «так», вважаючи це найкращим методом виховання. Цікаво, що 7% опитаних відмовилися відповідати на це питання. Експерти коментують, що це «хитра» відповідь, і припускають, що відмова пов'язана із використанням подібних практик, але небажанням зізнатися в цьому відкрито [59].

Ми погоджуємось з думкою Н. С. Юзікової, що важливу роль у поліпшенні родинного виховання відіграє розгортання системи педагогічного всеобучу батьків. Мета педагогічної освіти батьків полягає не тільки в тому, щоб залучити їх до розуміння педагогічних проблем родинного виховання та взаємодії зі школою, а й у тому, щоб допомогти їм оволодіти конкретною ситуацією, налагодити відносини з підлітками, які відбилися від рук, вселити батькам віру в них, допомогти виявити кращі риси характеру дітей, щоб спиратися на ці риси в корекції особистості [303, с. 136].

У таких сім'ях необхідно проводити інформаційно-просвітницьку, роз'яснювальну роботу щодо методів виховання без насильства та приниження, про права дітей; прищеплювати повагу до дитини, яка є окремою особистістю й має право на власну думку; змінити стереотипи, що діти є власністю батьків, які нічого «не тямлять» у цьому житті. Із цією метою доцільно поширювати

листівки, брошури інформативно-консультаційного характеру з порадами для батьків: що робити, як себе поводити в тих чи інших ситуаціях. Такі матеріали варто поширювати з урахуванням особливостей етапів дорослішання дітей у дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах. Наприклад, при оформленні в дитячий садок усім батькам видавати інформаційні матеріали про особливості поведінки дітей дошкільного віку, способи реагування на дитячі «вередування», непослух тощо.

Також видається доцільним періодично проводити консультації (наприклад, на батьківських зборах) із залученням практичних психологів, де батьки можуть поставити питання та безкоштовно проконсультуватись. Необхідно створити і якомога більше поширювати в ЗМІ соціальну рекламу про неприпустимість жорстокого поводження з дітьми та про його негативні наслідки.

З метою запобігання вчиненню насильства щодо дітей пропонуємо залучати відомих батьків для пропаганди відповідального батьківства. Так, за прикладом міжнародного фестивалю «Книжковий Арсенал» UNFPA, Фондом ООН у галузі народонаселення та Мистецьким Арсеналом була проведена соціальна подія «Тату, почитай мені!», де відомі татусі поділилися своїми секретами виховання дітей. Разом з тим, міжнародні дослідження доводять, що активна участь татусів у вихованні дітей сприяє покращенню стосунків у родині, впевненості та успішності дітей. Діти, яким тати приділяли багато уваги, мають кращі показники успішності в школі та більш розвинені лідерські якості [62].

Вважаємо, що в питанні пропаганди заборони фізично карати дітей, також варто запозичити досвід Швеції, де у 1965 році 53% дорослих вважали, що фізичні покарання необхідні й допомагають правильно виховати дитину. Щоб переламати таку «нормальність», у країні впродовж кількох десятиліть тривала велика просвітницька кампанія, причому не тільки в ЗМІ. Ця ініціатива, передусім, ішла від держави. У 1979 р. в Швеції вперше в Європі ввели на законодавчому рівні норму про заборону фізичного насильства

стосовно дитини. Про те, що дітей бити не можна, нагадували навіть на пакетах молока. Як результат – у повторному дослідженні в 1994 р. вже 89% шведів висловилися проти всіляких фізичних покарань [59].

У зв'язку із цим пропонуємо зобов'язати всіх вітчизняних виробників дитячої продукції (особливо молочних продуктів, оскільки саме їх найчастіше купують дітям) на упаковках, етикетках тощо наголошувати на забороні фізичного покарання дітей та наслідках такого неправомірного методу виховання. Також обов'язково необхідно зазначити контактну інформацію установ та організацій, де потерпілі зможуть отримати допомогу, а батьки - проконсультуватись з питань виховання дітей.

2. Сім'ї, у яких нехтують потребами дітей.

Зазвичай медичні або педагогічні працівники дошкільних чи загальноосвітніх навчальних закладів можуть наочно визначити дітей, батьки яких нехтують їхніми потребами (недоїдання, у результаті чого діти мають занадто низьку вагу, ніж зазвичай повинні мати в певному віці; одяг у неналежному вигляді та не за порою року; пригнічений стан або, навпаки, агресивні прояви в поведінці тощо). Тому медичні, педагогічні працівники, які безпосередньо контактують з дітьми і можуть бачити, в якому вони стані, повинні негайно повідомляти до служб у справах дітей або органів внутрішніх справ про підозру в неналежному виконанні батьківських обов'язків, проводити індивідуальні бесіди з батьками.

Крім того, соціальним працівниками необхідно особливу увагу приділяти тим сім'ям, де хтось із батьків (або обоє батьків) уже був раніше позбавлений батьківських прав на дитину, проте в сім'ї ще є діти, щодо яких батьки не позбавлені прав. У такому випадку є велика ймовірність, що щодо цих дітей також будуть вчинені протиправні діяння. Причому необхідно брати до уваги причини, через які батьки були позбавлені прав на дітей. Згідно із ч. 1 ст. 164 СК України, такими є: ухиляння від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоке поводження з дитиною; хронічний алкоголізм або наркоманія; експлуатація дитини, примушування її до жебракування та

бродяжництва; засудження за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини [243].

Тому, враховуючи всі обставини, працівникам служб у справах дітей необхідно ретельно перевіряти такі сім'ї, умови, в яких живуть діти, проводити бесіди з дітьми. Оскільки до чергової перевірки батьки можуть підготуватись, а після того, як соціальні працівники залишать їхнє помешкання, повертається все «в звичне русло». Тому необхідно проводити бесіди із сусідами, які можуть проінформувати як поведуться батьки з дітьми після перевірок, як виглядають діти (чи одягнені за порою року, чи наявні нетипові тілесні ушкодження тощо).

3. Сім'ї з негативними (хворобливими) залежностями (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, ігрова залежність тощо).

Особи з негативними залежностями – це велике лихо не лише для окремої сім'ї, де хтось із членів має алкогольну, наркотичну або ігрову залежність, це проблема державного рівня. Тому вирішувати її потрібно, як загальнодержавними, так і спеціально-кримінологічними засобами.

У результаті аналізу кримінальних проваджень (справ) встановлено, що в багатьох випадках злочини були вчинені особами, які тривалий час (багато років) зловживали алкогольними напоями або вживали наркотичні засоби. Разом з тим, за вчинення цих злочинів у 47% випадках суди звільнили винних осіб від відбування покарання з випробуванням (в порядку ст. 75 КК України). Однак, разом із цим видом звільнення, суд у жодному випадку не зобов'язав винну особу пройти курс лікування від вживання психоактивних речовин на підставі п. 5 ч. 1 ст. 76 КК України.

Необхідно наголосити, що завдання правосуддя полягає не лише в притягненні до відповідальності винної особи, а й у запобіганні наступним проявам протиправних дій, захисті жертв. Тому дуже важливо виносити окремі ухвали (постанови) про усунення причин та умов вчинення злочину [258, с. 106, 107].

Вважаємо, що ця обставина є суттєвим недоліком у діяльності судових органів і свідчить про формальний підхід судів до розгляду справ щодо

злочинів проти життя та здоров'я, які вчинені щодо дітей на ґрунті сімейних відносин, а це в результаті не сприяє запобіганню вчинення нових злочинів щодо дітей.

Крім того, працівникам органів внутрішніх справ необхідно зосереджувати свою увагу на обліку наркоспоживачів, виявленні злочинів, пов'язаних із притонуотриманням, ліквідації нарколабораторій; виявленні фактів незаконного виготовлення, зберігання, транспортування та реалізації спирту й алкогольної продукції, припиненні діяльності підпільних цехів з виготовлення фальсифікованого алкоголю, зняття з реалізації алкогольних напоїв з ознаками підроблення, службовій діяльності працівників керівної ланки спиртзаводів, профілактичному обліку хронічних алкоголіків [164, с. 68].

Щодо ігрової залежності (від азартних ігор, комп'ютерної та Інтернет), то аналіз судової практики засвідчив відсутність встановлення її в досліджуваних злочинах, хоча це не свідчить про те, що цієї проблеми немає в українському суспільстві. У таких випадках необхідно членам сім'ї самим реагувати на цей вид залежності і звертатись по кваліфіковану допомогу, оскільки самостійно така особа не зможе її подолати.

4. Сім'ї, члени яких мають розлади психіки та поведінки.

За даними Міністерства соціальної політики України, вже котрий рік поспіль Україна посідає перше місце за кількістю психічних розладів у Європі – майже 2 млн українців щороку стають пацієнтами психіатричних лікарень. За оцінками фахівців, від різноманітних нервових розладів страждає кожен третій українець [1].

Звісно, це лише ті показники, які знайшли своє відображення в офіційній статистиці, проте слід мати на увазі, що багато осіб, які мають психічні розлади не звертаються за психіатричною допомогою і такі розлади є латентними та недіагностованими.

З метою виявлення таких осіб та надання психіатричної допомоги, пропонуємо бути уважними до їх поведінки близьким і рідним, оскільки саме

вони безпосередньо контактують з ними й можуть бачити певну неадекватність, поведінку, що викликає занепокоєння тощо.

Також пропонуємо залучати педагогічних працівників (учителів, вихователів) і шкільних офіцерів поліції до проведення зборів, бесід з батьками не лише щодо заборони насильства щодо дітей, а й для встановлення осіб, які мають підозри на наявність в них психічних розладів.

5. Сім'ї військових осіб та інших осіб, які перебували в зоні бойових дій.

Дуже важливо не залишати військовослужбовців та інших осіб, які перебували в зоні бойових дій, без психологічної допомоги. Необхідно створювати якомога більше проектів, спрямованих на допомогу таким особам справлятися з агресією в мирному житті й не виливати її на членів сім'ї, у тому числі на дітей, знаходити спільну мову з рідними після вимушеної розлуки та пережитого в зоні бойових дій. Так, під час соціального проекту «Дембель» на телеканалі «2+2» військовий психолог А. Козінчук говорить про таку непросту тему, як насилля в сім'ї після повернення бійця з АТО, та дає практичні рекомендації щодо запобігання такому насильству [307].

Важливим засобом запобігання в таких сім'ях є також інформаційна кампанія, наприклад, «Війна, яка не відпускає», яку проводить Центр інформації про права людини за підтримки Міжнародного благодійного фонду «Український жіночий фонд». У її межах передбачені зустрічі із військовими, підготовка низки матеріалів у загальноукраїнські ЗМІ та жіночі видання, активізація питання насильства в сім'ях АТО на зустрічах з представниками органів державної влади [63].

6. Сім'ї, які мають вікові особливості батьків.

У сім'ях дуже літніх батьків (більше ніж 50 років) конфлікти частіше виникають з дітьми підліткового віку через велику різницю у віці з батьками, непорозуміння спричинені розбіжностями в світогляді, хобі, інтересах, уподобаннях тощо.

Профілактику насильства та зниження конфліктності повинні проводити педагогічні колективи, медичні установи, соціальні служби, громадські організації як з дітьми, так і з батьками в напрямі підвищення значущості батьків для дітей, знаходження спільних інтересів та цінностей, організації змістовного дозвілля, спілкування й відпочинку сімей, формування ціннісного ставлення до здоров'я, життя, сім'ї [43, с. 269].

У сім'ях дуже молодих батьків (до 21 років) найчастіше конфліктні ситуації виникають у зв'язку з народженням небажаних дітей; відсутністю знань щодо особливостей догляду та виховання дітей; труднощами матеріально-побутового характеру тощо. Варто погодитись з Н. С. Юзіковою, що чимало проблем сучасної родини спричинені не підготовленістю молодої сім'ї, молодих людей до шлюбно-родинного життя. І це стосується не лише навчання господарських умінь і навичок, що саме по собі дуже важливо, а й психологічної підготовки до труднощів постійного родинного спілкування, на якому будуються відносини [303, с. 139–140].

З метою запобігання вчиненню злочинів щодо дітей у таких сім'ях необхідно проводити інформативно-просвітницьку діяльність серед молоді щодо засобів контрацепції, планування сім'ї; особливостей виховання дітей; на державному рівні сприяти працевлаштуванню молодих спеціалістів.

Разом з тим, вважаємо, що великий запобіжний ефект матиме виховання дітей щодо основ сімейних відносин, яке вони мають отримувати в навальних закладах, зокрема загальноосвітніх і вищих. Адже, як раніше вже було зазначено, нині молодь не вчать бути чоловіком та дружиною, батьком і матір'ю, вони не отримують фундаментальних знань щодо особливостей сімейних відносин, зокрема виховання дітей, що в результаті спричиняє виникнення непорозумінь, конфліктних ситуацій та може призвести до вчинення протиправних діянь, у тому числі й щодо дітей.

Відповідно до Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р., одним із пріоритетних завдань визначено зміцнення інституту сім'ї та

формування відповідального батьківства, а саме вдосконалення соціально-педагогічної роботи з формування відповідального батьківства, сімейних цінностей у підлітків, підготовка молоді до сімейного життя [228].

Враховуючи необхідність запровадження в навчальний процес спеціального курсу з вивчення сімейних цінностей, Міністерством освіти і науки України Листом від 21 жовтня 2016 р. № 1/9-562 було схвалено до використання у загальноосвітніх навчальних закладах факультативу «Сімейні цінності» [151].

Однак, зважаючи на критичні відгуки громадськості (науковців, журналістів, батьків) на матеріали із цього курсу, зокрема на навчально-методичний посібник «Сімейні цінності» [244], Листом МОН України від 31 жовтня 2016 р. № 1/9-574 «Про скасування висновку» було скасовано попередній висновок від 21 жовтня 2016 р. № 1/9-562 [152].

Проте, питання запровадження в навчальний процес спеціального курсу з питань вивчення сімейних цінностей не втратило своєї актуальності й потребує вирішення найближчим часом. Тому МОН України необхідно забезпечити розробку якісно нових навчально-методичних матеріалів із цього питання з метою впровадження їх у навчальний процес закладів освіти.

Також пропонуємо при пологових будинках, жіночих консультаціях тощо проводити бесіди, курси лекцій для майбутніх батьків інформативно-просвітницького характеру з питань «Мистецтва бути батьками», де потрібно обговорювати не лише майбутні пологи й догляд за новонародженою дитиною, а також питання виховання та складнощі, які можуть виникнути на кожному етапі дорослішання дітей. Кожному учаснику слід вручати листівки, брошури з контактною інформацією установ та організацій, куди особа може звернутись за допомогою (консультацією) з питань виховання дітей.

7. Сім'ї, у яких батьки або особи, що їх замінюють, відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі.

У таких сім'ях є велика ймовірність вчинення злочинів щодо дітей, оскільки той негативний досвід, якого вони набули, відбуваючи покарання,

вони переносять у сферу сімейних відносин, практикуючи жорстокі методи під час виховання дітей. Важливу роль у запобіганні вчиненню злочинів щодо дітей тут покладено на дільничних офіцерів поліції (далі – ДОП).

Відповідно до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, затвердженої наказом МВС України від 28 липня 2017 р. № 650, ДОП ставить на превентивний облік та в межах своєї компетенції проводить профілактичну роботу з особами, звільненими з місць позбавлення волі, які відбували покарання за умисний злочин і в яких судимість не знято або не погашено в установленому законом порядку [106]. Тому важливо, щоб така профілактична робота не проводилась лише формально («на папері»), а щоб ДОП реально контролювали таких осіб на предмет протиправної поведінки в сім'ї, проводили профілактичні бесіди з членами сім'ї, надавали їм інформацію щодо наявних служб підтримки потерпілих осіб, куди вони можуть звернутись за допомогою.

Варто погодитись з думкою К. С. Босак, що особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, потребують морально-духовної підтримки. Запорукою успішності запобіжної діяльності може бути звернення до традицій та звичаїв при впливі на особу засудженого з метою недопущення вчинення ним у майбутньому повторно злочинів (не лише в місцях позбавлення волі й поза ними) шляхом переорієнтування їх на духовні цінності, трудову діяльність та віри у власні можливості задоволення матеріальних потреб законослухняним шляхом. Таким чином, важливим для реалізації запобіжних заходів у пенітенціарний період, а також у період ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених осіб видається залучення релігійних, громадських, освітніх і культурних організацій або окремих осіб [47, с. 167].

8. Сім'ї, у яких діти є небажаними або діти з особливими потребами.

У випадку, коли в сім'ї народилась небажана або дитина з особливими потребами (тобто з фізичними або психічними вадами), є великі ризики, що щодо неї можуть бути вчинені злочини проти життя та здоров'я (детальніше про це йшлося в підрозділі 2.4). Тому вкрай важливо вжити всіх необхідних

заходів з метою недопущення вчинення злочинів щодо таких дітей (у тому числі умисні вбивства, залишення в небезпеці). З цією метою в окремих регіонах України (зокрема, м. Львів, м. Івано-Франківськ, м. Рівне, м. Миколаїв, м. Одеса тощо) при закладах охорони здоров'я були створені пункти «Вікно життя». Це соціальний проект, який дає змогу жінці анонімно відмовитись від дитини та залишити її у спеціально облаштованій кімнаті, де про неї подбають медичні працівники та згодом передадуть у будинок дитини.

Безумовно, це позитивна ініціатива, яка дозволить батькам не залишати дітей на вулиці, не вбивати їх, а дати шанс на життя й потрапити в сім'ю, де про них подбають. Проте, не всі жінки, які мають намір анонімно відмовитись від дитини, знають про такі «Вікна життя», в яких закладах вони існують. Проблема полягає у відсутності доступної інформації широкому загалу про такий соціальний проект. Тому вважаємо за необхідне:

1) розробити соціальну рекламу, спрямовану на інформування громадськості про соціальний проект «Вікно життя» та його мету;

2) створити спеціальний єдиний сайт «Вікно життя», де буде розміщена повна інформація про мережу таких установ, контактні телефони, а також можливість отримання психологічної допомоги, оскільки в мережі Інтернет на цей момент містяться окремі фрагменти з новин про існування в окремих регіонах «Вікна життя», а точна інформація про їхню кількість, адреси, телефони відсутня;

3) збільшити кількість пунктів «Вікно життя», оскільки не кожна жінка буде їхати за кілька десятків кілометрів, щоб анонімно відмовитись від дитини, вона краще викине її на смітник або вб'є [17, с. 90–91].

Разом з тим, необхідно зауважити, що, згідно з Листом від МОН України № 04.02.22-Б-11115/9870-зв від 06 серпня 2018 р., дані про кількість пунктів «Вікно життя» та кількість прийнятих дітей у них не передбачені звітними формами [153]. Тобто немає офіційних статистичних даних про загальну кількість таких пунктів по державі (скільки їх і де вони відкриті), а також скільки прийнято дітей. Вважаємо це суттєвим недоліком, який необхідно

усунути, оскільки за наявності такої інформації можна буде відстежити ефективність такого соціального проекту, проаналізувавши кількість злочинів, вчинених у певних регіонах (наприклад, передбачених ст. 117, 135 КК України), і кількість «підкинутих» дітей у «Вікно життя».

Якщо батьки не відмовились від дитини з особливими потребами, то тут важливо не залишати їх наодинці з їхніми проблемами. Оскільки не всі з них спроможні подолати труднощі матеріально-побутового та морального характеру, навчитись не лише жити із цією проблемою, а й активно допомагати дитині подолати складнощі, які у зв'язку з таким станом виникають (лікування, соціалізація тощо).

Важливо на всіх етапах дорослішання дитини працівниками соціальних служб вести супровід таких сімей, надавати психологічну допомогу, організовувати зустрічі батьків, де вони зможуть обмінятися досвідом між собою, поставити запитання та отримати кваліфіковану відповідь й допомогу. Також важливо вчасно виявляти випадки, коли батьки або особи, що їх замінюють, переслідують меркантильні інтереси й живуть за рахунок «дитячих коштів», тобто тих, які виплачуються з бюджету, як державна соціальна допомога дітям з інвалідністю.

9. Сім'ї, з прийомними дітьми, дітьми-вихованцями або над якими встановлена опіка чи піклування.

Нагадаємо, що, за даними Міністерства соціальної політики України, в 2013–2017 рр. найбільше (77,8%) вчинялось насильство щодо дітей, які перебували під опікою або піклуванням, у 17,6% випадках щодо дітей, які проживали у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, у 4,6% випадках - щодо дітей, які тимчасово влаштовані в сім'ї родичів, знайомих.

Такі показники свідчать про проблеми, які виникають у зв'язку зі складнощами адаптації до нових умов життя, нових правил, середовища тощо. Тому з метою запобігання вчиненню злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно після прийняття рішення про влаштування їх у прийомні сім'ї, ДБСТ або

встановлення над ними опіки чи піклування, надати інформацію потенційним жертвам про установи й організації, куди вони можуть звернутись по допомогу. Службам у справах дітей ретельно перевіряти умови життя сім'ї, ставлення до дитини, надавати роз'яснення щодо норм законодавства в частині запобігання насильству в сім'ї, надавати консультації щодо правомірних методів виховання та вирішення конфліктних ситуацій з дітьми.

10. Інші сім'ї, до яких віднесені неповні сім'ї, у тому числі сім'ї, в яких батьки (або один з батьків) є трудовими мігрантами; багатодітні сім'ї; ЛГБТ-сім'ї (лесбійські, гомосексуальні, бісексуальні або трансгендерні сім'ї).

Аналіз кримінальних проваджень засвідчив, що у 67,8% випадках злочини проти життя та здоров'я дітей були вчинені саме в неповних сім'ях. Ці показники викликають серйозне занепокоєння з огляду на велику кількість розлучень і дітей, які виховуються в неповних сім'ях, а це в результаті може негативно позначитись не лише на фізичному та психічному здоров'ї дітей, а й у майбутньому на стані злочинності в цілому. Варто погодитись з прогнозом А. М. Бабенка, що стан злочинності в найближчі 10 і подальші роки буде істотно залежним від динаміки кількості народжених, зареєстрованих шлюбів, кількості розлучень, чисельності осіб, які виховуються в неповних сім'ях протягом 2005–2011 рр. [11, с. 281].

Щоб вирішити проблему вчинення злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей у неповних сім'ях, необхідно на загальнодержавному рівні усунути чинники, які до цього призводять, зокрема бідність працюючого населення, кризу інституту сім'ї. Також необхідно приділяти особливу увагу дітям, які проживають у таких сім'ях, працівникам соціальних служб, закладів освіти, іншим членам родини тощо.

Щодо насильства щодо дітей у ЛГБТ-сім'ях, то до вирішення цієї проблеми необхідно підходити комплексно, у тому числі шляхом усунення чинників, які провокують підвищену агресивність, роздратованість, закритість членів ЛГБТ-сімей. Для цього потрібно прищеплювати членам суспільства толерантне ставлення до осіб з нетрадиційною сексуальною поведінкою. У

сучасному світі рівень демократичності суспільства вимірюється, зокрема, через ставлення більшої його частини до суспільних груп, що становлять меншість, та до політики держави, спрямованої на забезпечення рівних прав для всіх громадян [76].

Оскільки Україна є європейською державою й прагне стати членом Європейського Союзу, необхідно створити всі умови для комфортного та безпечного проживання всіх членів нашого суспільства. Вважаємо, що якщо буде подолана проблема агресивного сприйняття «нетрадиційних» осіб, то суспільство зможе розуміти їх проблеми. А це в результаті позитивно вплине на мікроклімат у таких сім'ях, члени яких стануть більш відкритими, у тому числі щодо надання їм допомоги в питаннях виховання дітей. Незалежно від того, в якій сім'ї дитина виховується, важливо, щоб її потреби були задоволені і не порушувались основні права та інтереси. У будь-якій сім'ї дитина має бути щасливою.

3.3. Індивідуальні заходи запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї

Найважливішою складовою діяльності державних органів щодо запобігання злочинів є індивідуальне попередження. Цей вид діяльності передбачає своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, надання виховного впливу на таких осіб і вжиття інших заходів, при необхідності і примусових, для того, щоб не допустити скоєння злочину. Індивідуальна профілактика має справу не із зовнішніми (об'єктивними) причинами та умовами, а внутрішніми (суб'єктивними) причинами, що породжують злочини, й умовами, що сприяють їх вчиненню. Оскільки прояв таких причин безпосередньо пов'язаний з особистістю, то об'єктом такої профілактики є певні особи, які можуть у силу дії певного комплексу причин і

умов встати на шлях скоєння злочинів. Успішне вирішення спільних завдань запобігання злочинам, які зазіхають на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх, залежить від рівня організації суб'єктів профілактики і здійснення ними індивідуальної профілактичної роботи [95, с. 169–170].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності, здійснюване стосовно конкретної особи – потенційного злочинця, є індивідуальним запобіганням. Усунення загрози потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання [99, с. 39].

Індивідуальна профілактика злочинної поведінки завжди пов'язана зі значними труднощами, адже її заходи спрямовані на конкретного члена нашого суспільства. Це є не впливом активного суб'єкта на пасивний об'єкт, а специфічною формою міжособистісного зв'язку, в якому одна сторона намагається трансформувати, скерувати поведінку іншої в бажаному для суспільства напрямі. Робота з людьми завжди є важкою справою, особливо складно працювати з таким контингентом, як особи, від яких з високою ймовірністю можна очікувати вчинення злочинів. І тому ефективність їх індивідуальної профілактики багато в чому залежатиме від усвідомлення суб'єктами профілактичної діяльності важливості та корисності цієї соціальної функції, а також від їх уміння встановити з особами, які схильні до злочинів, тісний психологічний зв'язок та переконати у неправомірності їх поведінки [164, с. 62–63].

На індивідуальному рівні необхідно усувати наслідки негативного досвіду з батьківської сім'ї злочинця. Із цього приводу дуже слушно зазначила Г. В. Дідківська, що неправильне виховання батьками своєї дитини, яке перетворюється на головний фактор десоціалізації особистості неповнолітнього, стає джерелом формування в них негативних поглядів та звичок, неприпустимої в правовому суспільстві протиправної поведінки [92, с. 134]. Як ми раніше вже зазначали, саме недоліки сімейного виховання посідають чільне місце в системі детермінант злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

Принагідно зауважимо, що результати анонімного анкетування учнів 9–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів засвідчили, що, відповідаючи на запитання «Чи будете “карати” своїх дітей у майбутньому так, як Вас “карали”?», більше ніж половина (57%) респондентів відповіли негативно, 14% – позитивно, 29% - не змогли визначитись з відповіддю (Додаток 3). Такі результати свідчать про існування в сім'ях недопустимих методів покарання, які принижують людську гідність, завдають шкоди здоров'ю дітей, а також можуть посягати на їхнє життя.

Тому необхідно залучати заклади освіти різних рівнів з метою корегування підходів до методів виховання, які отримали особи в батьківській сім'ї. Із цією метою педагогічні працівники можуть надавати батькам інформаційну підтримку щодо різних підходів до виховання дітей без застосування насильства.

На допомогу батькам можна підготувати інформаційні матеріали:

- сформувати тематичну бібліотеку книг, посібників, відеофільмів, нормативних документів закладу освіти з питань профілактики насильства;
- підготувати пам'ятки щодо безконфліктного спілкування з дітьми, визначення ознак насильства і знущань над дитиною та її агресивної поведінки;
- скласти буклети з алгоритмами дій у разі порушення прав дитини або вчинення насильства щодо неї в закладі освіти та контактними даними організацій, куди можна звернутися за допомогою [149, с. 66].

Крім того, у методичних рекомендаціях «Запобігання та протидія насильству», які є додатком до листа Міністерства освіти і науки України від 18 травня 2018 р. № 1/11-5480, рекомендовано також використовувати такі форми роботи з батьками, як: батьківсько-вчительська конференція, сімейний клуб, конференція батьків (матерів), тренінги з проблем виховання дітей, конкурси на кращого з батьків або сім'ю, спільні творчі та спортивні заходи (свята, фестивалі, походи, спортивні змагання) тощо. Поряд з груповими формами роботи вчителі можуть використовувати також індивідуальні форми спілкування з батьками, такі як консультація, бесіда, телефонна розмова,

відвідування сім'ї, спільна зустріч з батьками і фахівцями (психологом, соціальним педагогом, медичним працівником, уповноваженим з прав дитини) [149, с. 65–66].

Не можна заперечувати, що одним з основних суб'єктів запобігання цим злочинам на індивідуальному рівні є заклади світи. Причому працівникам дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, які безпосередньо взаємодіють з дитиною, необхідно бути уважними до поведінки останніх, у тому числі не залишати поза увагою надмірну агресію або, навпаки, заляканість дитини тощо. Також необхідно звертати увагу на поведінку дітей дошкільного віку та їх форму гри, оскільки у випадку наявності насильства в житті таких дітей – це явище вони можуть транслювати в гру. Наприклад, граючись з іграшками, відривають різні частини тіла (руки, ноги, голову), виколюють очі, виявляють надмірну агресію та жорстокість щодо інших дітей тощо. Тому вихователям необхідно звертати особливу увагу на таких дітей і на їхню гру, можливо, виникне потреба в залученні психолога для з'ясування причин такої поведінки.

Через роботу з батьками педагоги можуть донести до усвідомлення дорослих, що їх основним обов'язком є турбота про задоволення фізичних потреб дитини та ставлення до дитини, яке б визначило її любов до життя. Школа зобов'язана систематично на батьківських зборах, засіданнях батьківських університетів та батьківських комітетів розглядати питання запобігання та подолання проявів насильства щодо дітей у сім'ї й повідомляти про випадки насильства відповідні органи [80, с. 645].

Також вважаємо, що на індивідуальному рівні необхідно вирішувати проблему нестримної агресії дорослих членів сім'ї щодо дітей, адже за найменшу «провину» батьки або особи, що їх замінюють, вдаються до жорстоких методів впливу на «неслухняних» дітей, у результаті чого останнім заподіюється шкода їхньому здоров'ю або може бути спричинена смерть.

Агресія (від лат. *agressio* – напад) – умисна, протиправна поведінка, яка завдає фізичної та (або) психічної шкоди іншим особам, шкоди предметам та середовищу існування людей (О. Храмцов) [286, с. 49].

Агресивність – досить складний феномен, компоненти якого мають різну генетичну природу й різну причинну зумовленість. У будь-яких суспільствах, з будь-яким суспільно-економічним ладом та рівнем розвитку завжди існувала проблема агресії й насильства, більш чи менш поширеного. І проблема ця набула сьогодні нового забарвлення, оскільки в умовах кризи найбільш піддатливими несприятливим впливам стають представники груп ризику, а молодий вік сам по собі є критичною фазою [86, с. 94].

Зокрема, А. М. Бабенко наголошував на тому, що українському суспільству притаманна висока враженість ідеєю насильницького способу вирішення суперечностей, підвищений рівень агресивності в суспільстві, наявність домінування жорстокості, цинізму та нехтування людським життям й тілесної недоторканності особи. Така ситуація на фоні негативних соціально-економічних та інформаційних факторів дає підстави стверджувати про негативні тенденції насильницької злочинності й подальше загострення криміногенної ситуації в цій сфері [11, с. 162].

У сім'ї засвоєння агресивної поведінки дитиною може початися зі спостереження сварок батьків, фізичних покарань, досвіду знущань та образ, примусу «показати силу», схвалення за бійки з друзями або за приниження ровесників тощо. Агресія, яку засвоює людина з ранніх років життя, є суспільно підтримуваною формою поведінки, тому її проявів так важко позбутися [195, с. 161].

В окремих випадках агресивна поведінка має багато спільних рис з хімічними залежностями (від наркотиків, алкоголю, нікотину тощо), а саме:

- вона нерозривно пов'язана з ризиком для життя та здоров'я;
- вона є тривалою, стереотипізованою та незмінною;
- вона дає короткочасне задоволення, але не розв'язує, а лише загострює проблему;

- агресивна особа заперечує наявність у неї проблеми;
- вона описується як поведінка, яку неможливо контролювати;
- тривала ремісія (час, коли особа не проявляла, стримувала агресію) закінчується новими, як правило, сильнішими агресивними нападами;
- особа стає агресивною за будь-якої причини, тобто потрібен лише формальний привід;
- вона підтримується оточенням, ЗМІ, комп'ютерними іграми, місцевими традиціями;
- особа концентрується на агресії – хронічні агресори частіше обирають програми або фільми зі сценами насильства чи жорстокості [195, с. 162].

Тому важливо вчити осіб справлятися зі своєю агресією. Вважаємо, що бажано це робити в загальноосвітніх навчальних закладах, проводячи спеціальні тренінги. Саме меті зниження рівня надагресії і слугує ТЗА – тренінг заміщення агресії – який побудовано на потрібній інтервенції: тренінг навичок соціально прийнятної поведінки (ТНСПП); набуття навичок контрольованого гніву; тренування здатності до моральних висновків [195, с. 161].

Дуже важливо навчити опановувати свої негативні почуття, реакції на деякі життєві обставини. У разі відсутності таких умінь та навичок, піддавшись агресивним почуттям, особи можуть вчинити злочини проти життя та здоров'я щодо дітей.

Ще одним фактором мікрорівня, який ми досліджували в підрозділі щодо детермінант досліджуваних злочинів, є пасивність (неповідомлення) осіб (родичів, близьких осіб, свідків, працівників правоохоронних та інших уповноважених органів), яким стало відомо про факт вчинення насильства в сім'ї (у тому числі й щодо дітей).

Так, дійсно, велике занепокоєння викликає пасивність таких осіб, які «не помічають» факту вчинення цих злочинів щодо дітей або їх наслідків. Адже доволі часто, наприклад, сусіди та близькі родичі знають про ситуацію в сім'ї, про методи виховання та й у цілому, чи має місце насильство в даній сім'ї щодо дітей.

Не рідко саме за «мовчазної згоди» матерів вчиняються правопорушення щодо дітей батьком, вітчимом або співмешканцем, або самі діти-потерпілі могли безпосередньо повідомляти комусь із родичів (найчастіше – матері) про жорстоку поведінку щодо них.

Так, Київський районний суд м. Одеси визнав винним 42-річного громадянина України у вчиненні злочину, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, а саме за вбивство (здавлювання руками шиї) двох малолітніх дітей: 4-річної доньки та 10-річного сина дружини від попереднього шлюбу. Судом було встановлено, що обвинувачений часто ображав дітей та вчиняв щодо них насильство, у зв'язку із чим вони його боялись, про що знала матір дітей [53].

Причин такої пасивної поведінки матері може бути багато (страх перед невлаштованим особистим життям, небажання залишитись без (хоч незначної) матеріальної підтримки тощо), однак суб'єктам запобігання з метою недопущення вчинення кримінальних правопорушень необхідно проводити серед населення інформативно-просвітницьку роботу щодо небезпеки проявів агресії щодо дітей та тенденцій з посилення насильницьких проявів.

У цьому напрямі позитивним кроком можна було б назвати законодавчі зміни, згідно з якими передбачено обов'язок громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, повідомляти уповноваженим органам про вчинення домашнього насильства, зокрема якщо постраждалими особами стали або можуть стати діти (ч. 3 ст. 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») [216]. Однак, це положення містить низку дискусійних положень, зокрема, якщо вищевказані особи не повідомили уповноваженим органам про факти насильства, чи нестимуть вони відповідальність за таке неповідомлення? Вважаємо, якщо законодавець передбачає обов'язок певних осіб вчинити конкретні дії, то їй необхідно передбачити відповідальність за невиконання цього обов'язку.

На відміну від КК УРСР 1960 р., який встановлював відповідальність за недонесення про злочин (ст. 187), чинний КК України такої не передбачає.

Разом з тим зауважимо, що в Особливій частині КК України є низка норм, які містять ознаки неповідомлення про злочин, серед них - неповідомлення про перебування дитини в небезпечному для життя стані належним установам чи особам (ч. 2 ст. 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані»).

Деякі вчені (зокрема, Л. М. Абакіна-Пілявська [2], А. С. Беніцький [15], В. Г. Єфіменко, Л. І. Шеховцова [297]) пропонують криміналізувати неповідомлення про злочин. Пропозиції вказаних учених заслуговують на увагу, особливо, якщо врахувати ступінь суспільної небезпеки та наслідки сімейного насильства щодо дітей.

Отже, чинним законодавством України не передбачено обов'язку громадян запобігати будь-яким антисуспільним, у тому числі злочинним, проявам. Такий обов'язок визначається лише в моральній площині як рівень правосвідомості та готовності до активних дій із підтримання правопорядку в співпраці з правоохоронними органами [79, с. 139].

Чинне законодавство України (зокрема Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» № 2135-ХІІ від 18 лютого 1992 р.) передбачає можливість співпраці осіб з правоохоронними органами. Згідно з п. 13 ч. 1 ст. 8 зазначеного Закону, оперативні підрозділи для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності мають право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників [221].

За бажанням осіб їх співробітництво з оперативним підрозділом може бути оформлено письмовою угодою з гарантуванням конфіденційності співробітництва (ст. 11 Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність») [221].

Варто погодитись з думкою В. В. Голіни, що на теперішній час в Україні створено умови для реалізації контрзлочинного потенціалу населення. Громадськість є перспективним резервним суб'єктом запобіжної діяльності, можливості якого до кінця не реалізовані. Для цього держава має приділяти значну увагу вихованню громадян в дусі нетерпимості до різних проявів

злочинності (у тому числі злочинів, що вчиняються у громадських місцях), формуванню суспільної моралі, орієнтації осіб саме на запобігання кримінальним правопорушенням [79, с. 143].

Вважаємо, що необхідно докорінно змінити ставлення населення до «невтручання у сімейне життя», коли йдеться про насильство, тим паче щодо дітей. Суттєву допомогу в запобіганні злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, може надати й громадськість (наприклад, небайдужі сусіди, родичі, свідки протиправних діянь щодо дітей). Тому необхідно формувати вкрай нетерпиме ставлення суспільства до будь-яких форм насильства щодо дітей, у тому числі фізичного та психічного, яке вчиняється на ґрунті сімейних відносин.

Ми переконані, що уважність і небайдужість кожного члена суспільства може зупинити та запобігти вчиненню злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей. Тому важливо, щоб особи, які стали свідками (очевидцями) жорстокого поводження з дитиною, обов'язково повідомляли про це працівників Національної поліції України, соціальним службам, оскільки в результаті такого невтручання кривдник відчуває свою безкарність, що призводить у подальшому до посилення насильства щодо дитини та до тяжких наслідків.

Крім того, необхідно не забувати про «теорію розбитих вікон», яка існує в кримінологічній науці. «Розбиті вікна» - це дітище криміналістів Вілсона та Келлінга. Вони стверджували, що злочинність – неминучий результат відсутності порядку. Якщо вікно розбите й не засклеєно, то всі, хто проходять повз, вирішують, що всім наплювати і ніхто ні за що не відповідає. Незабаром будуть розбиті й інші вікна, і відчуття безкарності поширяться на всю вулицю, посилюючи сигнал по всій окрузі. Сигнал, що закликає до більш серйозних злочинів [130, с. 601].

Тому надзвичайно важливо не залишати без належної правової оцінки жодного випадку жорстокого поводження з дитиною, оскільки, згідно з вищезазначеною теорією, це неминуче призведе до ще більшого порушення

норм права та до вчинення ще тяжких злочинів та й загалом до морального та правового нігілізму.

Позитивним кроком у напрямі індивідуального запобігання насильству в сім'ї є створення підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Згідно з Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженою наказом МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044, одним із завдань підрозділів ювенальної превенції (далі – ЮП) є вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми. Поліцейські підрозділів ЮП здійснюють такі заходи індивідуальної профілактики: проводять ознайомлювальні, попереджувальні бесіди з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; складають план заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; вживають інших профілактичних заходів, передбачених законодавством [219].

Крім того, у 2016 р. Національна поліція України започаткувала масштабний проект «Шкільний офіцер поліції», який покликаний не тільки вирішити проблеми ювенальної превенції в нашій країні, але й сприяти успішній соціалізації дітей та учнівської молоді [137, с. 136].

Цей проект упроваджується поступово: «перша хвиля» стартувала з 1 вересня 2016 р. в містах Київ, Одеса, Львів й Івано-Франківськ. До «другої черги» (2018 р.) потрапили Харків, Дніпро, Чернівці, Кропивницький, Сєверодонецьк, Лисичанськ і Рубіжне [298].

Метою експериментальної моделі є сприяння діяльності навчальних закладів щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного навчального середовища. Поліцейські зосереджуватимуть свою роботу на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція», яка була схвалена для використання (лист

Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» № 2.1/12-Г-159 від 18 квітня 2016 р.) [150]. Ця програма розроблена для учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів з метою сформувати в учнів мотиваційний (бажання), когнітивний (знання) та поведінковий (уміння та навички) компоненти безпечної, правомірної поведінки для запобігання ризикам для здоров'я й життя та правопорушень [230]. Навчальна програма включає двадцять п'ять занять тривалістю 35–45 хвилин кожне (шість занять для учнів 1–5-х класів; дев'ятнадцять – для учнів 6–11-х класів). Зокрема, тематикою програми передбачено заняття № 9: «Запобігання насильству над дітьми», в ході якого обговорюються питання: поняття, види, прояви, наслідки насильства, правила безпеки та куди звернутись за допомогою [167]. Під час проведення цього заняття виносяться на обговорення чотири життєві історії, три з яких пов'язані з насильством в сім'ї, однак у теоретичній частині заняття цій проблемі не приділено достатньо уваги, лише наведено визначення видів насильства із Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». Під час обговорення правил безпеки взагалі не згадується про насильство в сім'ї, яке вчиняється найріднішими та найближчими людьми, і щодо якого існують інші правила безпеки.

Крім того, анкетування учнів 9–11-х класів загальноосвітніх шкіл засвідчило, що 51% опитаних старшокласників вважають за доцільне введення в загальноосвітніх школах спецкурсу з вивчення проблем запобігання насильству в сім'ї, 29% відповіли негативно і 20% респондентам важко було визначитись (Додаток 3).

Отже, у цілому цей проект («Школа і поліція») є позитивним кроком у напрямі індивідуального запобігання насильству щодо дітей та серед дітей, однак просвітницько-профілактичні заняття в основному присвячені проблемі шкільного булінгу, насильству, що вчиняється сторонніми особами, тощо. На жаль, питання, пов'язані з насильством у сім'ї, на належному рівні не розкрито, у зв'язку із чим до цієї програми необхідно внести зміни, виділивши хоча б одне заняття, присвячене насильству в сім'ї щодо дітей.

Цілком погоджуємось з думкою І. О. Бандурки, що «наси́льство над дітьми і знева́жання їхніми правами можуть мати різні види і форми, їхнім наслідком завжди є серйозний збиток для розвитку і соціалізації дитини, нерідко є загрозою життю дитини чи причиною її смерті. Тому державні спеціально уповноважені органи з протидії насильству, громадські організації, члени сімей повинні використовувати всю систему захисту дітей від жорстокого поводження та запобігання насильству в сім'ї» [12, с. 99].

Висновки до розділу 3

1. У результаті аналізу етимології поняття «профілактика», «припинення», «попередження», «запобігання», «відвернення», «протидія» та «боротьба» зі злочинністю зроблено висновок, що поняття «запобігання злочинності» є комплексним, охоплює профілактику, відвернення й припинення злочинності та відповідає положенням ст. 29, 31, 34, 39 Конституції України, а також ст. 1 КК України, одним із завдань якого є запобігання злочинам. За змістом загальносоціальні заходи поділено на заходи соціально-економічного, правового, культурно-виховного та морально-психологічного характеру.

2. До заходів соціально-економічного характеру віднесено такі, як: стимулювання економічного зростання в державі; підвищення рівня життя населення; зниження рівня безробіття та забезпечення зайнятості населення; соціальний захист малозабезпечених сімей; соціальна підтримка материнства, батьківства й дитинства; відновлення та зміцнення інституту сім'ї як основної й найважливішої ланки суспільства; протидія зловживанню психоактивних речовин, зокрема жорсткий контроль за їх незаконним виготовленням і збутом, а також контроль за рекламуванням алкогольних напоїв, що призводить до

викривлення в свідомості деяких осіб уявлення про життєві цінності, пріоритети та способи досягнення успіху; пропаганда здорового способу життя.

Належна реалізація загальносоціальних заходів правового характеру потребує внесення змін і доповнень до чинного законодавства, які стосуються забезпечення та захисту дітей від злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї. Наголошено на необхідності систематичного інформування громадськості про права дітей, можливості захисту цих прав та відповідальності в разі їх порушення (зокрема, за вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей); викорінення правового нігілізму. Обґрунтовано необхідність створення офіційної веб-сторінки Уповноваженого з прав дитини із змістовним та якісним наповненням інформації про останні результати його роботи, досягнення, статистичними даними, нормативно-правової бази, контактною інформацією, куди необхідно звертатись за захистом порушених прав дітей тощо.

До загальносоціальних заходів культурно-виховного та морально-психологічного характеру віднесено такі, як: підвищення культурного рівня населення; пропаганда в ЗМІ виховання дітей без застосування насильства; залучення релігійних організацій, які поширюватимуть ідеологію ненасильницького виховання дітей, мудрого вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, а також терпимого та виваженого ставлення загалом як до дітей, так і до різних проявів їхньої поведінки.

3. До спеціально-кримінологічних заходів запобігання цим злочинам віднесено такі, як: удосконалення деяких кримінально-правових норм, КУпАП. Ефективними в аспекті профілактики випередження запропоновано вважати правове виховання батьків, зокрема перед народженням дитини обов'язкове проходження курсу лекцій, бесід, наприклад, «Мистецтво бути батьками», щодо небезпеки «Синдрому струсу немовлят»; інформування населення про дію соціального проекту «Вікно життя», його мету та надання контактної інформації.

Обґрунтовано необхідність роз'яснення серед населення важливості небайдужого ставлення до відомих фактів вчинення насильства щодо дітей і необхідності повідомлення про них правоохоронним або іншим уповноваженим органам (служби у справах дітей, центри соціальних служб, органи опіки та піклування тощо). Запропоновано зобов'язати виробників дитячої продукції (особливо молочних продуктів, які найчастіше купують дітям) на упаковках, етикетках тощо зазначати про заборону фізичного покарання дітей та про наслідки такого неправомірного методу виховання, з обов'язковою вказівкою контактної інформації установ та організацій, де потерпілі зможуть отримати допомогу, а батьки – проконсультуватись з питань виховання дітей. Зважаючи на типи сімей, запропоновано конкретні профілактичні заходи обмеження, усунення та відвернення злочинів щодо дитини в сім'ї.

4. Обґрунтовано пропозицію виключити зі ст. 173-2 КУпАП положення щодо відповідальності за вчинення домашнього насильства, залишивши адміністративну відповідальність за «невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення».

5. Встановлено доцільність запровадження практики безкоштовної добровільної стерилізації осіб, які виявили бажання скористатись таким видом контрацепції, з метою подолання проблеми небажаної вагітності як результату нехтування методами контрацепції й народження небажаних дітей, що часто призводить до вчинення злочинів проти їх життя та здоров'я (вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, доведення до самогубства тощо).

6. Встановлено, що на індивідуальному рівні запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, які вчиняються в сім'ї, важливо залучати заклади освіти різних рівнів з метою корегування неправомірних методів виховання осіб, засвоєних у батьківській сім'ї. Рекомендовано працівникам дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, які безпосередньо взаємодіють з дітьми,

бути уважними до поведінки останніх, зокрема не залишати поза увагою надмірну агресію або, навпаки, заляканість дитини тощо.

Наголошено, що позитивним кроком у напрямі індивідуального запобігання цим злочинам є створення підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України та запровадження масштабного проекту «Шкільний офіцер поліції». Визначено недоліки в організації просвітницько-профілактичних занять «Школа і поліція» та запропоновано шляхи їх усунення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного комплексного кримінологічного дослідження злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, і запобігання цим суспільно небезпечним явищам сформульовано такі висновки та пропозиції:

1. Установлено, що, незважаючи на велику кількість наукової літератури, присвяченої проблемі насильства в сім'ї щодо дітей, це питання не втратило своєї актуальності, оскільки злочини проти життя та здоров'я як один із найнебезпечніших проявів сімейного насильства не були предметом окремого дослідження вчених, у зв'язку із чим поза увагою залишились важливі питання, зокрема детермінації й запобігання цим злочинам. Крім того, наявні праці ґрунтуються на законодавстві, яке зазнало суттєвих змін або було скасоване у зв'язку з прийняттям нових нормативних актів. Враховуючи це, виникла потреба в новому комплексному кримінологічному дослідженні питань запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

2. Аналіз тенденцій розвитку вітчизняного законодавства щодо відповідальності за вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей свідчить про неналежну кримінально-правову охорону цих цінностей, що було зумовлено традиційними підходами невторчання в методи виховання та широкими правами щодо власної дитини з боку батьків. Чинний КК України, порівняно з усіма попередніми, значно розширив межі охорони життя та здоров'я дітей. Тенденція гармонізації та уніфікації законодавства України із законодавством Європейського Союзу, зокрема кримінального, дає сподівання на подальше вдосконалення такої охорони й належної реалізації профілактичних заходів.

3. Узагальнення зарубіжного досвіду запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей виявило наявність різних підходів у вирішенні цього питання, зумовлених, зокрема, типом правової системи та традиціями

втручання/невтручання в сімейні відносини. Вартами подальшого вивчення та запозичення визнано досвід зокрема, Франції й Ізраїлю, кримінальні кодекси яких передбачають наявність окремих складів злочинів або кваліфікуючої ознаки (вчинення щодо дітей) у таких злочинах, як неповідомлення про вчинення злочину щодо дитини, залишення дитини без нагляду або з метою її покинути, знущання над неповнолітнім, заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

4. Аналіз структури насильства щодо дітей у сім'ї засвідчив, що найчастіше вчиняється фізичне насильство. Найбільша кількість вчинення різних видів насильства в сім'ї щодо дітей спостерігається в південних, східних та деяких західних областях України (Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій).

5. Узагальнено кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє злочини проти життя та здоров'я дітей у сім'ї. Так, особа, яка вчиняє злочини зазначеної групи, – це чоловік, віком 30–49 років, який проживає в сільській місцевості, має базову загальну середню освіту, перебуває у фактичних шлюбних відносинах. Зазвичай така особа ніде не працює та не навчається, схильна до зловживання алкоголем або вживає психоактивні речовини (вчиняє злочини в стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння).

6. У результаті узагальнення віктимологічної характеристики осіб, які потерпіли від злочинів проти життя та здоров'я, встановлено, що ці злочини вчинялись переважно щодо рідних малолітніх дітей, однаковою мірою щодо представників обох статей. У зв'язку з відсутністю офіційних даних щодо кількості дітей, які стали свідками насильства в сім'ї, запропоновано уповноваженим державним органам вести офіційну статистику щодо кількості таких дітей з метою надання допомоги й захисту від насильства в сім'ї.

7. Встановлено детермінанти вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, які було досліджено на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікро-. Загальним фактором, який зумовлює вчинення цих злочинів, є педагогічне безкультур'я та сприйняття дітей як власності батьків. Крім того,

поширення злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, зумовлено комплексом причин, який охоплює соціально-економічні, правові, морально-психологічні, культурні чинники, що тісно взаємопов'язані.

8. Запропоновано систему загальносоціальних, спеціально-кримінологічних і індивідуальних заходів запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї. Обґрунтовано доцільність обов'язкового проходження майбутніми батьками курсу лекцій, бесід з питань правильного догляду за новонародженими, методів виховання дітей. Запропоновано запровадити практику безкоштовної добровільної стерилізації осіб, які виявили бажання скористатись таким видом контрацепції з метою подолання проблеми небажаної вагітності й народження небажаних дітей, що часто призводить до вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей (вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, доведення до самогубства тощо).

Запропоновано зобов'язати виробників дитячої продукції (особливо молочних продуктів, які найчастіше купують дітям) на упаковках, етикетках тощо зазначати про заборону фізичного покарання дітей та про наслідки такого неправомірного методу виховання, з обов'язковою вказівкою контактної інформації установ та організацій, де потерпілі зможуть отримати допомогу, а батьки – проконсультуватись з питань виховання дітей.

9.3 метою посилення кримінально-правової охорони малолітніх та неповнолітніх осіб від злочинних посягань внесено пропозиції щодо вдосконалення деяких норм КК України, зокрема:

– п. 2 ч. 2 ст. 115 навести у формулюванні: «дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності»;

– у ст. 120–122, 125–127, 129 передбачити кваліфікуючу ознаку – «щодо неповнолітнього» та особливо кваліфікуючу ознаку – «щодо малолітнього»;

- п. 6 ст. 67 викласти в такій редакції: «вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має

вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо дитини або в присутності дитини»;

- ст. 126-1 викласти в новій редакції та доповнити частинами другою й третьою, передбачивши кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки:

Стаття 126-1. Насильство в сім'ї

1. Умисне вчинення фізичного, психічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, якщо це не спричинило тілесних ушкоджень, -

карається...

2. Те саме діяння, вчинене в присутності дитини або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітньої особи, -

карається...

3. Те саме діяння, вчинене повторно або групою осіб, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності, або щодо малолітньої особи, -

карається...

10.3 метою уникнення плутанини й підміни понять «малолітній», «неповнолітній», «дитина» запропоновано внести зміни до ст. 3 КПК України, визначивши так: малолітній – це особа до чотирнадцяти років, неповнолітній – це особа від 14 до 18 років, дитина – це особа до 18 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 жовтня суспільство відзначає Всесвітній день психічного здоров'я / Міністерство соціальної політики України (офіційний веб-сайт). URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14055.html> (дата звернення: 27.04.2018).
2. Абакіна-Пілявська Л. М. Інститут причетності до злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2014. 20 с.
3. Адміністративні правопорушення у 2013–2017 рр.: статистичні бюлетені. Київ: Державна служба статистики. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/-publicat/kat_u/publzlochyn_u.htm (дата звернення: 08.05.2018).
4. Александров Ю. В. Кримінальне право України: Заг. частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2004. 328 с.
5. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 296 с.
6. Алимов С. Б., Антонов-Романовский Г. В., Резник Г. М. Насильственная преступность в сфере быта и досуга (проблемы криминологической типологии). *Вопросы борьбы с преступностью*. 1980. Вип. 33. С. 12–22.
7. Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності». URL: http://childfund.org.ua/Uploads/Files/docs/-research_children.pdf (дата звернення: 14.08.2018).
8. Андреев Ю. С. Неблагополучна сім'я як чинник розвитку агресивної поведінки у підлітків. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2013. № 13 (272). Ч. IV. С. 74–80.
9. Ахтирська Н. М., Кочемировська О. О., Христова Г. О. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 124 с.

10. Ашитов З. О. Квалификация некоторых тяжких преступлений против жизни и здоровья граждан: (по УК КазССР). Караганда: Изд-во Караганд. высш. шк. МВД СССР, 1978. 66 с.

11. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.

12. Бандурка І. О. Протидія насильству над дітьми в сім'ї. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 89–101.

13. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: автореф. дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 19 с.

14. Беловольченко Г. (Не)рівні українки: чи потрібна жінкам заборона на роботу за 450 професіями (опитування) (17 липня 2017). URL: <https://dyvys.info/2017/07/17/ne-rivni-ukrayinky-chy-potribna-zhinkam-zaborona-na-robotu-za-450-profesiyamy-opytuvannya/> (дата звернення: 01.08.2018).

15. Беніцький А. С. До питання про правову природу неповідомлення про злочин. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. № 4. С. 126-133.

16. Беспаль О. Л. Дискусійні питання законодавчого визначення поняття «фізичне насильство». *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 23 лютого 2018 р.). Тернопіль: Вектор, 2018. Т. 1. С. 295–297.

17. Беспаль О. Л. «Вікно життя» як один із способів збереження життя». *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: : зб. тез доповідей XIV Міжнар. наук.-практ. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 89-92.

18. Беспаль О. Л. Административная ответственность родителей или лиц, их заменяющих за насильственное деяние в отношении детей. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика*: сб.

матеріалов II Междунар. заочної науч. конф., Могилев, 19 мая 2017 г. / редкол.: В. Е. Бурый (отв. ред.) и др. Могилев: Могилев. институт МВД, 2017. С. 39-41.

19. Беспаль О. Л. Вітчизняні нормативні та програмні документи, як основа запобігання фізичному насильству щодо дітей в сім'ї та їх науково-правова оцінка. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні: зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2013 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. Ч. 1. С. 211–212.

20. Беспаль О. Л. Детермінанти насильства щодо життя та здоров'я дітей в сім'ї. *Судова апеляція*. 2017. № 3. С. 59-67.

21. Беспаль О. Л. Деякі особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчинили насильство в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 4. С. 24–28. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1145511> (дата звернення: 15.02.2018).

22. Беспаль О. Л. Діти – жертви насильства в сім'ї. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (29 листопада – 1 грудня 2017 р., м. Краків, Польща) / відп. ред. І. В. Злобін, Т. В. Михайліна / Scientific Consulting Community «Open Europe» (Banska Bystrica, Словаччина)*. Вінниця: ЦОП «Документ Принт», 2017. С. 78–79.

23. Беспаль О. Л. Діти-свідки насильства в сім'ї: проблемні питання в законотворчості. *Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 62–64.

24. Беспаль О. Л. Життя та здоров'я особи як самостійні об'єкти кримінально-правового захисту: часові межі їх забезпечення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 101–111.

25. Беспаль О. Л. Законодавчі новели щодо протидії насильству в сім'ї. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах*

євроінтеграції України: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 12 берез. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. Ч. 2. С. 11–12.

26. Беспаль О. Л. Запобігання і протидія насильницьким посяганням на життя і здоров'я неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері (за результатами досліджень вітчизняних науковців). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2 (87). С. 215–221.*

27. Беспаль О. Л. Зарубежный опыт уголовно-правовой охраны жизни и здоровья несовершеннолетних. *Российская юстиция. 2013. № 12. С. 14–17.*

28. Беспаль О. Л. Засоби масової інформації, як один із суб'єктів запобігання сімейного насильства щодо дітей. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2017. № 1. С. 156-160.*

29. Беспаль О. Л. Злочини, учинені у сфері сімейних відносин: особливості окремих понять. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 146-154.*

30. Беспаль О.Л. Кримінально-правова охорона життя і здоров'я неповнолітніх в Україні: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 3 (88). С. 189-194.*

31. Беспаль О. Л. Міжнародно-правові акти, що захищають дітей від насильства в сім'ї. *Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи: зб. матеріалів V Всеукр. наук.-теоретич. конф. (м. Київ, 16 жовтня 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 192–193.*

32. Беспаль О. Л. Окремі соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Н. І. Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ; Маріуполь, 2018. С. 37–39.*

33. Беспаль О. Л. Особливості змісту окремих кримінологічних термінів щодо сімейного насильства. *Кримінологічна теорія і практика: досвід,*

проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.): у 2 ч. / ред. кол.: В. В. Черней, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 106-109.

34. Беспаль О. Л. Проблеми кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей. *ECONOMIC AND LAW PARADIGM OF MODERN SOCIETY*. 2017. Issue 2. С. 130-134.

35. Беспаль О. Л. Проблемні питання законодавчих новел щодо запобігання насильства в сім'ї. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні*: зб. матеріалів підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 15 квіт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 26-27.

36. Беспаль О. Л. Синдром струсу немовляти як один із видів фізичного насильства в сім'ї щодо дітей. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сладковічево, Словацька Республіка, 28–29 жовтня 2016 р.). Сладковічево: Університет Данубіус. Юридичний факультет Янко Єсенського, 2016. С. 148–150.

37. Беспаль О. Л. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Інформація і право*. 2018. № 1 (24). С. 159-163.

38. Беспаль О. Л. Сп'яніння, як одна з причин сімейного насильства щодо дітей. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти*: тези VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. у рамках відзначення Всеукраїнського тижня права, присвяченого річниці проголошення Загальної декларації прав людини та Дню прав людини (Київ, 24 груд. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 125-127.

39. Беспаль О. Л. Щодо визначення понять «потерпілий», «постраждалий», «жертва» в злочинах проти життя та здоров'я щодо дітей, що вчиняються на ґрунті сімейних відносин. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф.

(10 листопада 2017 р.) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький. Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 17-18.

40. Бесчастний В. М. Запобігання насильству в сім'ї як важливий чинник розвитку громадянського суспільства в Україні. *Реалізація державної політики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області*: матеріали регіонального круглого столу (Донецьк, 18 лютого 2009 р.). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 3–8.

41. Більше сотні медиків з усієї країни об'єдналися у боротьбі з насильством щодо дітей. URL: <http://moz.gov.ua/article/news/bilshe-sotni-medikiv-z-usiei-kraini-ob%E2%80%99ednalisja-u-borotbi-z-nasilstvom-schodo-ditej> (дата звернення: 15.06.2018).

42. Блага А. Б. Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 36 с.

43. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.

44. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. 5-е изд. доп. и перераб. М.: Институт новой экономики, 2002. 1280 с.

45. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. / сост. П. П. Михайленко. Киев: МООП УССР. Высш. школа, 1966. Т. 1: 1917–1925 гг. 831 с.

46. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. / сост. П. П. Михайленко. Киев: МООП УССР. Высш. школа, 1967. Т. 2: 1926–1967 гг. 952 с.

47. Босак К. С. Традиції та звичаї в системі заходів запобігання злочинності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 228 с.

48. Бочелюк В. Й., Денисова Т. А. Кримінально-виконавча психологія: підручник. Київ: Істина, 2008. 328 с.

49. Брайловська А. І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2012. 22 с.
50. Бузало П. М., Денисов С. Ф., Кириченко О. В. Кримінологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 192 с.
51. Васильківська І. П. Кримінологічні аспекти сімейного виховання: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 19 с.
52. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
53. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 16 квітня 2018 р. у справі № 520/9880/17 (провадження № 1-кп/520/403/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73464289#> (дата звернення: 07.05.2018).
54. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 13 червня 2012 р. у справі № 0306/2141/2012 (провадження № 1/0306/155/2012). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24622396#> (дата звернення: 18.10.2015).
55. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 18 серпня 2017 р. у справі № 163/1895/17 (провадження № № 1-кп/159/260/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68367286> (дата звернення: 15.09.2017).
56. Вирок Монастирищенського районного суду Черкаської області від 12 червня 2017 р. у справі № 702/228/17 (провадження №1-кп/702/33/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67045586> (дата звернення: 15.08.2017).
57. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 28 серпня 2012 р. у справі № 2608/5669/12 (провадження № 1/2608/494/12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26396750#> (дата звернення: 15.08.2017).
58. Виртосу І. Війна, яка не відпускає. Про домашнє насильство в сім'ях АТО. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/07/4/214486/> (дата звернення: 12.09.2016).
59. Виртосу І. Чи можна дорослих бити по дупі? 21.05.2018. URL: https://humanrights.org.ua/material/chi_mozhna_doroslih_biti_po_dupi (дата звернення: 25.05.2018).

60. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення соціального захисту дітей» (реєстр. № 7217 від 20.10.2017). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=-7217&skl=9 (дата звернення: 15.03.2018).

61. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення та вдосконалення покарання за злочини, вчинені на сексуальній основі проти малолітніх та неповнолітніх» (реєстр. № 2309а від 17.06.2013). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47415 (дата звернення: 15.03.2015).

62. Відомі татусі поділилися своїми секретами виховання дітей. 01.07.2018. URL: <http://ukraine.unfpa.org/en/news/celebrity-dads-share-their-child-upbringing-tips> (дата звернення: 15.07.2018).

63. Війна, яка не відпускає. Триває кампанія проти насильства над жінками учасників АТО. URL: https://humanrights.org.ua/material/vijna_jaka_ne_vidpuskaje_trivaje_kampanija_proti_nasilstva_nad_zhinkami_uchasnikiv_ato (дата звернення: 26.05.2016).

64. Вітвіцька В. В. Запобігання насильству стосовно дитини: наук.-практ. рекомендації. Донецьк: Донецький юрид. ін-т. Луганського ДУВС, 2010. 79 с.

65. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.

66. Віце-прем'єр-міністр: За кордоном перебуває від 2,5 до 4 мільйонів працездатних українців. URL: https://zik.ua/news/2018/03/07/vitsepremierministr_za_kordonom_perebuvaie_vid_25_do_4_milyoniv_1281099 (дата звернення: 07.03.2018).

67. Вовк М. З. Кримінально-правова характеристика віку особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2015. 257 с.

68. Войтова Л. В. Соціально-педагогічна робота щодо профілактики насильства над дітьми в сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 79-86.
69. Волкова Т. Правовая защита права на жизнь новорожденного. *Законность*. 2004. № 4. С. 6–7.
70. Гладкова Є. О. Особистість злочинця. *Українська кримінологічна енциклопедія* / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків; Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. С. 510–511.
71. Глухарьова Л. И. Уголовная ответственность за детоубийство. Москва: ВЮЗИ, 1984. 57 с.
72. Голіна В. В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи: навч. посібник. Харків: НЮАУ, 1997. 52 с.
73. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.
74. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис .... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.
75. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.
76. Горєлов Д. М. «Стан та проблеми ЛГБТ-руху в Україні». Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1206/> (дата звернення: 07.05.2018).
77. Гороховська О. В., Семенюк І. С. Відповідальність за посягання на життя: зарубіжний досвід. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 1. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2015_1_17.
78. Громадська організація «Батьківська спілка». Не бий дитину. URL: <http://happydity.org/relevance/> (дата звернення: 22.03.2017).

79. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

80. Губіна С. Робота школи з батьками як передумова попередження домашнього насильства. *Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. Тернопіль: Стереарт, 2014. С. 644–646.

81. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 36 с.

82. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2008. 17 с.

83. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Москва: Рус. яз., 1990. Т. 3: П. 555 с.

84. Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 1994. № 2. С. 115-123.

85. Дементьева И. Жестокое обращение с ребенком в семье: последствия для личностного развития. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 6 (147). С. 17-20.

86. Денисов С. Ф. Поняття та природа некорисливої насильницької злочинності молоді. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2011. № 2. С. 93–97.

87. Денисов С. Ф., Лебеденко Є. О. Запобігання молодіжній злочинності в європейських країнах (на прикладі Німеччини). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2009. № 1. С. 135–141.

88. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Кримінологічний портрет особи злочинця: поняття, зміст і значення для запобігання злочинним проявам. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та*

зарубіжний досвід: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 29-32.

89. Депутатам пропонують заборонити залишати дітей з інвалідністю в пологових будинках. URL: https://humanrights.org.ua/material/-deputati_proponujiut_zaboroniti_zalishati_ditej_z_invalidnistjiu_u_pologovih_budin_kah (дата звернення: 17.07.2018).

90. Дзвінки про насильство у сім'ях учасників АТО на «гарячу» лінію цього річ збільшились утричі. - 27 листопада 2017. URL: https://humanrights.org.ua/material/dzvinki_pro_nasilstvo_u_simjiah_uchasnikiv_ato_na_garjiachu_linijiu_la_stradi_cogorich_zbilshilis_utrichi (дата звернення: 17.12.2017).

91. Дзюба В. Т. Значення юридичних ознак потерпілого (жертви, постраждалого) при кримінально-правовій кваліфікації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1(17). С. 192–195.

92. Дідківська Г. В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 204 с.

93. Економічна активність населення України 2016: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України 2017. 205 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_eanu2016pdf.zip (дата звернення: 11.03.2017).

94. Економічна активність населення України 2017: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 205 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_EAN_2017.pdf (дата звернення: 14.06.2018).

95. Женунтий В. И., Витвицкая В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних: монография. Донецк: ДЮИ МВД при ДонНУ, 2005. 280 с.

96. Жовтко Г. Насильство в сім'ях учасників АТО: війна загострює, але не є першопричиною. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=nasylstvo-v-simyah->

uchasnykiv-ato-vijna-zahostryuje-ale-ne-je-chynnykom (дата звернення: 06.08.2016).

97. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

98. Закон об уголовном праве Израиля: Постатейный перевод с иврита на русский язык / автор пер. М. Дорфман. Изд. второе перераб. и доп., 2010. 259 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1375279180.pdf> (дата звернення: 16.06.2017).

99. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посібник / В. В. Голіна. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

100. Защита детей от жестового обращения / под ред. Е. Н. Волковой. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 256 с.

101. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций. Харьков: Прапор, 1996. 260 с.

102. Зырянова Ю. В. Криминологическая характеристика насилия в отношении несовершеннолетних членов семьи и его предупреждение (по материалам Южно-Сибирского региона): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Абакан, 2017. 348 с.

103. Йосипів А. О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 20 с.

104. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посібник. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.

105. Ігнатів О. М. Протидія злочинності: поняття та сутність. *Юридична Україна*. 2009. № 3 (75). С. 92–97.

106. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 р. № 650. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 10.09.2017).

107. Кавун Д. Ю. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 214 с.

108. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / за заг. ред. В. В. Коваленка; за наук. ред. О. М. Джузи та А. В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. 648 с.

109. Ким Е. П. Преступность в сфере бытовых отношений и ее предупреждение органами внутренних дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1984. 22 с.

110. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 23 с.

111. Коваленко В. В., Червяцова А. О., Ярмиш О. Н. Запобігання катуванням: монографія. Київ: Атіка, 2010. 160 с.

112. Ковальова О. Застосування до дітей тілесних покарань з метою виховання: суперечність норм права, моралі та релігії. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль: Стереарт, 2014. С. 21–23.

113. Ковальчук В. П. До питання криміногенної особистості. *Митна справа*. 2014. № 4(94). Ч. 2. С. 42–46.

114. Ковальчук Т. Бібліотека як координатор у вирішенні проблеми щодо запобігання насиллю у неблагополучних сім'ях. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 10. С. 21–23.

115. Когут Н. Д. Проблемні питання захисту базових прав дітей на життя, здоров'я та матеріальне забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 166–171.

116. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1867> (дата звернення: 11.04.2018).

117. Колпакова Л. А. Насилие в семье (виктимологический аспект, вопросы дифференциации ответственности и законодательной техники). Москва: Изд-во ООО «Юрлитинформ», 2009. 196 с.

118. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60492&pf35401=406658> (дата звернення: 20.02.2018).

119. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. Екатеринбург, 2000. 436 с.

120. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.08.2016).

121. Копик Ю. В. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 220 с.

122. Корецкий Д. Тяжкие бытовые преступления и их предупреждение: учеб. пособие. Москва, 1989. 84 с.

123. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ: Ін Юре, 2011. 408 с.

124. Кочемировська О. О. Насильство в сім'ї щодо жінок та дітей: медико-психологічні, поведінкові та соціальні наслідки: посіб. для соц. працівників. Харків, 2006. 88 с.

125. Крижна Л. В. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (кримінологічний аспект): монографія. Київ: КІВС, 2003. 105 с.

126. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 19 с.

127. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.08.2018).
128. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 10.07.2013).
129. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.08.2016).
130. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / авт.-упор.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2015. 658 с.
131. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
132. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даншин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; за ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.
133. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
134. Криницька І. П. Сімейне насильство над дітьми як соціальний феномен сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Харків, 2015. 20 с.
135. Крупка Ю. Н. Криминологические проблемы предупреждения насильственных преступлений, совершаемых в сфереличностно-бытовых отношений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1985. 23 с.
136. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія: Загальна частина: курс лекцій: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. 192 с.

137. Лапа О. В. Роль пілотного проекту «Шкільний офіцер поліції» в соціалізації дітей та учнівської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 5 (74). С. 135-143.

138. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 24 с.

139. Левицька Л. В., Самілик Г. М. Кримінологічні проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх: монографія. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. 182 с.

140. Левицька Т. Л. Роль сім'ї у віктимізації дітей як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. № 2 (8). С. 124–127.

141. Лившиц В. М. Синдром детского сотрясения (СДС). URL: <http://www.psychology-online.net/articles/doc-833.html> (дата звернення: 09.07.2015).

142. Лист від Генеральної прокуратури України від 11 травня 2018 р. № 27/1-242вих-18.

143. Лист від Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України від 20.04.2018 № 211зі/27/01/3-2018.

144. Лист від Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції України від 13.03.2017 № 27/02/2-Б-88.

145. Лист від Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції України від 03.03.2017 № 27/01/3-Б-70.

146. Лист від Департаменту карного розшуку Національної поліції України від 07.05.2018 № 14/03/4-48зі.

147. Лист від Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України від 07.05.2018 № 20/5/02-68зі.

148. Лист від Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України від 07.08.2018 № 20/5/02-131зі.

149. Лист від Міністерства освіти і науки України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/21/lyst-mon-vid-18-05-2018-1-11-5480-metodychni-rekomendatsiji-schodo-zapobihannya-ta-protydiji-nasylstvu/> (дата звернення: 12.06.2018).

150. Лист від Міністерства освіти і науки України «Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції» від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKM3ZNQlpsem1sV3M/view> (дата звернення: 28.07.2018).

151. Лист від Міністерства освіти і науки України «Про впровадження курсу «Сімейні цінності» від 21.10.2016 № 1/9-562. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-10-24/6318/1.9562.pdf> (дата звернення: 12.06.2018).

152. Лист від Міністерства освіти і науки України «Про скасування висновку» від 31.10.2016 № 1/9-574. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-10-31/6358/574.pdf> (дата звернення: 12.06.2018).

153. Лист від Міністерства охорони здоров'я України від 06.08.2018 р. № 04.02.22-Б-11115/9870-зв.

154. Лист від Міністерства охорони здоров'я України від 12.04.2018 № 04.02.21-Б-5057/4923-зв.

155. Лист від Міністерства охорони здоров'я України від 31.07.2017 № ЛН-01/236.

156. Лист від Міністерства соціальної політики України від 13.04.2018 № 177/0/142-18/371.

157. Лист від Міністерства соціальної політики України від 24.04.2017 № 15/0/143-17/371.

158. Лист від Міністерства соціальної політики України від 25.09.2018 № 99/0/162-18/384.

159. Лист від Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України від 19.04.2018 № ЛН-01/115/Б-5652.

160. Лисюк Ю. В. Вплив домашнього насильства на дітей та шляхи його подолання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 397–399.

161. Литвинов О. М. Протидія злочинності. *Кримінологічний довідник* / за заг. ред. О. М. Джужі і О. М. Литвинова. Харків: Діса плюс, 2013. С. 277–279.

162. Луценко І. Україна щорічно втрачає від домашнього насильства 5 млрд грн. URL: <http://news.bigmir.net/ukraine/1825709-Irina-Lucenko--Ukraina-ezhegodno-terjaet-ot-domashnego-nasilija-5-mlrd-grn> (дата звернення: 06.06.2018).

163. Машиністи електрички Козятин-Київ знайшли у вагоні пакет із новонародженою дівчинкою. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/mashinisti-elektrichki-kozyatin-kiyiv-znayshli-u-vagoni-paket-iz-novonarodzenoyu-divchinkoyu.html> (дата звернення: 16.05.2017).

164. Медицький І. Б. Запобігання злочинності: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: Видавець «Віктор Дяків», 2008. 220 с.

165. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: монографія. Вид. 2-е. Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. 281 с.

166. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / укл.: Г. Ю. Мустафаєв, І. І. Довгаль. Київ, 2011. 192 с.

167. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція». Київ. 2016. 197 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqVM0APKVENwUVAzQ1B6a00/view> (дата звернення: 28.07.2018).

168. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін.; за заг. ред. А. О. Галай. Київ: КНТ, 2014. 160 с.

169. Міллер А.Й. Боротьба зі злочинністю. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького*. Київ: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А-Г, 1998. С. 263.

170. Мішалов В. Д., Войченко В. В., Юрченко В. Т., Шевчук М. М. Жорстоке поводження з дітьми – актуальна соціальна проблема сьогодення в Україні. *Судово-медична експертиза*. 2010. № 2. С. 5-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sme_2010_2_4 (дата звернення: 14.05.2016).

171. Молодіжна сімейна політика в Україні / С. В. Ничипоренко. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.

172. Моцик Р. В. Інтернет-залежність та її вплив на виховання сучасної людини. *Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 18. С. 292-297. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2015_18_54 (дата звернення: 24.10.2017).

173. Мошак Г. Г. Преступление в семье: истоки и профилактика. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1989. 156 с.

174. Музика А. А. Стан сп'яніння. *Велика українська юридична енциклопедія: у 12 т. / НАПрН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Харків: Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право. С. 913-914.

175. На закинутому цвинтарі на Чернігівщині знайдено новонароджене немовля. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-zakinutomu-cvintari-na-chernigivschini-znaydeno-novonarodzhene-nemovlya-739332.html> (дата звернення: 11.10.2016).

176. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 210 с.

177. Населення (1990–2018): Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.08.2018).

178. Населення України за 2017 рік: демографічний щорічник. Київ: Державна служба статистики, 2018. 137 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/-druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_dy_2017.pdf (дата звернення: 16.05.2018).

179. Новонароджену дитину знайшли на смітнику в Маріуполі. 25.12.2015. URL: <https://ua.112.ua/video/novonarodzhenu-dytynu-znaishly-na-smitnyku-v-mariupoli-182376.html> (дата звернення: 12.01.2016).

180. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57 000 слов / под ред. Н. Ю.Шведовой. Москва: Сов. энциклопедия, 1973. 846 с.

181. ООН: 80% українців живуть за межею бідності. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/finance/fea/85946-oon-80-ukraintsiv-zhivut-za-mezheyu-bidnosti.htm> (дата звернення: 15.03.2018).

182. Опацький Р. М. Уповноважений Президента України з прав дитини: шляхи вдосконалення. *Юридична наука*. 2012. № 4. С. 19-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2012_4_3т (дата звернення: 12.05.2018).

183. Орлеан А. Початок кримінально-правової охорони життя людини URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapnu/2012_4/299.pdf. (дата звернення: 08.04.2013).

184. Орлов О. Детермінація злочинності. *Кримінологічний довідник* / за заг. ред. О. М. Джужі і О. М. Литвинова. Харків: Діса плюс, 2013. С. 128–129.

185. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 06.04.2014).

186. Паславський М. І. Дослідження термінологічного означення і вживання терміна «протидія злочинності». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 613-622.

187. Пахомова Н. Шляхи запобігання жорстокому поводженню з дітьми з обмеженими психофізичними можливостями. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. Тернопіль: Стереарт, 2014. С. 704–706.

188. Перелигіна Р. В. Кримінологія насильства осіб жіночої статі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Київ. ун-т права НАН України. 2015. 234 с.

189. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> (дата звернення 06.06.2018).

190. Підюков В. В., Канюс В. М. Неповнолітні як об'єкт кримінального насильства: термінологічно-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 121–129.

191. План заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 № 2154-р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2154-2010-%D1%80> (дата звернення: 16.05.2013).

192. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посібник / упоряд. В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін; ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін. Київ: Генеза, 1997. 400 с.

193. Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/596.html> (дата звернення: 15.08.2013).

194. Пономарчук О. В. Кримінально-правова кваліфікація синдрому струсу немовляти за ст. 117 КК України (як умисного вбивства матір'ю новонародженої дитини). *Форум права*. 2007. № 3. С. 202–206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_3_32 (дата звернення: 09.07.2015).

195. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / авт.: Т. В. Журавель, О. О. Кочемировська, М. Е. Ясеновська; за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.

196. Попов А. Н. Убийство матерью новорожденного ребенка (ст. 106 УК РФ). Санкт-Петербург: Изд-во С.-петерб. юрид. ин-та Генеральной прокуратуры РФ, 2001. 68 с.

197. Порядок надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка»: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2018 № 512. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/512-2018-%D0%BF> (дата звернення: 14.07.2018).

198. Постанова Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 30 жовтня 2017 р. у справі № 357/13053/17 (провадження № 3/357/4568/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69891921#> (дата звернення: 24.01.2018).

199. Пояснювальна записка на проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії насильству в сім'ї» від 17 липня 2015 р. № 2401-а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56105 (дата звернення 24.09.2017).

200. Правовий та соціальний захист неповнолітніх від насильства в сім'ї: наук.-метод. посіб. для працівників правоохорон. органів / А. Б. Блага, О. О. Бобрикова, О. А. Мартиненко та ін. Харків: Курсор, 2006. 127 с.

201. Приколотіна Ю. Л. Злочинне фізичне насильство, що чинять батьки щодо малолітніх та неповнолітніх дітей на ґрунті сімейних відносин (кримінологічне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 19 с.

202. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13 жовтня 2017 р. № 1254. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17> (дата звернення: 21.11.2017).

203. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї: Закон України від 25 вересня 2008 р. № 599-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/599-17/ed20090101> (дата звернення: 06.08.2016).

204. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення соціального захисту дітей: Проект Закону України від 20 жовтня

2017 р. реєстр. № 7217. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/-zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7217&skl=9 (дата звернення: 06.12.2017).

205. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за розголошення відомостей про насильство в сім'ї: Проект Закону України від 19 квітня 2018 р., реєстр. № 8290. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63891 (дата звернення: 16.05.2018).

206. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав і свобод дітей: Проект Закону України від 08 серпня 2017 р., реєстр. № 7020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62397 (дата звернення: 06.12.2017).

207. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії насильству в сім'ї: Проект Закону України від 17 липня 2015 р., реєстр. № 2401-а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56105 (дата звернення 24.09.2017).

208. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо введення кримінальної відповідальності за злочини скоєнні по відношенню до членів своєї сім'ї): Проект Закону України від 17 червня 2014 р., реєстр. № 4036а-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51357 (дата звернення: 11.07.2015).

209. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї): Проект Закону України від 06 червня 2014 р., реєстр. № 4036а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51238 (дата звернення: 23.06.2014).

210. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення та вдосконалення покарання за злочини, вчинені на сексуальній основі проти малолітніх та неповнолітніх: Проект Закону України від 17 червня 2013 р., реєстр. № 2309а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/-zweb2/webproc4_1?pf3511=47415 (дата звернення: 11.12.2013).

211. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 26.02.2018).

212. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 06.08.2015).

213. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2342-15/ed20170101/paran26#n26> (дата звернення: 10.12.2017).

214. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України від 05 березня 2009 р. № 1065-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1065-17> (дата звернення: 21.11.2014).

215. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20141014#n10> (дата звернення: 12.01.2018).

216. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 26.02.2018).

217. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Проект Закону України від 14 березня 2013 р., реєстр. № 2539. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46129 (дата звернення: 11.12.2013).

218. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Статистична інформація 2013–2017 рр. / Генеральна прокуратура України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=-113281&libid=100820# (дата звернення: 11.05.2018).

219. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 р. № 1044. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 04.07.2018).

220. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/paran217#n217> (дата звернення: 06.08.2016).

221. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#o173> (дата звернення: 12.06.2018).

222. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 06.08.2016).

223. Про покинутих у зачиненій квартирі дітей знали бабуся та сусіди, - омбудсмен. URL: https://espreso.tv/news/2016/12/06/pro_pokynutykh_u_zachyneniy_kvartyri_ditey_znaly_babusya_ta_susidy_ombudsmen (дата звернення: 12.12.2016).

224. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III. (в редакції від 20.03.2007). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14/ed20070320> (дата звернення: 06.08.2016).

225. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 06.08.2016).

226. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Проект Закону України від 14 листопада 2016 р. реєстр. № 0119. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60492 (дата звернення: 17.01.2017).

227. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого

2003 р. № 2. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 14.06.2013).

228. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 р. № 230-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p> (дата звернення: 10.07.2017).

229. Про схвалення Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80> (дата звернення: 12.07.2017).

230. Програма «Школа і поліція». URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/-rozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/programa-shkola-i-politsiya/> (дата звернення: 15.06.2018).

231. Психологічна енциклопедія / авт.-упор. О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.

232. Розподіл постійного населення за статтю та віком на 1 січня 2017 року: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 344 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (дата звернення 06.06.2018).

233. Рыбальская В. Я. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних: учебное пособие. Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1994. 128 с.

234. Рябчинська О. П. Актуальні питання кримінально-правової охорони прав дітей. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 7. С. 105-107.

235. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 596 с.

236. Самарай Л. В. Кримінологічна характеристика особи кривдника, який учинив сімейне насильство під впливом агресії. *Науковий вісник*

Національної академії внутрішніх справ. Київ: НАВС, 2013. Вип. 1 (86). С. 190-197.

237. Самарай Л. В. Кримінологічні засади запобігання кримінальній агресії в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 231 с.

238. Самарай Л. В. Кримінологічні засади запобігання кримінальній агресії в сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 16 с.

239. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.

240. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 18 с.

241. Самченко М. Ю. Сутність поняття «сімейно-побутове насильство над неповнолітніми». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 443–451.

242. Семенюк І. С. Відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2016. 248 с.

243. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page> (дата звернення 12.06.2015).

244. Сімейні цінності: навчально-методичний посібник до навчальної програми «Сімейні цінності» (35годин): для педагогічних працівників / В. І. Прит, З. В. Охрименко, Л. В. Корецька. Видання друге доповнене з додатком. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 284 с. URL: http://koipro414.at.ua/-Simeyni_cinnost/posibnik_2-ge_vidannja.pdf (дата звернення 12.06.2018).

245. Сітнікова Н. П. Підходи до визначення якості життя для використання у процесі стратегічного планування соціально-економічного розвитку. *Агросвіт*. 2012. № 17. С. 49–53.

246. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Енциклопедичний курс: Підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

247. Соціологія: підруч. для студ. вищих навч. закладів / Гілун О. В., Демічева А. В., Легеза С. В. та ін.; під ред. В. Г. Городяненка. Київ: Академія, 2002. 560 с.

248. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. М. Бондаровська, О. О. Кочемировська, Г. М. Лактіонова, Ю. В. Онишко, Р. Хаар, Г. О. Христова; заг. ред. О. Кочемировська. Київ: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. 372 с.

249. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського; пер. на укр. мову О. В. Лішевської. Київ: ОВК, 2016. 284 с.

250. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського; пер. на укр. мову В. С. Станіч. Київ: ОВК, 2016. 138 с.

251. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Туніської Республіки / під ред. В. Л. Менчинського; пер. на укр. мову К. І. Мазуренко. Київ: ОВК, 2016. 104 с.

252. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

253. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 225 с.

254. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22 липня 1946 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення 18.08.2013).

255. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / ред. С. В. Ківалов та ін. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року, 2003. 558 с.

256. Стеблинська О. С. Кримінологія. Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2014. 126 с.

257. Стратегія подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80> (дата звернення 27.01.2018).

258. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник / М. В. Євсюкова, Г. О. Христова, О. А. Шаповалова та ін.; за заг. ред. О. А. Шаповалової, С. О. Павлиш. Київ: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. 196 с.

259. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика. URL: <http://azbyka.ru/deti/v-a-suhomlinskij-roditel-skaya-pedagogika> (дата звернення 11.06.2015).

260. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. 9-е изд., пересм. и доп. Санкт-Петербург, 1898. 900 с.

261. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посібник. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.

262. Теслюк В., Стульнікова А. Бібліотека - координатор діяльності, спрямованої на профілактику насильства щодо підлітків. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 10. С. 44-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2010_10_13 (дата звернення 14.06.2016).

263. Тимчук О. Л. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінації. *Вісник ЗНУ. Юридичні науки*. 2012. № 2 (1). С.223-231.

264. Тимчук О. Л. Окремі аспекти стратегії протидії злочинності в Україні та в США. *Право і суспільство*. 2015. № 5. Ч. 3. С.162–168.

265. Ткачова А. Детермінація насильницької злочинності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 170-178.

266. Топчій В. В. Кримінологічна характеристика особи насильницького злочинця. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 85–91.

267. Тотчик Р. Ф. Детоубийство в истории уголовного законодательства. *Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук*. Минск, 2011. С. 120-128.

268. Тупчієнко Д. Л. Кримінологія: навч. посібник для підготовки до іспитів. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 240 с.

269. У Запоріжжі вівчарка знайшла покинуту новонароджену дитину. ТСН: 09 березня 2017 р. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/u-zaporizhzhivivcharka-znayshla-pokinutu-novonarodzhenu-ditinu.html> (дата звернення 10.03.2017).

270. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник / под ред. И. Д. Козочкина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2010. 1056 с. URL: http://books.google.com.ua/books?id=IsPmiCfRCKMC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення 05.10.2013).

271. Уголовное Уложение от 22 марта 1903 г. Санкт-Петербург: Изд-во Гос. канцелярии, 1903. 192 с.

272. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин, пер. с англ. И. В. Мироновой. 2-е изд. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 510 с.

273. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 года № 2287-вс. URL: <http://www.matsne.gov.ge> (дата звернення 05.11.2017).

274. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и пред. С. С. Беляева; пер. с датского и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, 230 с.

275. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. А. И. Коробеева, пер. с китайского Д. В. Вичикова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, 303 с.

276. Уголовный кодекс Республики Беларусь / вступ. ст. А. И. Лукашкова, Э. А. Саркисовой. 2-е изд., испр. и доп. Минск: Тесей, 2001. 312 с.

277. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК. URL: <http://online.zakon.kz> (дата звернення 05.11.2017).

278. Уголовный кодекс Республики Молдова: с послед. измен. и доп. на 13 сент. 2002 г. Кишинев, 2009. 308 с.

279. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ URL: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> (дата звернення 08.01.2014).

280. Уголовный кодекс Турции / предисловие Н. Сафарова, Х. Аджарка; науч. ред. и пер. с турецкого Н. Сафарова и Х. Бабаева. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, 374 с.

281. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой; пер. с фран. и пред. Н. Е. Крыловой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 650 с.

282. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2001. 208 с.

283. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев. Москва: Юридический центр Пресс, 2001. 320 с.

284. Уголовный кодекс Японии / науч. ред. и пред. А. И. Коробеева. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 226 с.

285. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Санкт-Петербург: Санкт-Петерб. ун-т., 1900. 268 с.

286. Храмцов О. М. Агресія. *Українська кримінологічна енциклопедія* / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків; Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. С. 49.

287. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. 471 с.

288. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства (теорія та практика): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 36 с.

289. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период: учеб. пособие для вузов по спец. «Правоведение» / под ред. Ю. П. Титова, О. И. Чистякова. Москва: Юрид. лит., 1990. 480 с.

290. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 09.07.2014).

291. Черевко К. О. Кримінально-правова охорона незаконного проведення абортів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 20 с.

292. Шаблистий В. В. Вплив заходів індивідуальної профілактики злочинів на забезпечення безпеки людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 209–214.

293. Шаблистий В.В. Критичний погляд на останні зміни та доповнення до КК України. Продовження... *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 129–132.

294. Шаблистий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання злочинності щодо дітей. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 228-235.

295. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 216 с.

296. Шевченко О. В. Проблеми визначення поняття початку життя як об'єкта кримінально-правової охорони. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. Ч. 2. С. 69–74. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2011_1_2/-Shevchen.pdf (дата звернення 17.05.2013).

297. Шеховцова Л. І., Єфіменко В. Г. Відповідальність за причетність до злочину: обіцяне неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний вчинюваний злочин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 260-262. URL: http://pap.in.ua/4_2017/78.pdf (дата звернення 18.07.2018).

298. Шкільний офіцер поліції. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції (дата звернення 28.07.2018).

299. Щербина-Прилука В. М. Насильство над дитиною як соціально-психологічна проблема. *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка: Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2009. Т. 11. Ч. 7. С. 550–556.

300. Эстрин А. Я. Уголовное право СССР и РСФСР / под ред. Д. И. Курского. Москва: Юриздат, 1927. 72 с.

301. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. 510 с.

302. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1999. 16 с.

303. Юзікова Н. С. Проблеми кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1999. 172 с.

304. Юзікова Н. С. Як захистити дітей від жорстокості батьків. *Право України*. 1998. № 3. С. 60–61.

305. Юрків Я. І. Аналіз соціально-психологічних чинників жорстокого поводження з дітьми у сім'ї та їх профілактика. *Вісник ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка*. 2013. № 23 (282). С. 162–168.

306. Юрків Я. І. Діяльність соціального педагога з попередження насильства в сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2013. № 3. С. 39-46.

307. Як уникнути насилля в сім'ї – поради психолога. 25.10.2016. URL: <https://2plus2.ua/dembel/novyny/yak-uniknuti-nasillya-v-sim-yi-poradi-psihologa> (дата звернення 22.03.2017).

308. Якість життя. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/27/yakist-zhittya> (дата звернення 22.08.2017).

309. Ярмиш Н. Н. Вопросы толкования статьи 117 УК Украины. *Основні напями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнар. наук-практ. конф., 11–12 жовтня 2012 р. / редкол. В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2012. С. 281–285.*

310. Criminal Code of Germany (2013). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/ (date of request: 26.03.2018).

311. Criminal Code of the French Republic (as of 2016). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/content/location/1740> (date of request: 26.03.2018).

312. Criminal Code of the Republic of Moldova. № 985 of April 18, 2002 (as amended up to November 11, 2016). (MD138). URL: <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3835> (date of request: 26.03.2018).

313. Criminal Code of Turkey Law Nr. 5237 Passed On 26.09.2004. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tr/tr171en.pdf> (date of request: 26.03.2018).

314. Criminal Law of the People's Republic of China. URL: <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm> (дата звернення: 27.03.2018).

315. Penal Code (1962:700) of Sweden 1962-12-21 URL: <https://www.government.se/contentassets/5315d27076c942019828d6c36521696e/swedish-penal-code.pdf> (date of request: 26.03.2018).

316. Penal Code of Japan (Law No. 45 of April 24, 1907, as last amended by Law No. 91 of May 12, 1995, Law No. 138 of August 1, 2003 and Law No. 36 of May 8, 2006). URL: <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf> (date of request: 26.03.2018).

317. Penal Code of Spain (Organic Law No. 10/1995 of November 23, 1995, as amended up to Law No. 4/2015 of April 27, 2015). URL: <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/15759> (date of request: 26.03.2018).

318. Sixteenth International Conference on Shaken Baby Syndrome/Abusive Head Trauma. URL: <https://dontshake.org/conferences> (date of request: 17.04.2018).

319. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014. № 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. URL: https://www.unodc.org/res/cld/document/penal-code_html/New_penal_code.pdf (date of request: 30.05.2017).

320. The Consolidate Penal Code of Denmark (Consolidate Act No. 886 of October 30, 1992). (§ 237–259). URL: <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/1115> (date of request: 27.03.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Беспаль О. Л. Запобігання і протидія насильницьким посяганням на життя і здоров'я неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері (за результатами досліджень вітчизняних науковців). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2 (87). С. 215-221.
2. Беспаль О. Л. Кримінально-правова охорона життя і здоров'я неповнолітніх в Україні: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3 (88). С. 189-194.
3. Беспаль О. Л. Життя та здоров'я особи як самостійні об'єкти кримінально-правового захисту: часові межі їх забезпечення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1 (90). С. 101–111.
4. Беспаль О. Л. Злочини, учинені у сфері сімейних відносин: особливості окремих понять. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1 (94). С. 146-154.
5. Беспаль О. Л. Засоби масової інформації, як один із суб'єктів запобігання сімейного насильства щодо дітей. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2017. № 1 (42). С. 156-160.
6. Беспаль О. Л. Детермінанти насильства щодо життя та здоров'я дітей в сім'ї. *Судова апеляція*. 2017. № 3 (48). С. 59-67.
7. Беспаль О. Л. Деякі особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчинили насильство в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей. *Форум права*. 2017. № 4. С. 24-28.

8. Беспаль О. Л. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Інформація і право*. 2018. № 1 (24). С. 159–163.

*Публікації в наукових виданнях іноземних держав,
що включені до наукометричних баз*

9. Беспаль О. Л. Зарубежный опыт уголовно-правовой охраны жизни и здоровья несовершеннолетних. *Российская юстиция*. 2013. № 12. С. 14–17.

10. Беспаль О. Л. Проблеми кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей. *Economic and law paradigm of modern society*. 2017. № 2. С. 130–134.

Матеріали конференцій

11. Беспаль О. Л. Міжнародно-правові акти, що захищають дітей від насильства в сім'ї. *Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи* : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-теоретич. конф. (м. Київ, 16 жовтня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 192-193.

12. Беспаль О. Л. Вітчизняні нормативні та програмні документи, як основа запобігання фізичному насильству щодо дітей в сім'ї та їх науково-правова оцінка. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 грудня 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. Ч. 1. С. 211–212.

13. Беспаль О. Л. Проблемні питання законодавчих новел щодо запобігання насильства в сім'ї. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні* : зб. матеріалів підсумкової наук.-теорет. конф. (м. Київ, 15 квітня 2014 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 26-27.

14. Беспаль О. Л. Законодавчі новели щодо протидії насильству в сім'ї. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України* : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 12 берез. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. Ч. 2. С. 11–12.

15. Беспаль О. Л. Сп'яніння, як одна з причин сімейного насильства щодо дітей. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали VI Всеукр. наук.-практич. інтернет-конф. у рамках відзначення Всеукраїнського тижня права, присвяченого річниці проголошення Загальної декларації прав людини та Дню прав людини (м. Київ, 24 груд. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 125-127.

16. Беспаль О. Л. Особливості змісту окремих кримінологічних термінів щодо сімейного насильства. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 берез. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 106-109.

17. Беспаль О. Л. Синдром струсу немовляти як один із видів фізичного насильства в сім'ї щодо дітей. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Словацька Республіка, м. Сладковічево, 28–29 жовтня 2016 р.). Сладковічево : Ун-т Данубіус, 2016. С. 148-150.

18. Беспаль О. Л. Діти-свідки насильства в сім'ї: проблемні питання в законотворчості. *Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 62-64.

19. Беспаль О. Л. Административная ответственность родителей или лиц, их заменяющих за насильственное деяние в отношении детей. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика* : материалы II Междунар. заочной науч. конф. (Республика Беларусь, г. Минск, 19 мая 2017 г.). Минск : Могилев. ин-т МВД Республики Беларусь, 2017. С. 39-41.

20. Беспаль О. Л. Щодо визначення понять «потерпілий», «постраждалий», «жертва» в злочинах проти життя та здоров'я щодо дітей, що вчиняються на ґрунті сімейних відносин. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Львів, 10 листопада 2017 р.). Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 17-18.

21. Беспаль О. Л. Діти – жертви насильства в сім'ї. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Польща, м. Краків, 29 лист. – 01 груд. 2017 р.). Краків, 2017. С. 78-79.

22. Беспаль О. Л. Дискусійні питання законодавчого визначення поняття «фізичне насильство». *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 23 лютого 2018 р.). Тернопіль: Вектор, 2018. Т. 1. С. 295-297.

23. Беспаль О. Л. Окремі соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Н. І. Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ; Маріуполь, 2018. С. 37–39.

24. Беспаль О. Л. «Вікно життя» як один із способів збереження життя». *«Від громадянського суспільства – до правової держави» за тематикою «Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри»*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 89–92.

Рис. Б.1. Середні арифметичні показники насильства в сім'ї щодо дітей за 2013–2017 рр.

Таблиця Б.1

Розподіл насильства в сім'ї щодо дітей протягом 2013–2017 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
Фізичне насильство	1078	1021	843	763	922
<i>частка у структурі, %</i>	55,7	54,4	62,4	67	69,2
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	-5,3	-17,4	-9,5	20,8
Психічне насильство	793	808	488	359	390
<i>частка у структурі, %)</i>	41	43,1	36	31,5	29,2
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	1,9	-39,6	-26,4	8,6
Економічне насильство	63	47	21	17	21
<i>частка у структурі, %</i>	3,3	2,5	1,6	1,5	1,6
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	-25,4	-55,3	-19	23,5
Всього:	1934	1876	1352	1139	1333

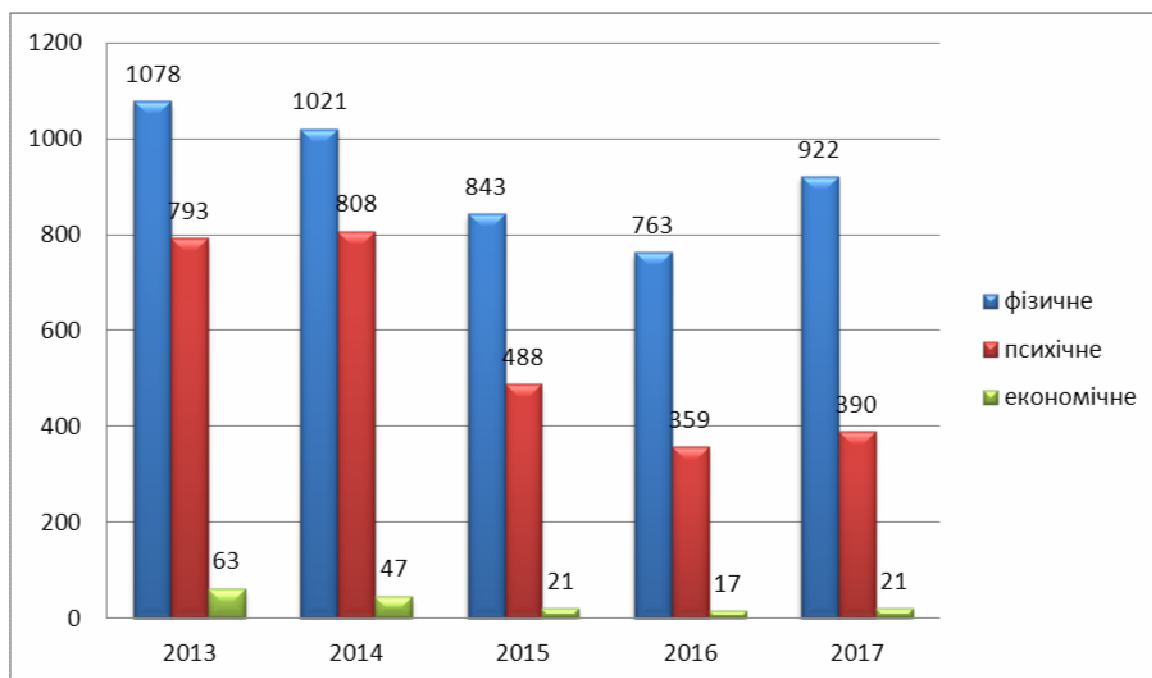

Рис. Б.2. Динаміка насильства в сім'ї щодо дітей за 2013–2017 рр. в Україні

Таблиця В.1

**Кількість дітей, які потерпіли від фізичного насильства в сім'ї
в 2013–2017 рр. (по регіонах України)**

	2013	2014	2015	2016	2017	Підсумок за 5 років	Середній показник за рік	Частка у структурі	Порядкове місце у структурі
АР Крим	54	-	-	-	-	54	10,8	1,3%	24
Вінницька обл.	42	21	24	20	11	118	23,6	2,8%	16
Волинська обл.	41	30	11	10	9	101	20,2	2,5%	18
Дніпропетровська обл.	69	80	70	0	108	327	65,4	7,7%	1
Донецька обл.	91	42	38	13	60	244	48,8	5,7%	6
Житомирська обл.	50	65	47	17	36	215	43	5,1%	8
Закарпатська обл.	25	37	36	22	15	135	27	3,3%	13
Запорізька обл.	50	51	72	34	114	321	64,2	7,6%	2
Івано-Франківська обл.	22	25	15	6	11	79	15,8	1,8%	21
Київська обл.	27	22	12	10	16	87	17,4	2%	20
Кіровоградська обл.	19	63	83	12	68	245	49	5,8%	5
Луганська обл.	36	16	10	2	10	74	14,8	1,7%	22
Львівська обл.	15	36	17	17	21	106	21,2	2,6%	17
Миколаївська обл.	43	56	63	18	67	247	49,4	5,9%	4
Одеська обл.	103	66	47	30	66	312	62,4	7,4%	3
Полтавська обл.	45	53	32	3	22	155	31	3,7%	11
Рівненська обл.	30	58	22	26	27	163	32,6	3,8%	10
Сумська обл.	26	11	35	6	40	118	23,6	2,8%	16
Тернопільська обл.	15	23	5	19	6	68	13,6	1,6%	23
Харківська обл.	73	42	47	17	59	238	47,6	5,6%	7
Херсонська обл.	43	33	26	10	37	149	29,8	3,4%	12
Хмельницька обл.	27	25	31	16	19	118	23,6	2,8%	16
Черкаська обл.	26	45	21	14	23	129	25,8	3%	15
Чернівецька обл.	21	54	12	19	25	131	26,2	3,2%	14
Чернігівська обл.	20	25	29	3	22	99	19,8	2,3%	19
м. Київ	40	42	38	15	30	165	33	4%	9
м. Севастополь	25	-	-	-	-	25	5	0,6%	25
Всього:	1078	1021	843	359	922	4223	844,6	100	

**Кількість дітей, які потерпіли від психічного насильства в сім'ї
в 2013–2017 рр. (по регіонах України)**

	2013	2014	2015	2016	2017	Підсумок за 5 років	Середній показник за рік	Частка у структурі	Порядкове місце у структурі
АР Крим	28	-	-	-	-	28	5,6	1%	22
Вінницька обл.	18	25	24	20	10	97	19,4	3,4%	15
Волинська обл.	80	19	11	10	2	122	54,4	4,3%	8
Дніпропетровська обл.	69	60	48	0	36	213	42,6	7,4%	3
Донецька обл.	53	13	5	13	16	100	20	3,5%	14
Житомирська обл.	17	32	21	17	21	108	21,6	3,8%	11
Закарпатська обл.	34	98	94	22	26	274	54,8	9,7%	1
Запорізька обл.	15	20	11	34	35	115	23	4,1%	9
Івано-Франківська обл.	3	23	6	6	6	44	8,8	1,5%	19
Київська обл.	3	11	10	10	10	44	8,8	1,5%	19
Кіровоградська обл.	7	10	5	12	12	46	9,2	1,6%	18
Луганська обл.	28	3	1	2	2	36	7,2	1,3%	21
Львівська обл.	18	35	19	17	12	101	20,2	3,6%	13
Миколаївська обл.	23	32	21	18	20	114	22,8	3,9%	10
Одеська обл.	48	60	26	30	20	184	36,8	6,6%	4
Полтавська обл.	15	24	4	3	4	50	10	1,8%	17
Рівненська обл.	23	41	20	26	27	137	27,4	4,9%	6
Сумська обл.	20	16	27	6	8	77	15,4	2,7%	16
Тернопільська обл.	45	114	34	19	24	239	47,4	8,5%	2
Харківська обл.	52	21	17	17	20	127	25,4	4,4%	7
Херсонська обл.	28	16	11	10	12	77	15,4	2,7%	16
Хмельницька обл.	50	46	14	16	17	143	28,6	5%	5
Черкаська обл.	13	36	26	14	12	101	20,2	3,6%	13
Чернівецька обл.	40	23	3	19	19	104	20,8	3,7%	12
Чернігівська обл.	17	8	7	3	5	40	8	1,4%	20
м. Київ	34	22	23	15	14	108	21,6	3,8%	11
м. Севастополь	5	-	-	-	-	5	1	0,3%	23
Всього:	787	808	488	359	390	2832	566,4	100	

Таблиця В.3

**Кількість дітей, які потерпіли від економічного насильства в сім'ї
в 2013–2017 рр. (по регіонах України)**

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	Підсумок за 5 років	Середній показник за рік	Частка у структурі	Порядкове місце у структурі
АР Крим	1	-	-	-	-	1	0,2	1,2%	11
Вінницька обл.	4	1	0	0	0	5	1	3%	8
Волинська обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Дніпропетровська обл.	3	5	1	0	1	10	2	6,1%	4
Донецька обл.	11	3	0	1	2	17	3,4	9,1%	3
Житомирська обл.	0	0	1	0	0	1	0,2	1,2%	11
Закарпатська обл.	6	4	7	5	5	27	5,4	16,2%	2
Запорізька обл.	0	1	0	0	0	1	0,2	1,2%	11
Івано-Франківська обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Київська обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Кіровоградська обл.	0	3	0	0	0	3	0,6	1,8%	9
Луганська обл.	1	0	0	3	3	7	1,4	3,2%	6
Львівська обл.	1	7	0	0	0	8	1,6	3,3%	5
Миколаївська обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Одеська обл.	19	13	3	1	1	37	7,4	23,2%	1
Полтавська обл.	3	0	0	0	0	3	0,6	1,8%	9
Рівненська обл.	0	0	2	2	2	6	1,2	3,1%	7
Сумська обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Тернопільська обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Харківська обл.	0	2	3	0	0	5	1	3%	8
Херсонська обл.	3	2	2	0	0	7	1,4	3,2%	6
Хмельницька обл.	2	0	0	0	0	2	0,4	1,6%	10
Черкаська обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Чернівецька обл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Чернігівська обл.	0	0	0	0	2	2	0,4	1,6%	10
м. Київ	9	6	2	5	5	27	5,4	16,2%	2
м. Севастополь	0	-	-	-	-	0	0	0	0
Всього:	63	47	21	17	21	169	33,8	100%	

**Кількість осіб, які повторно вчинили
наси́льство в сім'ї, у 2013–2017 рр.**

	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї	96 191	79 120	66 527	67 482	70 938
Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї	6 605	6 411	7 039	5 790	6 199
<i>% від загальної кількості осіб, яким винесено офіційне попередження</i>	<i>6,9</i>	<i>8,1</i>	<i>10,6</i>	<i>8,6</i>	<i>8,7</i>
З них осіб чоловічої статі	6 312	6 190	6 857	5 552	5 972
<i>% від загальної кількості осіб, яким винесено захисний припис</i>	<i>95,6</i>	<i>96,6</i>	<i>97,4</i>	<i>95,9</i>	<i>96,4</i>
З них осіб жіночої статі	282	217	181	236	223
<i>% від загальної кількості осіб, яким винесено захисний припис</i>	<i>4,3</i>	<i>3,4</i>	<i>2,6</i>	<i>4,1</i>	<i>3,6</i>

Таблиця Г.2

**Кількість осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї,
які раніше вчиняли злочини, а також осіб, які вчинили насильство
в сім'ї у стані алкогольного сп'яніння за 2013–2017 рр.**

	2013	2014	2015	2016	2017
Обліковано кримінальних правопорушень	2247	918	998	1292	1341
Вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення	494	206	188	229	275
<i>% від загальної кількості злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї</i>	22	22,5	18,9	17,7	20,5
Вчинено у стані алкогольного сп'яніння	1072	437	391	488	466
<i>% від загальної кількості злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї</i>	47,7	22,5	39,2	37,8	34,8

Додаток Д

Таблиця Д.1

Відомості про потерпілих від насильства в сім'ї за 2013–2017 рр.

		2013	2014	2015	2016	2017
	Всього потерпілих осіб від насильства в сім'ї	2247	943	1005	1308	1367
	Кількість дітей, які потерпіли від насильства в сім'ї	333	162	119	157	161
	% від загальної кількості потерпілих осіб від насильства в сім'ї	14,8	17,2	11,9	12	11,8
З них:	Неповнолітніх	116	60	40	52	49
	від загальної кількості дітей, які потерпіли від насильства в сім'ї	34,8	37	33,6	33,1	30,4
	Малолітніх	217	102	79	105	112
	від загальної кількості дітей, які потерпіли від насильства в сім'ї	65,2	63	66,4	66,9	69,6

Таблиця Д.2

**Кількість оголошених в державний розшук та кількість розшуканих
безвісно зниклих дітей за 2013–2017 рр.**

	2013	2014	2015	2016	2017
Оголошено в державний розшук	806	608	597	1408	1255
<i>% до попереднього року</i>	-	- 24,6%	- 1,8%	135,6%	- 10,9%
Розшукано безвісно зниклих дітей	787	574	576	1357	1217
<i>% до попереднього року</i>	-	-27,1%	0,4%	135,6%	- 10,3%

Таблиця Д.3

**Відомості щодо вчинення
самоушкоджень дітьми за 2013–2017 рр.**

		2013	2014	2015	2016	2017
Кількість дітей, які вчинили суїциди		184	163	163	129	130
<i>% до попереднього року</i>		-	- 11,4	0	- 20,9	0,1
Кількість дітей, які вчинили спробу суїциду		303	177	164	187	252
<i>% до попереднього року</i>		-	- 41,6	- 7,4	14	34,8
З них:	Неповнолітніх	84	45	49	35	77
	<i>% до попереднього року</i>	-	- 46,3	8,9	- 28,6	120
	Малолітніх	403	295	278	281	305
	<i>% до попереднього року</i>	-	- 26,8	- 5,8	1,1	8,6
Всього фактів		487	340	327	316	382
		-	- 30,2	- 3,8	- 3,4	20,9

Додаток Е

Таблиця Е.1

Кількість хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин (наркологічні розлади), що перебували на обліку у медичних закладах в період 2013–2017 рр.

№	Найменування	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Кількість осіб, які хворі на хронічний алкоголізм	567 838	484 115	471 859	466 209	463 896
	<i>% до попереднього року</i>	-	- 14,8	- 2,5	- 1,2	- 0,5
	З них осіб чоловічої статі	488 763	416 742	406 282	401 330	399 241
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на хронічний алкоголізм</i>	86,1	86,1	86,1	86,1	86,1
	З них осіб жіночої статі	79 075	67 373	65 577	64 879	64 655
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на хронічний алкоголізм</i>	13,9	13,9	13,9	13,9	13,9
2.	Кількість осіб, які хворі на наркоманію	75 157	60 587	60 187	60 696	60 906
	<i>% до попереднього року</i>	-	- 19,4	- 0,7	0,9	0,35
	З них осіб чоловічої статі	63 834	51 415	51 231	52 058	52 295
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на наркоманію</i>	85	84,9	85,1	85,8	85,9
	З них осіб жіночої статі	11 323	9 172	8 956	8 638	8 611
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на наркоманію</i>	15	15,1	14,9	14,2	14,1
3.	Кількість осіб, які хворі на токсикоманію	716	1 613	1 528	1 508	1 567
	<i>% до попереднього року</i>	-	125,3	- 5,9	- 1,3	3,9
	З них осіб чоловічої статі	643	1 404	1 321	1 311	1 354
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на токсикоманію</i>	89,8	87	86,4	87	86,4
	З них осіб жіночої статі	73	209	207	197	213
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на токсикоманію</i>	10,2	13	13,6	13	13,6

**Показники фізичного насильства щодо дітей
в період за 2013–2017 рр.**

	2013	2014	2015	2016	2017
Всього потерпілих дітей від фізичного насильства:	1078	1021	843	763	922
Дітей з біологічних сімей	1060	880	645	515	581
Проживають в ПС, ДБСТ	1	3	2	2	0
Дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	10	13	8	18	10
Перебувають під опікою та піклуванням тимчасово влаштовані в сім'ї родичів, знайомих	0	1	0	0	0
Кількість осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності	557	514	268	198	244
Кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності	110	90	46	36	32

Таблиця Ж.2

**Показники психічного насильства щодо дітей
в період за 2013–2017 рр.**

	2013	2014	2015	2016	2017
Всього потерпілих дітей від психічного насильства:	793	808	488	359	390
Дітей з біологічних сімей	784	599	331	246	280
Дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування					
Проживають в ПС, ДБСТ	0	0	0	0	0
Перебувають під опікою та піклуванням Тимчасово влаштовані в сім'ї родичів, знайомих	4	3	4	11	12
Кількість осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності	1	0	0	1	1
Кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності	394	367	157	94	132
Кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності	20	7	2	2	5

Таблиця Ж.3

**Показники економічного насильства щодо дітей
в період за 2013–2017 рр.**

	2013	2014	2015	2016	2017
Всього потерпілих дітей від економічного насильства:	63	47	21	17	21
Дітей з біологічних сімей	63	31	14	12	15
Дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування					
Проживають в ПС, ДБСТ	0	0	0	0	0
Перебувають під опікою та піклуванням тимчасово влаштовані в сім'ї родичів, знайомих	0	0	0	0	0
Кількість осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності	24	16	7	5	5
Кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності	4	0	0	0	0

Таблиця Ж.4

**Кількість дітей, відносно яких батьки позбавлені
батьківських прав у 2013–2017 рр.**

	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість дітей з біологічних сімей, які потерпіли від фізичного насильства	1060	880	645	515	581
кількість дітей, у відношенні до батьків яких прийнято судові рішення про позбавлення батьківських прав за вчинення фізичного насильства	18	45	22	16	11
<i>частка від загальної кількості дітей, які потерпіли від цього виду насильства</i>	<i>1,7%</i>	<i>5,1%</i>	<i>3,4%</i>	<i>3,1%</i>	<i>1,9%</i>
Кількість дітей з біологічних сімей, які потерпіли від психічного насильства	793	808	488	359	390
кількість дітей, у відношенні до батьків яких прийнято судові рішення про позбавлення батьківських прав за вчинення психічного насильства	2	7	3	1	0
<i>частка від загальної кількості дітей, які потерпіли від цього виду насильства</i>	<i>0,3%</i>	<i>0,9%</i>	<i>0,6%</i>	<i>0,3%</i>	<i>0%</i>
Кількість дітей з біологічних сімей, які потерпіли від економічного насильства	63	47	21	17	21
кількість дітей, у відношенні до батьків яких прийнято судові рішення про позбавлення батьківських прав за вчинення економічного насильства	0	1	0	0	0
<i>частка від загальної кількості дітей, які потерпіли від цього виду насильства</i>	<i>0%</i>	<i>2,1%</i>	<i>0%</i>	<i>0%</i>	<i>0%</i>
Загальна кількість дітей, відносно яких впродовж року батьки позбавлені батьківських прав	7393	5415	4820	5095	5110

Додаток 3

АНКЕТА

Шановний респонденте! Анкетування проводиться серед учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з метою з'ясування громадської думки з проблем вчинення насильства в сім'ї щодо дітей. Це допоможе в проведенні наукового дослідження для подальшого отримання повної характеристики злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї. Просимо Вас взяти участь в проведенні цього дослідження і дати відповіді на нижче наведені питання, обвівши варіант відповіді, який відповідає Вашій думці. Анкетування анонімне.

Заздалегідь вдячні!

1.	Стать	а) чоловіча – 46% б) жіноча – 54%
2.	Чи вчинялось коли-небудь щодо Вас фізичне (штовхання, щипання, побої тощо) насильство з боку батьків або інших дорослих членів сім'ї?	а) так; - 14% б) ні; - 74% в) важко визначитись. – 12%
3.	Чи вчинялось коли-небудь щодо Вас психічне (погрози застосувати фізичне насильство, словесні образи, приниження тощо) насильство з боку батьків або інших дорослих членів сім'ї?	а) так; - 26% б) ні; - 70% в) важко визначитись. – 4%
4.	Чи були Ви свідком насильства (фізичного або психічного), що вчинялось проти членів Вашої сім'ї?	а) так; - 18% б) ні; - 77% в) важко визначитись. – 5%
5.	Якщо вчинялось насильство в сім'ї щодо Вас, чи намагались Ви себе захистити?	а) так; - 54% б) ні. – 46%
6.	Кому Ви змогли розповісти про вчинене насильство в сім'ї щодо Вас?	а) друзям; - 24% б) одному з батьків; - 19% в) брату або сестрі; - 12% г) дідові або бабі; - 8% д) іншим рідним; - 9% е) вчителю; - 4% є) медичному працівникові; - 0% ж) поліцейському; - 3% з) нікому; - 15% и) важко визначитись. – 6%
7.	Коли Ви не слухались батьків або інших дорослих членів сім'ї, вони частіше за все:	а) кричали на Вас; - 42% б) погрожували побити; - 4% в) смикали за одяг, штовхали, давали запотиличник, трясли; - 7% г) могли вдарити, побити; - 3% д) відвертались від Вас, не розмовляли; - 6% е) намагались вмовити, переконати; - 31% є) ображали, принижували, обзивали поганими словами; - 7%
8.	За що Вас було покарано?	а) за погані оцінки в школі; - 26% б) за прогули уроків; - 13% в) за невчасне повернення з прогулянки; - 20%

		г) за те, що не прибрав у кімнаті (квартирі, будинку); - 18% д) за погану поведінку; - 23%
9.	Яке покарання найчастіше застосовувалось до Вас?	а) сварили; - 42% б) не розмовляли протягом певного часу; - 10% в) били; - 3% г) забороняли виходити з дому, спілкуватись з друзями; - 12% д) позбавляли кишенькових коштів; - 7% е) забороняли дивитись телевізор, грати на комп'ютері; - 15% є) не карали; - 11%
10.	Чи погоджуєтесь з методами покарання, які до Вас застосовувались?	а) так; - 45% б) ні; - 24% в) важко визначитись. – 31%
11.	Чи будете Ви «карати» своїх дітей в майбутньому так, як Вас «карали»?	а) так; - 14% б) ні; - 57% в) важко визначитись. – 29%
12.	Як Ви ставитесь до насильства в сім'ї?	а) засуджую; - 64% б) нейтрально; - 12% в) в окремих випадках допустимо; - 16% г) позитивно; - 1% д) мені байдуже. – 7%
13.	Як Ви вважаєте: покарання в сім'ї – це насильство?	а) так; - 15% б) ні; - 59% в) важко визначитись. – 26%
14.	Яке покарання можна вважати насильством щодо дитини?	а) фізичний вплив (штовхання, щипання, побиття і т.д.); - 66% б) словесні образи; - 26% в) позбавлення певних благ (телевізор, комп'ютер, солодощі і т.д.); - 8%
15.	Чи вважаєте Ви себе жертвою насильства в сім'ї?	а) так; - 1% б) ні; - 88% в) важко визначитись. – 11%
16.	Хто вчиняв насильство щодо Вас?	а) батько; - 36% б) мати; - 25% в) вітчим; - 12% г) мачуха; - 6% д) співмешканець матері – 8% е) співмешканка батька - 0 є) дід; - 5% ж) баба; - 4% з) старші брат (сестра); - 4% и) інші родичі (тітка, дядько тощо); - 0
17.	Чи відомо Вам куди необхідно звертатись в разі вчинення насильства в сім'ї?	а) так; - 80% б) ні; - 16% в) важко визначитись. – 4%
18.	Як Ви вважаєте чи варто ввести спеціальний курс у школах з проблем запобігання насильству в сім'ї?	а) так; - 54% б) ні; - 26% в) важко визначитись. – 20%

АНКЕТА

з дослідження чинників, які детермінують злочини проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї

1. З яких джерел Ви дізнались про факт вчинення злочину проти життя та здоров'я щодо дитини, яке було вчинене в сім'ї?

- а) Від одного з батьків (або особи, що заміняє батьків) – **16,3 %**
- б) Від сусідів потерпілої особи – **9,2 %**
- в) Від потерпілої особи – **11,7 %**
- г) Від працівника органів внутрішніх справ – **19,6 %**
- д) Від органів опіки і піклування – **3,7 %**
- е) Із засобів масової інформації – **1,2 %**
- ж) Від навчального закладу – **24,8 %**
- з) Від територіального управління освіти і науки – **1,5 %**
- и) Ваш варіант (заклади охорони здоров'я, родичі) – **12 %**

2. Хто із батьків, членів сім'ї вчиняв дані злочини?

- а) батько – **37,1 %**;
- б) матір – **22,8 %**;
- в) вітчим – **18,3 %**;
- г) мачуха – **3 %**;
- д) опікуни – **0,7 %**;
- е) піклувальники – **0,3 %**;
- ж) співмешканці – **17,8 %**.

3. Склад неблагополучних сімей, з якими Вам доводилося працювати з причин вчинення даних злочинів. Серед таких сімей переважають:

- а) повні сім'ї, включають:
  - 1) обох батьків – **28,6 %**;
  - 2) матір і вітчима – **18 %**;
  - 3) батька і мачуху – **4,4 %**;
- б) неповні сім'ї, діти проживають з:
  - 1) матір'ю – **11,7 %**;
  - 2) батьком – **2,9 %**;
  - 3) матір'ю та її співмешканцем – **30,5 %**;
  - 4) батьком і його співмешканкою – **1,7 %**;
  - в) дитина виховується в сім'ї опікуна чи піклувальника – **2,2 %**.

4. Щодо кого частіше застосовувалось дане насильство?

- а) єдиної в сім'ї дитини (рідної, нерідної) – **23 %**;
- б) однієї рідної дитини (при наявності 2-х і більше дітей) – **40 %**;
- в) всіх рідних дітей (якщо їх декілька) – **12 %**;
- г) однієї нерідної дитини (при наявності 2-х і більше) – **20,3 %**;
- д) всіх нерідних дітей – **4,2 %**;
- е) дітей, над якими встановлено опіку або піклування – **0,5 %**.

5. Форми вираження такого насильства:

- а) фізичне – **60,5 %**;
- б) психологічне – **38 %**;
- в) економічне – **1,5 %**.

6. Чому потерпілі не повідомляють щодо себе про факти вчинення злочинів проти життя та здоров'я, що були вчинені в сім'ї?

- а) Відсутність поінформованості дітей до кого звертатись – **7,7 %**
- б) Незнання дітьми своїх прав – **12,8 %**
- в) Впевненість у тому, що це не дасть позитивних результатів – **16,3 %**
- г) Побоювання наслідків такого звернення до правоохоронних органів – **63,2%**

7. Які, на Вашу думку, чинники зумовлюють вчинення злочинів проти життя та здоров'я в сім'ї щодо дітей ?

- а) Низький рівень матеріального достатку сім'ї в Україні – **22 %**
- б) Відсторонення батьків від виховання дітей – **21 %**
- в) Соціальні патології в молодіжному середовищі - безпритульність, бездоглядність, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція – **11,5 %**
- г) Недосконалість вітчизняного законодавства, що забезпечує охорону прав та інтересів дітей – **6,5 %**
- д) Незадовільний стан правової освіти батьків та дітей – **5 %**
- е) Підвищена схильність дітей(через вікові особливості) стати жертвою злочину – **3 %**
- ж) Неправильне розуміння батьками особливостей виховання дітей (припустимість, а іноді й необхідність застосування фізичного покарання) – **31 %**

8. В якій мірі впливає стан сп'яніння на вчинення даних злочинів щодо дітей?

- а) Є одним із основних факторів – **88,4 %**
- б) Якщо і впливає, то не суттєво – **12,6 %**

9. Які, на Ваш погляд, необхідні заходи для зниження кількості вчинення насильницьких злочинів, що посягають на життя та здоров'я дітей?

- а) Створення окремого підрозділу з розслідування вказаної категорії злочинів – **11 %**
- б) Посилення профілактичної роботи в цьому напрямку – **13,6 %**
- в) Віднесення вказаної групи злочинів до підслідності прокуратури – **3,4 %**
- г) Посилення покарання за вчинення даних злочинів – **48,6 %**
- д) Створення корекційних центрів – **22,4 %**
- е) Ваш варіант – **1 %**

10. Як Ви вважаєте, на якому рівні проводиться профілактична робота працівників Національної поліції України з метою запобігання сімейному насильству щодо дітей?

- а) На достатньому – **12 %**
- б) Дану роботу необхідно посилити – **82 %**
- в) Такі заходи повинні здійснювати інші органи – **6 %**

АНКЕТА
(кримінологічний портрет особи,
яка вчинила злочин проти життя та здоров'я щодо дитини в сім'ї)

№ п/п	Питання	Відповідь
1.	Стать	а) Чоловіча – 72,1% б) Жіноча – 27,9%
2.	Вік	а) 14-17 - 2,5% б) 18-24 - 2,3% в) 25-29 - 9,2% г) 30-49 - 81,3% д) 50 і старше - 4,7%
3.	Освіта	а) Неграмотний – 0,8% б) Початковий (1-4 клас) – 1% в) Неповна середня (5-9 клас) – 19% г) Середня - 44,7% д) Середня спеціальна – 29,5% е) Вища – 5%
4.	Злочин вчинено	а) Одноособово – 96,7% б) За співучасті – 3,3%
5.	Риси характеру, які проявились під час вчинення злочину	а) Грубість – 37% б) Жорстокість – 36,2% в) Цинізм – 7% г) Мстивість – 2% д) Страх – 0,6% е) Самолюбивість – 5,5% ж) Зверхність – 9,7% з) Хитрість – 2%
6.	Злочин вчинено в стані	а) Алкогольного сп'яніння – 69,3% б) Токсичного сп'яніння – 1,9% в) Наркотичного сп'яніння – 28,8%
7.	Місце проживання	а) Місто – 39,9% б) Селище – 13,5% в) Село – 43,9% г) Без визначеного місця проживання – 2,7%
8.	Наявність професії	а) Має – 42,6% б) Не має – 57,4%
9.	Зайнятість (на момент вчинення злочину)	а) Працевлаштовані – 37,5% б) Навчаються – 1,8% в) Пенсіонери - 1,7% г) Не працюють і не навчаються – 59%
10.	Місце роботи	а) Працівник сфери послуг - 11,6% б) Працівник сфери торгівлі – 5,9% в) Працівник сільського господарства – 12,3%

		г) Працівник соціальної сфери ----- д) Інше – 16,2% е) Безробітний – 54%
11.	Характеристика особи в трудовому (навчальному) колективі	а) В основному позитивна - 23,3% б) Задовільна – 55% в) В основному негативна – 21,7%
12.	Підстави негативної характеристики в трудовому (навчальному) колективі	а) Порушення трудової (навчальної) дисципліни – 8 % б) Пасивне відношення до роботи (навчання) – 6,7 % в) Зневажливе відношення до оточуючих, зазнайство – 3,8 % г) Образливе відношення до оточуючих, створення конфліктів, сварок – 26,3 % д) Вживання психоактивних речовин – 35 % е) Інша аморальна поведінка – 20,2 %
13.	Характеристика особи за місцем проживання	а) В основному позитивна – 13,8% б) Задовільна – 43,2% в) В основному негативна – 43%
14.	Підстави для негативної характеристики за місцем проживання	а) Конфлікти, скандали, бійки – 21,5% б) Вживання психоактивних речовин – 38% в) Ухилення від праці або навчання – 13,2% г) Невиконання своїх сімейних та батьківських обов'язків – 21,8% д) Інша аморальна поведінка – 5,5%
15.	Джерела існування для не працюючих	а) Пенсія – 4,4% б) Кошти дружини (чоловіка), родичів – 29,8% в) Кошти, які добуваються тимчасовими заробітками та доходи від домашнього господарства – 50,4% г) Кошти, які добуваються антисупільним способом – 4,5% д) Інші джерела (збереження, спадщина та інше) – 10,9%
16.	Сімейний стан	а) Одружений (заміжня) – 38,8% б) Неодружений (незаміжня) – 8,1% в) Розлучений (на) – 10,6% г) Перебуває у фактичних шлюбних відносинах – 40,7% д) Вдовець (вдова) – 1,8%
17.	Наявність неповнолітніх дітей	а) Має одну дитину - 25,2% б) Має двох дітей – 43,4% в) Має трьох та більше дітей – 31,4%
18.	З ким проживає	а) З дружиною (чоловіком) і рідними дітьми – 35%

		б) З дружиною (чоловіком) та їх дітьми – 12% в) З дружиною (чоловіком) і нерідними дітьми – 7,2% г) З співмешканцем (співмешканкою) і рідними дітьми – 16,2% д) З співмешканцем (співмешканкою) та їх дітьми – 9,6% е) З співмешканцем (співмешканкою) і нерідними дітьми – 10,8% ж) Сам з рідними дітьми – 8,7% з) Сам з нерідними дітьми – 0,5%
19.	Житлові умови	а) Ізольована квартира – 14,8% б) Комунальна квартира – 1,8% в) Власний будинок – 63,7% г) Гуртожиток – 2,9% д) Знімає квартиру / будинок (кімнату, знімає куток) – 16,8%
20.	Дані про фізичне здоров'я	а) Практично здоровий – 89,7% б) Має помітні фізичні вади (горб, кульгавість, туговухість) – 1,9% в) Інвалід I-II групи ----- г) Інші захворювання – 8,4%
21.	Дані про психічне здоров'я	а) Знаходився в закладі з надання психіатричної допомоги – 1% б) Перебуває на обліку у зв'язку з психічними розладами (в т.ч. в результаті вживання психоактивних речовин) – 6,2% в) Має психічні розлади (на обліку не перебуває) – 5,9% г) Дані про психічні розлади відсутні – 86%
22.	Ставлення до дітей, що передувало вчиненню злочину	а) Хороше, турботливе – 7,6% б) Задовільне – 33,5% в) Байдуже – 26,9% г) Агресивне – 15,7% д) Даних немає – 16,3%
23.	Злочин було вчинено щодо:	а) Рідної дитини – 65,3% б) Нерідної дитини (усиновлені, удочерінні, над якими встановлено опіку чи піклування тощо) – 34,7%
24.	Фактори, що викликали вчинення насильства щодо дитини	а) Конфліктно-агресивний характер винного – 25,8% б) Конфліктно-агресивний характер спільно з ним проживаючих – 5,6% в) Конфліктно-агресивний характер потерпілого – 5,9% г) Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія

		<p>винного – 25,3%</p> <p>д) Незадовільні житлові умови – 2,7%</p> <p>е) Розбіжності щодо виховання дітей - 9%</p> <p>ж) Невиконання членами сім'ї своїх обов'язків – 17,5%</p> <p>з) Інше – 5,5%</p>
25.	Поведінка після вчинення злочину	<p>а) Явка з повинною – 3,4%</p> <p>б) Каяття у вчиненні злочину – 44,8%</p> <p>в) Виправдовування злочину – 37,3%</p> <p>г) Приховування злочину – 2,2%</p> <p>д) Перешкоджання в розкритті злочину (неправдиві свідчення, заперечування, примушування до цього інших осіб) – 5,7%</p> <p>е) Переховування від слідства та суду – 5,9%</p> <p>ж) Проголошення намірів продовжити злочинну діяльність, погрози помститись за викриття – 0,7%</p>
26.	Чи визнав вину	<p>а) Повністю – 38,9%</p> <p>б) Частково – 41,7%</p> <p>в) Заперечував – 19,4%</p>
27.	Наявність попередньої судимості	<p>а) Не судимий – 80,6%</p> <p>б) Судимий 1 раз – 18,4%</p> <p>в) Судимий 2 рази – 1%</p> <p>г) Судимий 3 і більше разів -----</p>
28.	Спрямованість попереднього злочину	<p>а) Корислива - 26%</p> <p>б) Насильницька – 43,5%</p> <p>в) Корисливо-насильницька – 1,6%</p> <p>г) Інша – 28,9%</p>
29.	Вид покарання за попередньою судимістю	<p>а) Позбавлення волі – 32,6%</p> <p>б) Виправні роботи – 2,9%</p> <p>в) Умовне засудження – 14,8%</p> <p>г) Умовне засудження з обов'язковим залученням засудженого до праці -----</p> <p>д) Штраф - 33%</p> <p>е) Інше – 16,7%</p>
30.	Підстави звільнення з місць позбавлення волі за попередньою судимістю	<p>а) По відбуванню терміну – 61%</p> <p>б) Умовно достроково - 9%</p> <p>в) Умовно з направленням на будівництво народного господарства - 12,5%</p> <p>г) Достроково у зв'язку з заміною покарання більш м'яким – 1,8%</p> <p>д) У зв'язку з амністією або помилуванням – 15,7%</p>

Вих. № 202 від 11.05.17 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Ректор Міжрегіональної Академії
управління персоналом
доктор юридичних наук, професор
генерал-майор міліції
Курко М.Н.

11 травня 2017 року

А К Т

впровадження у діяльність **Міжрегіональної Академії управління персоналом** України результатів дисертаційного дослідження Беспаль Ольги Леонідівни на тему: **«Запобігання насильницьким посяганням на життя і здоров'я малолітніх та неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері»**

(спеціальність 12.00.08– кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право)

11 травня 2017 року

м. Київ

Комісія в складі:

– Головуючого: завідувача кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП Заросило В.О.;

та членів комісії:

– заступника завідувача кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП Підпалаго В.Л.;

– заступника завідувача кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП Бортника В.А.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали опублікованих наукових статей, тез конференцій та дисертаційного дослідження здобувача кафедри криминології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ Беспаль Ольги Леонідівни «Запобігання насильницьким посяганням на життя і здоров'я малолітніх та неповнолітніх у сімейно-побутовій сфері».

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що надані на розгляд матеріали впроваджуються в навчальному процесі, зокрема, при викладанні дисциплін «Кримінальне право» та «Криминологія».

Голова комісії:

В.О. Заросило

Члени комісії:

В.Л. Підпалай

В.А. Бортник

СЕКРЕТАРІАТ
УПОВНОВАЖЕНОГО
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
З ПРАВ ЛЮДИНИ

SECRETARIAT
OF THE UKRAINIAN
PARLIAMENT COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

вул. Інститутська, 21/8
01008, м. Київ, Україна

Tel.: (+380 44) 253 2203
Fax.: (+380 44) 226 3427
E-mail: hotline@ombudsman.gov.ua
[http:// www.ombudsman.gov.ua](http://www.ombudsman.gov.ua)

21/8, Instytutska str.
Kyiv, 01008, Ukraine

№ 020888-4/18

«06» 05 20 18 р.

**ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертації Беспаль Ольги Леонідівни на тему:
«Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя
та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї»**

У дисертації О.Л. Беспаль на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, запропоновано обґрунтовані та практично значимі висновки і пропозиції щодо підвищення ефективності організації діяльності по запобіганню суспільно небезпечним діянням проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї.

Окрім того, автором дисертації виконано аналіз причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів проти життя та здоров'я дітей в сім'ї, а також висунуто низку пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства в частині злочинів проти життя та здоров'я особи, що передбачені II розділом Особливої частини Кримінального кодексу України.

Результати проведеного дослідження О.Л. Беспаль на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї» можуть бути використані в роботі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини під час управлінської, аналітичної та експертної діяльності.

Директор Департаменту регіональних
представництв Секретаріату
Уповноваженого Верховної Ради
України з прав людини,
доктор юридичних наук, професор

С. В. Петков